KPH/KPJ u Banovini Hrvatskoj

Kardum, Tomislav

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:111:022976

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-28**

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI
UNIVERSITY OF ZAGREB
CENTER FOR CROATIAN STUDIES

Repository / Repozitorij:

Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies

zir.nsk.hr

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

Tomislav Kardum

KPH/KPJ u Banovini Hrvatskoj

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2020.

FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA
ODSJEK ZA POVIJEST

DIPLOMSKI RAD

KPH/KPJ U BANOVINI HRVATSKOJ

Student: Tomislav Kardum
Mentor: doc. dr. sc. Stipica Grgić

Zagreb, ožujak 2020.

SADRŽAJ RADA

Sažetak……2

Summary……3

1. Uvod.....4

2. Kominterna: ciljevi, funkcioniranje i različite strategije……..6

3. Narodna fronta i osnivanje KPH……..……..……....11

4. Pakt Ribbentrop-Molotov…….....16

5. KPJ/KPH i Sporazum Cvetković-Maček …….……23

6. „Ispravljanje“ linije KPH i boljševizacija……..……....27

7. Strategija KPH u Banovini Hrvatskoj……....35

7. 1. Narodna fronta odozdo, pacifizam i imperijalistički rat……..39

7. 2. Pad Francuske i modifikacija linije……41

8. Banovinski represivni aparat i KPH……...54

9. KPH, radništvo i zagrebačko središte pokreta……58

10. KPH i sindikati……62

11. Demonstracije u prosincu 1939. i oštar odgovor vlasti.....69

12. Komunizam, rusofilija i/ili glad? …….....76

13. Novi zamah komunističke aktivnosti – od svibnja 1940. do zabrane URSS-a…….……80

14. Nakon zabrane URSS-a.....91

15. Komunističke (para)partijske organizacije…….....95

16. Infiltracija stranaka i stranačkih organizacija svijeta……..…102

17. KPH, intelektualci i kultura.....109

18. KPH u ostalim sferama: selo, sveučilište, SKOJ i žene……..……...121

19. Komunistički utjecaj u Banovini Hrvatskoj……..……....129

20. Zaključak……...133

21. Popis izvora i literature.……135

Sažetak

U radu je prikazana aktivnost Komunističke partije Hrvatske (KPH) u Banovini Hrvatskoj, uzimajući u obzir međunarodni kontekst, odnosno politiku Kominterne i Sovjetskog Saveza. Pokazano je da je KPH u Banovini Hrvatskoj, sukladno ocjeni Kominterne, Drugi svjetski rat promatrala kao „drugi imperijalistički rat“, da je težila revolucionarnom rušenju vlasti, zbog čega nije surađivala s drugim strankama. Rad obrađuje komunističku aktivnost u sindikatima, komunističku infiltraciju drugih stranaka, utjecaj komunista u intelektualnim krugovima, na sveučilištu, na selu itd. Komunisti su u promatranom razdoblju najveću podršku imali kod radništva dvaju najvećih gradova (Zagreb, Split), u pojedinim siromašnim dijelovima Banovine Hrvatske (dalmatinski otoci, dio Dalmatinske zagore i splitska okolica) te u intelektualnim krugovima i na sveučilištu.

Ključne riječi: Komunistička partija Hrvatske, Komunistička partija Jugoslavije, Banovina Hrvatska, Hrvatska seljačka stranka, Kominterna

Summary

The activity of the Communist Party of Croatia (KPH) in the Banovina of Croatia is presented in the thesis. International context, i. e. Comintern and Soviet Union politics are taken into consideration in that context. It is shown that the KPH, the same as the Comintern, viewed Second World War as the „second imperialist war“, that the goal of the KPH was the revolutionary overthrow of the government, because of what it did not cooperate with other parties. Communist activities ins syndicates, communist infiltration of other parties, communist influence in intellectual circles, on the university, in the rural areas, etc., are presented in the thesis. Communist, in the observed period, had comparatively largest support among workers in two biggest cities (Zagreb and Split) and in some of the poor areas of the Banovina of Croatia (Dalmatian islands, part of Dalmatian Hinterland and Split area), as well as among the intellectuals and on the university.

Key words: Communist Party of Croatia, Communist Party of Yugoslavia, Banovina of Croatia, Croatian Peasant Party, Comintern

1. Uvod

Pisanje o povijesti partije bila je prvorazredna tema u drugoj Jugoslaviji te je zbog toga bilo pod velikim povećalom komunističkih vlasti. Mira Kolar-Dimitrijević, tada djelatnica Instituta za historiju radničkog pokreta, prisjeća se kako je broj institutskog *Časopisa za suvremenu povijest* 1977., posvećen Komunističkoj partiji Hrvatske jedva odobrio CK SKH „jer je (…) dugo i oprezno razmišljao treba li pisati o pokušaju da se prije Drugoga svjetskog rata osnuje posebna komunistička partija Hrvatske“.[1]

Komisija za historiju unutar CK-a u socijalističkoj Jugoslaviji imala je za jednu od temeljnih funkcija „koordinaciju rada na historiji partije i radničkog pokreta te NOB-a“. Kako navodi Najbar-Agičić „razvoj partijske historiografije (…) bio je osnovni element politike povijesti koju je vodila KPJ/SKJ“.[2] Spomenuta komisija osnovana je pri CK SKH 1956. godine. Članovi te komisije bili su (ne istovremeno) i povjesničari – Miroslav Brandt i Rene Lovrenčić. Također, vlasti su 1961. osnovale znanstvenu instituciju koja će proučavati povijest partije i radničkog pokreta – Institut za historiju radničkog pokreta, današnji Institut za povijest.[3] Vladajuća je partija imala monopol „na tumačenje vlastite povijesti, kao i historije radničkog pokreta općenito“.[4]

Zbog važnosti teme za tadašnji režim o promatranoj je temi izdano nepregledno mnoštvo znanstvenih zbornika, zbornika sjećanja, monografija, znanstvenih radova, dokumenata i sl.[5] Zbornici sjećanja i memoari članova partije pružaju dobar uvid u *zeitgeist*, fanatičnu odanost komunističkoj ideologiji i manihejske predodžbe komunista (kapitalizam= apsolutno zlo, komunizam= apsolutno dobro).

Kako je Tito rekao u svom referatu na Petom kongresu Komunističke partije Jugoslavije: „bez rukovodeće uloge Komunističke partije Jugoslavije mi danas ne bismo imali nove Jugoslavije“.[6] Budući da je partija stvorila i omogućila državu, a partijski i državni aparat teško su se mogli odvojiti, proučavanje povijesti partije bilo je važno za režim, i, naravno, isticanje njene herojske prošlosti. Proučavanje povijesti KPH bilo je jednako važno nakon rata za KPH (kasnije SKH) koji je postao vlast, pri čemu su često preuveličavani razmjeri komunističke aktivnosti.

[1] KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, „Fragmenti sjećanja na institutske dane“, 695.
[2] NAJBAR-AGIČIĆ, *U skladu s marksizmom ili činjenicama? Hrvatska historiografija 1945-1960.*, 402.
[3] Isto, 411-412., 416.
[4] Isto, 462.
[5] O tome opširno vidi: NAJBAR-AGIČIĆ, *U skladu s marksizmom ili činjenicama? Hrvatska historiografija 1945-1960.*, 402-496.
[6] BANAC, „Rat prije rata: raspad jugoslavenske historiografije“, 15-16.

Knjige posvećeno isključivo aktivnosti KPH/KPJ, pri čemu se KPH i KPJ navode zajedno jer je KPH bio integralni, ne-autonomni dio KPJ, ali s vlastitim rukovodstvom, u Banovini Hrvatskoj ne postoje. Najvažnija knjiga za promatrano razdoblje dvosveščana je monografija Ivana Jelića *Komunistička partija Hrvatske 1937-1941*, nastala na temelju istoimenog doktorskog rada iz 1970. Kako navodi Janković istraživanje takvih je tema „režim poticao" i na njima „temeljio svoj legitimitet".[7] Jelićeva je knjiga, točnije prvi svezak Jelićeve monografije prije svega korisna zbog obilne faktografije, ali brojne interpretacije potrebno je uzeti s rezervom i revidirati.[8] Recentnije biografije Tita posvećuju aktivnosti KPH u Banovini Hrvatskoj malo prostora i nisu pružile spoznajne pomake.[9] Od knjiga koje proučavaju povijest HSS-a za promatranu je temu svakako najznačajnija knjiga Ljube Bobana *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke* (sv. 2).[10]

Zanimljivo je da se post-komunistička hrvatska historiografija nije bavila aktivnošću komunista u Banovini Hrvatskoj i reinterpretiranjem tog dijela prošlosti koji je bio važan za drugu Jugoslaviju kao politički mit. Iznimka je recentna knjiga Matka Globačnika, *Vrijeme ideoloških kolebanja: Komunistička partija Jugoslavije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj od Travanjskog rata do napada nacističke Njemačke na Sovjetski Savez* iz 2019., koji je ispravno ukazao na ovisnost djelovanja KPH/KPJ u Banovini Hrvatskoj o Kominterni. Međutim ta knjiga ne obrađuje detaljno djelatnost KPH/KPJ u Banovini Hrvatskoj budući da to nije njen fokus.[11] Nekoliko glavnih teza proteže se kroz historiografiju druge Jugoslavije o promatranom razdoblju:

a) KPJ bila je značajna sila pred Drugi svjetski rat zahvaljujući aktivnosti Josipa Broza Tita koji je učvrstio partiju te je komunistička ideja bila proširena u šire slojeve društva;

b) KPJ je već tada pokazivala značajnu razinu autonomije (ili težnju za time) u odnosu na Kominternu i želje moskovskoga centra;

c) KPJ je htjela braniti zemlju od agresije i za to je tražila suradnju, ali suradnja nije bila moguća s režimskim strankama;

d) KPJ je usprkos direktivama Kominterne o „drugom imperijalističkom ratu" uvidjela da je tabor osovinskih sila veća opasnost.

Posebno je historiografija u Jugoslaviji zbog točke b) zanemarivala međunarodne

[7] JANKOVIĆ, *Mijenjanje sebe same: preobrazbe hrvatske historiografije kasnog socijalizma*, 74.
[8] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945.* sv. 1
[9] PIRJEVEC, *Tito i drugovi;* GOLDSTEIN, GOLDSTEIN*, Tito.*
[10] BOBAN, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke, sv. 2.*
[11] GLOBAČNIK, *Vrijeme ideoloških kolebanja: Komunistička partija Jugoslavije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj od Travanjskog rata do napada nacističke Njemačke na Sovjetski Savez.*

okolnosti, odnosno utjecaj vanjskopolitičke orijentacije Sovjetskog Saveza i stava Kominterne, na praktičnu djelatnost jugoslavenskih/hrvatskih komunista.[12] U radu ću pokazati da su sve od navedenih teza dijelom ili u potpunosti netočne te da je komunistička partija imala vrlo ograničen utjecaj u Banovini Hrvatskoj i da je u potpunosti ovisila o politici Kominterne i Sovjetskog Saveza.

Kako bi se razumjelo djelovanje KPH u promatranom razdoblju potrebno je objasniti ulogu Treće komunističke, poznate pod nazivom Kominterna, a u cijelom će radu partijska aktivnost u Banovini Hrvatskoj biti promatrana u kontekstu međunarodnih okolnosti (Drugi svjetski rat) i politike Sovjetskog Saveza. Pogotovo je poglavlje *Strategija KPH u Banovini Hrvatskoj* napisano u tom svjetlu. Prije obrade aktivnosti KPH u Banovini Hrvatskoj ukratko će biti objašnjeno osnivanje KPH i učvršćenje Josipa Broza Tita na čelu KPJ. Sama aktivnost KPH u Banovini Hrvatskoj bit će obrađena dvojako – tematski i kronološki. Tematski će biti obrađena djelatnost KPH u određenim sektorima – sindikati, (para) partijske organizacije, selo, intelektualci, sveučilište, aktivnost u drugim strankama itd. – dok će možemo reći vidljiva, manifestna komunistička aktivnost u vidu štrajkova, prosvjeda, demonstracija i slično biti obrađena kronološki.

2. Kominterna: ciljevi, funkcioniranje i različite strategije

Kako navodi William J. Chase Treću internacionalu, odnosno Komunističku internacionalu (Kominterna) stvorio je „sektaški" idealizam 1919. nakon uspjeha Oktobarske revolucije.[13] Vladimir Iljič Lenjin osudio je socijalističke stranke, članice Druge internacionale, koje su podržale „imperijalistički rat" (Prvi svjetski rat). Po njegovu mišljenju oni su izdali revolucionarne ideje i priklonili se svojim nacionalnim buržoazijama, umjesto da su se proleteri svih zemalja ujedinili. Komunistička internacionala, moskovsko središte novog globalnog revolucionarnog pokreta, imala je za cilj uspostaviti na globalnoj razini komunizam, što je, naravno podrazumijevalo uništenje kapitalizma.[14] U ožujku 1919. sastao se prvi kongres Kominterne, nasuprot Drugoj internacionali. Već na drugom Kongresu 1920. u Moskvi jasno je formuliran cilj uništenja kapitalizma, ali i socijaldemokratskih stranaka, prirodnih protivnika

[12] Dobar uvid u utjecaj Kominterne na KPH/KPJ daju Ivo Banac, Geoffrey R. Swain i Matko Globačnik. BANAC, *Sa Staljinom protiv Tita: Informbirovski rascjepi u jugoslavenskom komunističkom pokretu.;* SWAIN, „Tito: The Formation of a Disloyal Bolshevik"; SWAIN, *Tito: A Biography; GLOBAČNIK, Vrijeme ideoloških kolebanja: Komunistička partija Jugoslavije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj od Travanjskog rata do napada nacističke Njemačke na Sovjetski Savez.*
[13] CHASE, *Enemies Within the Gates?: The Comintern and the Stalinist Reprression, 1934-1939,* 1.
[14] WOLIKOW, "The Comintern as a World Network", 232.

komunista budući da ciljaju na podršku istih birača – radničke klase.[15]

Ono što je bitno za našu temu je pitanje isprepletenosti sovjetskih državnih politika, Kominterninih politika i shodno tome politika članica (sekcija) Komunističke internacionale. Članice Komunističke internacionale obvezale su se prihvatiti određeni set pravila i zapravo se podrediti središtu revolucionarnog pokreta i nastupati po njegovim smjernicama. Na drugom je Kongresu prihvaćen je dokument naziva „21 točka". Taj se dokument odnosio na taksativno pobrojan 21 uvjet koji su morale ispuniti socijalističke stranke da ih se primi u Kominternu, a sastavili su ga Lenjin i Grigorij Zinovjev.[16]

Dvanaesta točka jasno formulira da stranke članice Kominterne moraju biti „utemeljene na principu demokratskog centralizma".[17] Iz tog je načela jasno proizlazilo da su odluke Kominterne obavezne za sve članice te organizacije, pa tako i za KPJ. Također iz toga proizlazi i 16. točka, prema kojoj su sve odluke Komunističke internacionale i Izvršnog komiteta komunističke internacionale (IKKI) obvezujuće za sve članice. Točka 15. učvršćuje izrazitu hijerarhiziranost Kominterne. Ta točka nalaže da svaki program članice mora ratificirati Kongres Kominterne ili IKKI, dok u 17. točki stoji da sve članice Kominterne moraju se nazivati Komunistička partija X (određene države), dok u zagradi mora stajati (sekcija Komunističke internacionale).[18]

Nadalje 14. točka nalaže da svaka stranka koja želi pristupiti Kominterni mora „dati bezuvjetnu podršku svakoj sovjetskoj republici u borbi protiv kontrarevolucionarnih snaga", dok „komunističke stranke moraju provoditi nedvosmislenu propagandu kako bi spriječili slanje pošiljki municije neprijateljima sovjetskih republika".[19] Ta točka, koja ima drugačije značenje 1920., zbog Ruskog građanskog rata, svakako će dolaziti do izražaja tijekom cijelog postojanja Kominterne kada će se članice morati podređivati sovjetskim državnim interesima.

Kominterninu politiku i strateške smjernice, kako je prvotno zamišljeno, trebali su

[15] CHASE, *Enemies Within the Gates?,* 11
[16] CHASE, *Enemies Within the Gates?,* 11. Vidi cijeli dokument: DEGRAS, *The Communist International 1919-1943: Documents, sv. 1. 1919-1922,* 168-172.
[17] Demokratski centralizam je načelo po kojemu, kada vrhovna partijska instanca usvoji određenu odluku, niže instance moraju bespogovorno istu provoditi. Demokratski u toj sintagmi odnosi se na to da su najviše partijske instance trebale raspravljati o problemu i demokratski o njemu odlučiti, nakon čega bi za niže partijske instance ta odluka bila obvezujuća. U boljševičkom diskursu demokratski centralizam bio je u kontrapunktu s lošim „birokratskim centralizmom", u kojem ne postoji rasprava prije donošenja odluke. Demokratski se centralizam suštinski sveo na birokratski centralizam i nametanje odluke čelnika partije nižim organima, što su niže instance, poštujući „partijsku disciplinu" bespogovorno provodile. Pojam „partijske discipline" u boljševičkom je diskursu bio pozitivni označitelj. BROWN, *Rise and Fall of Communism,* 107-108.
[18] Isto, 171-172. Na Trećem kongresu Kominterne čak je zaključeno da IKKI odlučuje o sekretarima centralnih komiteta članica, a ne samo o političkoj orijentaciji. WOLIKOW, „The Comintern as a World Network", 235.
[19] Isto, 171.

formulirati kongresi[20] koji bi se održavali jednom godišnje. Na Drugom Kongresu odlučeno je da IKKI bira Kongres te da vodi operativne poslove između sastajanja Kongresa, odnosno provodi politiku koju je formulirao Kongres. Prvotno se IKKI sastojao od pet članova Svesavezne komunističke partije (boljševika) i jednog člana svake od glavnih članica Kominterne, da bi 1921. bio reformiran i sastojao se od 24 člana i 10 zamjenika. Godinu dana kasnije odlučeno je da će se periodički sastajati plenumi IKKI-a. Ti plenumi su ubrzo, odnosno nakon 1925., preuzeli neformalno ovlasti Kongresa koji se sve rjeđe sastajao. Tako je primjerice Šesti kongres održan 1928., a posljednji Sedmi kongres 1935., iako je Kominterna postojala do 1943. Shodno jačanju ovlasti IKKI-a, događao se proces centralizacije, a 1924., na Petom kongresu odlučeno je da će IKKI imati 72 člana, umjesto dotadašnjih 37, uz sastanke IKKI-a 4-6 puta godišnje.[21]

Uz spomenute organe 1926. uvedeni su regionalni sekretarijati unutar Kominterne zaduženi za određena geografska područja. Jedan od 8 sekretarijata, koliko ih je bilo od 1928. (prvotno ih je bilo 11) bio je i Balkanski sekretarijat, na čijem je čelu bio njemački komunist Wilhelm Pieck.[22] Također je 1926. utemeljen politički sekretarijat, jedno od ključnih tijela Kominterne. Godine 1935. došlo je do posljednjih reformi u strukturi te su se plenumi IKKI-a rjeđe sastajali, a prezidij IKKI-a češće. Te godine je ustaljeno da IKKI ima 46 punopravna člana i 33 kandidata. Na sedmom, posljednjem kongresu 1935. ukinut je Politički sekretarijat, kojeg je prethodno birao prezidij IKKI-a, tako da su od 1935. ostala tri glavna tijela: IKKI, prezidij IKKI-a i (najvažniji) sekretarijat IKKI-a. Na tom je kongresu Georgij Dimitrov izabran za generalnog sekretara IKKI-a, što će ostati do 1943. i raspuštanja Kominterne.[23] Odjeli IKKI-a često su mijenjani, ali od 1935. postojalo je šest odjela, od kojih su najvažniji kadrovski odjel, odjel propagande i masovnih organizacija i komunikacijski odjel, bivši zloglasni OMS, odnosno Odjel za međunarodne odnose.[24]

Iako su postojali stalni delegati članica Kominterne u IKKI-u, prezidij bi pozvao u Moskvu čelnike partija kada bi se odlučivalo o važnim pitanjima. Način na koji je Kominterna također kontrolirala svoje sekcije bilo je slanje specijalnih izaslanika na teren, od kojih je u jugoslavenskom slučaju najistaknutiji svakako Slovenac Josip Kopinič. Kontrolne komisije također su imale ulogu nadgledanja rada sekcija Kominterne.[25] Kako zaključuje Wolikow,

[20] U stvarnosti je Kongres usvajao zaključke delegata Svesavezne komunističke partije (boljševici), kako se tada nazivala sovjetska partija. CHASE, *Enemies Within the Gates?,* 20.
[21] WOLIKOW, „The Comintern as a World Network", 232-235.
[22] SWAIN, „Tito: The Formation of a Disloyal Bolshevik“, 254.; CHASE, *Enemies Within the Gates?,* 21.
[23] CHASE, *Enemies Within the Gates?,* 21.
[24] Isto, 22,
[25] WOLIKOW, „The Comintern as a World Network", 235-242.

članice Kominterne bile su „nacionalne sekcije centralizirane svjetske partije“. [26] Tajnik Kominterne Dmitrij Manuilskij i generalni sekretar IKKI-a Georgij Dimitrov nisu pokrenuli, kako navodi Wolikow, niti jednu inicijativu bez Staljinova odobrenja.[27] Na Šestom kongresu Kominterne u kolovozu 1928. zaključeno je da „međunarodni proletarijat, koji ima samo jednu domovinu, SSSR (…), ima dužnost promovirati uspjehe socijalističke izgradnje u SSSR-u i svim mogućim sredstvima štititi ga od napada kapitalističkih sila“.[28]

Uz to članice Kominterne, pogotovo one ilegalne (poput KPJ), financijski su ovisile o Kominterni.[29] Nisu samo centralni organi Kominterne čvrsto kontrolirali svoje sekcije, već je i sovjetska državna vlast čvrsto kontrolirala Kominternu. Staljin je, riječima britanskog povjesničara Nialla Fergusona, stvorio „piramidalnu hijerarhija komunističke partije“. Na vrhu je bio Staljin koji je diseminirao svoje zamisli sovjetskoj partiji, sovjetska partija kontrolirala je državu i članice Kominterne.[30]

Organi Kominterne bili su izravno povezani s korespondirajućim organima Sovjetskog Saveza te s civilnim i vojnim tajnim službama. Tako je primjerice odjel za kadrove surađivao s odjelom NKVD-a, zbog provjere komunista koji dolaze u Sovjetski Savez. Također, sovjetski diplomatski predstavnici u određenoj zemlji često su bili posrednici za slanje informacija od komunista u toj zemlji prema Moskvi. Odnos Kominterne s komesarijatom za vanjske poslove (ministarstvo vanjskih poslova) išao je i u drugom smjeru. Naime Kominterna je često prikupljala informacije o stanju u određenoj zemlji i prosljeđivala ih sovjetskim državnim organima.[31]

Strateška orijentacija Kominterne može se shematski podijeliti na pet faza. Prva faza (1919.-1921.), kao što je već spomenuto, revolucionarna je. Nakon što su snovi o brzom širenju revolucije propali, nakon sloma kratkotrajnih komunističkih republika u Bavarskoj i Mađarskoj, Kominternina strategija ne isključuje suradnju sa socijaldemokratima. Zaključak Petog kongresa Kominterne iz 1924. bio je kako je potrebno „uvijek i svugdje“ provoditi politiku ujedinjene fronte odozgo[32], ali se ne propisuje militantno ophođenje prema socijaldemokratima

[26] Isto, 235.
[27] Isto, 242.
[28] FIRSOV, KLEHR, HAYNES, *Secret Cables of the Comintern 1933-1943,* 8.
[29] Isto, 39.
[30] FERGUSON, *The Square and the Tower: Networks and Power, from the Freemasons to Facebook*, 222. Upliv državnih vlasti, pogotovo NKVD-a u rad Kominterne, došao je pogotovo do izražaja 1934.-1939., kada su brutalne čistke provođene unutar sovjetske partije nastavljene u jednakoj mjeri i unutar Kominterne. Tada su desetkovane brojne članice Kominterne, pa tako i jugoslavenska partija o čemu opširno piše CHASE, *Enemies Within the Gates?*
[31] FIRSOV, KLEHR, HAYNES, *Secret Cables of the Comintern 1933-1943,* 16-18; CHASE, *Enemies Within the Gates?,* 24-26.
[32] Ujedinjena fronta odozdo, boljševičkim rječnikom, *de facto* znači revolucionarnu, militantnost spram svih političkih opcija i rad na revolucionarnom rušenju i preuzimanju vlasti. Dakle, to podrazumijeva da su sve ne-

s kojima se smije surađivati. Tadašnja temeljna zadaća komunističkih partija bilo je preuzeti sindikate. Na Šestom kongresu Kominterne ponovno je zauzeta militantna, revolucionarna strategija, što se u historiografiji naziva „trećim periodom", te su socijaldemokrati proglašeni „socijalnim fašistima", što je promijenjeno tek 1935. na Sedmom kongresu kada Kominterna proglašava strategiju narodne fronte, odnosno suradnju sa svim ne-fašističkim opcijama protiv rastućeg fašizma, stoga narodna fronta u praksi znači antifašizam. Nakon Pakta Ribbentrop-Molotov 23.8.1939., pa sve do 22. 6. 1941., Kominterna ponovno zauzima revolucionarni stav i ekvidistancu spram dva „imperijalistička" tabora u ratu, da bi nakon njemačkog napada na SSSR 22. 6. 1941. opet nastupila antifašistička strategija, kao za vrijeme narodne fronte.[33] Dok narodna fronta podrazumijeva da su sve ne-fašističke zemlje prijateljske, revolucionarni stav podrazumijeva rezoniranje o dva jednaka, imperijalistička tabora (osovinski i zapadni).

Shodno promjeni orijentacije Kominterne svoju je orijentaciju mijenjao i KPJ i, dakako, KPH.[34] Komunistička partija Jugoslavije[35], amalgam raznih socijalističkih stranaka iz Hrvatske, BiH, Slovenije i Srbije na prvim je izborima za Ustavotvornu skupštinu u studenom 1920. polučila značajan rezultat te je osvojila 198 736 glasova (12, 4 %) i 55 zastupničkih mjesta. Po broju glasova bila je četvrta po snazi stranka, a treća po broju mandata. S druge strane, reformistička[36] Jugoslavenska socijaldemokratska stranka (JSDS) osvojila je samo 46 792 glasova i 10 zastupničkih mjesta. Već 2. 8. 1921. donesen je *Zakon o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi* kojim je zabranjena Komunistička partija Jugoslavije. Ubrzo nakon toga je KPJ s 50 tisuća članova u svibnja 1920. pao na samo 688 članova.[37]

U 20-im godinama KPJ je podijeljen na dvije frakcije – desnu frakciju bivšeg srpskog socijaldemokrata Sime Markovića i Lazara Stefanovića te lijevu frakciju Đure Cvijića i Vladimira Ćopića koji su vodili organizaciju KPJ u Zagrebu. Do 1923. niti jedna od tih frakcija nije pridavala veliku pažnju nacionalnom pitanju u Jugoslaviji. Nacionalno pitanje smatrali su kamuflažom za interesnu borbu hrvatske i srpske buržoazije. Od 1923. iskristaliziralo se da

komunističke opcije jednake – one su kapitalističke. Druga fraza je ujedinjena fronta odozgo i odozdo, koja podrazumijeva suradnju sa socijaldemokratima, pa i liberalima, protiv fašističke opasnosti. Tada je revolucija u drugom planu, odnosno revolucionarne parole se ne ističu. Štoviše, *de facto* se brani građanski poredak.

[33] CHASE, *Enemies Within the Gates?,* 12-16.

[34] Najsažetiji prikaz različitih frakcija i idejnog razvoja KPJ do 22. 6. 1941. daje BANAC, *Sa Staljinom protiv Tita: Informbirovski rascjepi u jugoslavenskom komunističkom pokretu.,* 56-77.

[35] Stranka je osnovana u travnju 1919. pod nazivom Socijalistička radnička partija Jugoslavije (komunista) – SRPJ (k), a riječima Ive Banca, bila je „kombinacija, s jedne strane, srbijanske i bosanske marksističke pravovjernosti (više kauckijanske, nego lenjinističke) i, s druge strane, hrvatskog i slovenskog unitarističkog (i rusofilskog) filoboljševizma". BANAC, *Sa Staljinom protiv Tita,* 57.

[36] Pojam reformistički koristi se za socijalističke i socijaldemokratske stranke koje se ne zalažu za revolucionarno preuzimanje vlasti i rušenje kapitalizma.

[37] BANAC, „Yugoslav Communism and the Yugoslav State"; 570-571.; BANAC, *Sa Staljinom protiv Tita,* 61.

lijeva frakcija zagovara federalizam kao odgovor na srpski unitarizam, dok je Markovićeva frakcija, s glavninom podrške u Srbiji bila protu-federalistička te se zalagala za regionalizaciju Jugoslavije, ali ne po nacionalnom ključu. Obilježje te frakcije bilo je protivljenje nacionalnim pokretima ne-srpskih naroda koje je druga frakcija, u određenim oblicima, smatrala progresivnima. Lijeva frakcija odnijela je prevagu na Trećoj zemaljskoj konferenciji KPJ u siječnju 1924. u Beogradu.[38] Za vrijeme trećeg perioda, koji upravo počinje kada je ubijen i Stjepan Radić (1928), KPJ zauzima poziciju da Jugoslaviju treba razbiti. KPJ je u tom periodu čak, od srpnja 1932., prema naputcima Kominterne pokušavala surađivati s ustaškim pokretom, pa su tako pozdravili „Velebitski ustanak". Odluke Četvrtog kongresa Kominterne primijenjene su na jugoslavensku situaciju na Četvrtom kongresu KPJ u Dresdenu u listopadu 1928. Diktatura kralja Aleksandra proglašena je u siječnju 1929., a komunisti su zagovarali u svojim pamfletima stvaranje „slobodne i neovisne Hrvatske, slobodne, neovisne i ujedinjene Makedonije, slobodne i neovisne Crne Gore i Slovenije". Ubrzo je iz partije isključen Sima Marković, a revolucionarna strategija KPJ nije bila uspješna. Do ustanka naravno nije došlo, a rukovodstvo KPJ desetkovano je, kao i drugdje u Europi (najdramatičnije u Njemačkoj). Policija je, primjerice, ubila Đuru Đakovića, bivšeg političkog sekretara KPJ, a partijsko rukovodstvo seli se u inozemstvo.[39]

3. Narodna fronta i osnivanje KPH

Nakon katastrofalnih rezultata komunističkih stranaka tijekom Trećeg razdoblja, od kojih je možda najupečatljivije uništenje nekad moćne[40] Komunističke partije Njemačke koja, sektaški, tijekom uspona Hitlera, i po naputcima Kominterne, nije surađivala sa „socijalnim fašistima" (socijaldemokratima).

Buržoazija koristi socijaldemokrate, koji pak, zavaravaju radništvo i otimaju ga iz pravog tabora (komunističkog), kako bi mogli uspostaviti fašističke režime, formulirao je Staljin na Šestom kongresu Kominterne 1928. Zato su socijaldemokrati postali „socijalni fašisti". Doduše, antagonizam nije bio jednosmjeran, tako su na proslavu 1. svibnja 1929. njemački socijaldemokrati podržali policijsku akciju protiv zabranjene ulične povorke pod vodstvom komunista, pri čemu je ubijeno 30 ljudi, a preko 1 000 uhićeno. KPD je idućeg

[38] BANAC, *Sa Staljinom protiv Tita,* 62-67.
[39] BANAC, „Yugoslav Communism and the Yugoslav State"; 571-572; BANAC, *Sa Staljinom protiv Tita,* 69-71.
[40] Komunisti su na izborima u ožujku 1933., koje je Hitler raspisao kako bi učvrstio vlast i to nakon požara u Reichstagu osvojili 12, 3 % glasova uz nacistički teror. Iako je tada prijetilo uništenje njemačke partije, što se kasnije i dogodilo, *Izvestija* je 6. 5. 1933. napisala kako „Sovjetski savez ne želi ništa promijeniti u svom stavu prema Njemačkoj". KOTKIN, *Stalin: Waiting for Hitler, 1929-1941,* 121, 939.

mjeseca na kongresu ustvrdio da se socijaldemokrati pripremaju za „uspostavu fašističke diktature“.[41]

Pritisak za promjenu politike Kominterne došao je iz redova pojedinih stranaka - prije svega Komunističke partije Čehoslovačke i Francuske, budući da su se te zemlje osjetile ugroženima Hitlerovim dolaskom na vlast - rukovodećih kadrova Kominterne (prije svega Dimitrov). To se poklopilo sa promjenom vanjsko političke orijentacije Sovjetskog Saveza koji se tada okreće Francuskoj te je 1935. sklopljen sporazum o suradnji s Parizom, čime se napušta politika Rapalskog sporazuma i suradnje s Njemačkom kao revizionističkom versajskom silom, što je i Sovjetski Savez. Do kraja 1934. promijenila se orijentacija Kominterne te se od tada zahtijeva suradnja sa socijaldemokratima, ali i drugim građanskim strankama u borbi protiv fašizma. Simbolični događaj koji označava promjenu politike dogodio se u Francuskoj 1934. kada su socijalisti i komunisti zajedno podržali generalni štrajk, nakon fašističkih demonstracija 6. veljače protiv vlade Edouarda Daladiera. Ipak, to je bio samo spontani događaj odozdo, a linija Kominterne nije službeno promijenjena do 1935. Godine 1934. Sovjetski Savez postaje član Lige naroda, približivši se time Zapadu i prihvativši makar načelno načelo teritorijalnog integriteta, odustavši privremeno od revidiranja Versajskog sporazuma.[42] Usprkos tome ne može se reći da su sovjetsko-njemački odnosi bili neprijateljski. Na 17. kongresu Svesavezne komunističke partije (boljševika), krajem siječnja i početkom veljače 1934., Staljin je naveo kako fašizam u Italiji nije uvjetovao loše bilateralne odnose sa Sovjetskim Savezom te je odbacio „imaginarne“ prigovore Trećeg Reicha da sovjetski sporazumi o nenapadanju znače „reorijentaciju“ prema zapadnim silama.[43]

Politika narodne fronte koja podrazumijeva suradnju sa socijaldemokratima, ali i drugim građanskim strankama protiv fašizma, proglašena je službeno na Sedmom kongresu Kominterne koji je trajao od 25. 6. do 21. 8. 1935. Ta politika značila je privremeno odustajanje od revolucionarnih ciljeva i uspostave komunizma te su komunisti *de facto* stali u obranu građanskog poretka.[44] Dimitrov je na tom kongresu definirao fašizam kao „otvorenu terorističku diktaturu najreakcionarnijih, najvšovinističkijih i najimperijalističkijih elemenata financijskog kapitala“.[45] Iako je po toj definiciji fašizam samo varijanta kapitalizma, ipak iz

[41] KOTKIN, *Stalin: Waiting for Hitler, 1929-1941,* 19.
[42] MCDERMOTT, AGNEW, *A History of International Communism from Lenin to Stalin,* 120-142.
[43] KOTKIN, *Stalin: Waiting for Hitler, 1929-1941,* 157.
[44] MCDERMOTT, AGNEW, *A History of International Communism from Lenin to Stalin*, 130. Nešto prije tog Kongresa Staljin je počeo promatrati nacističku Njemačku kao prijetnju (u trećem mjesecu 1935.) Tada je Staljin priznao da postoji mogućnost da Njemačka pokrene rat protiv Sovjetskog Saveza, dok do tada nije shvaćao ozbiljno nacističku prijetnju Sovjetskom Savezu. KOTKIN, *Stalin: Waiting for Hitler, 1929-1941*., 238-246.
[45] Nacizam je proglašen „najreakcionarnijom“ varijantom fašizma. KOTKIN, *Stalin: Waiting for Hitler, 1929-1941*., 259

toga proizlazi kako fašizam ima usku klasnu osnovu zbog čega je moguća široka antifašistička akcija s reformističkim radništvom, seljaštvom i sitnom buržoazijom. Kao rezultat te politike komunisti su u lipnju 1936. podržali vladu socijalista Leona Bluma, kao i narodnofrontovsku vladu u Španjolskoj.[46] Sovjetski Savez će pak 1936. donijeti novi „demokratski ustav". Staljin će objasniti da je SSSR „socijalistička demokracija", dok je kapitalizam inferiornija forma demokracije, ali ipak progresivnija od fašizma, zbog čega je borba protiv fašizma „borba za demokraciju".[47] Prethodno su socijaldemokrati bili „socijalni fašisti", a ujedno i veća opasnost od fašista jer ih je podržavao dio radničke klase. Samim time oni su bili prepreka komunističkom usponu. Štoviše, nakon 1928. su Komunisti ponekad surađivali s nacistima kako bi srušili vlade, u kojima su često bili socijaldemokrati, dok je kod njemačkih komunista postojao slogan: „Nakon Hitlera mi".[48] Rezon je bio, što je Staljin eksplicirao Dimitrovu, da je fašističko ukidanje parlamentarizma prilika jer će radništvo shvatiti da socijaldemokratska, parlamentarna i reformistička rješenja nisu održiva.[49]

Bitno je naglasiti da je politika narodne fronte podrazumijevala da nema jedinstvene taktike, iako je narodna fronta proglašena univerzalno primjenjivom u svim državama, već je dana sloboda članicama Kominterne da po prvi puta imaju nacionalniju taktiku, odnosno taktiku prikladnu svom podneblju, što se manifestiralo u većem naglasku na nacionalne teme, za razliku od prethodnog marginaliziranja nacionalnih tema. Sekcije Kominterne počele su se pozivati na nacionalnu baštinu, kao prethodnicu komunizma. Primjerice francuski komunisti na jakobinski republikanizam, a čehoslovački na husitizam.[50] Slično tome je u Hrvatskoj August Cesarec pozitivno pisao o Anti Starčeviću i Eugenu Kvaterniku.[51]

Dok je KPJ u svojoj prvoj unitarističkoj fazi bio žestoki protivnik federalističkog HSS-a, kao i u drugoj zato što su bili za razbijanje Jugoslavije, dok je HSS ipak u tom pogledu bio reformistički, u trećoj narodnofrontovskoj fazi, KPJ pokušava surađivati s HSS-om. Tada je na čelu KPJ Josip Čižinski, poznatiji pod pseudonimom Milan Gorkić, koji je zagovarao „savez radništva sa srednjim slojevima". On teži suradnji sa socijaldemokratima, HSS-om, crnogorskim federalistima, slovenskim kršćanskim socijalistima, Zemljoradničkom strankom itd. Ukratko s gotovo svim strankama u opoziciji Stojadinovićevoj diktaturi i JRZ-u.[52] Kako je objašnjeno u rezoluciji CK KPJ iz prosinca 1938. „osnovna zadaća Komunističke partije

[46] MCDERMOTT, AGNEW, *A History of International Communism from Lenin to Stalin*, 131-132.
[47] KOTKIN, *Stalin: Waiting for Hitler, 1929-1941*, 370.
[48] FIRSOV, KLEHR, HAYNES, *Secret Cables of the Comintern 1933-1943,* 51.
[49] KOTKIN, *Stalin: Waiting for Hitler, 1929-1941*, 171.
[50] Isto, 134-136.
[51] KLJAIĆ, *Nikada više Jugoslavija: Intelektualci i hrvatsko nacionalno pitanje (1929.-1945.),* 112-113.
[52] BANAC, *Sa Staljinom protiv Tita,* 73.

Jugoslavije u ovom je času pokrenuti i organizirati sve narode u Jugoslaviji u borbi za obranu nedjeljivosti i nezavisnosti zemlje protiv njemačkih i talijanskih fašističkih agresora i njihovih pomagača".[53] Protiv takvog smjera bila je utjecajna struja u kaznioničkom komitetu KPJ, u srijemskomitrovačkoj kaznionici, poznatom pod nazivom „Kakić". Na čelu „Kakića" bio je Petko Miletić, dok su njegovi sljedbenici zbog dogmatsko-revolucionarnog stava i odbijanja suradnje s drugim opcijama, prozvani vahabitima. Vahabiti su bili, primjerice, Milovan Đilas i Aleksandar Ranković.[54]

Osnivanje Komunističke partije Hrvatske i Komunističke partije Slovenije izravno je povezano s politikom narodne fronte. Osnivački kongres KPH održan je u noći između 1. i 2. kolovoza 1937. u šumi Anindol kraj Samobora. [55] Novoosnovana KPH podržala je sporazum SDK i Udružene opozicije protiv diktature Milana Stojadinovića, uključujući dakako i borbu za veće demokratske slobode.[56] Na Kongresu je izabran CK KPH, a zasigurno se zna da su u Njemu bili Đuro Špoljarić kao generalni sekretar, Pavle Gregorić, Andrija Žaja, Josip Kraš, Božidar Adžija, Anka Butorac, Ivan Dujmić, Drago Petrović, Vlado Janić, Vicko Jelaska i Lovro Kurir.[57] Josip Kraš, Andrija Žaja, Đuro Špoljarić i Drago Petrović bili su članovi Biroa, glavnog operativnog organa CK. U ožujku 1938. generalni sekretar CK KPH postao je Josip Kraš.[58]

Kominterna je i nekoliko godina ranije uputila KPJ da osnuje nacionalne sekcije kako bi lakše pridobili šire slojeve stanovništva u Sloveniji i Hrvatskoj. Već na Četvrtoj zemaljskoj konferenciji 24. i 25. 12. 1934. u Ljubljani naloženo je da se što sastanu osnivački kongresi KPH, KP Slovenije te je zaključeno da se te KPH i KPS („u najbližoj budućnosti" i KP Makedonije) trebaju osnovati „radi jačanja borbe protiv nacionalističkog utjecaja" i lakšeg regrutiranja kadrova „iz redova radnika koji pripadaju ugnjetenim narodima", ali da će KPH i KPS biti integralni dijelovi KPJ. Iz navedenog je jasno da osnivanje tih nacionalnih sekcija ima prije svega taktičku svrhu.[59] *Srp i čekić*, glasilo CK KPH, pisat će u prosincu 1940. kako je KPH „nerazdruživi sastavni dio Komunističke partije Jugoslavije".[60]

KPH, kao i KPJ bila podijeljena na osnovne partijske jedinice - ćelije. Ćelije su osnivane,

[53] BOBAN, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928.-1941.,* sv. 2., 258.
[54] Isto, 73-75.
[55] KPH će napisati u čestitci „drugu Dimitrovu" u prosincu 1940. kako je „Komunistička stranka Hrvatske, osnovana po tvojoj ličnoj inicijativi". „Kormilaru Komunističke internacionale, prvoborcu za proletersko jedinstvo u cijelom svijetu drugu Dimitrovu", *Srp i čekić,* prosinac 1940., 108.
[56] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945*, sv. 1., 87-93.; JELIĆ, „Značenje osnivanja Komunističke partije Hrvatske", 9-21.
[57] Isto, 74.
[58] Isto, 111.
[59] Isto, 60..
[60] „Centralnom komitetu Komunističke partije Jugoslavije", *Srp i čekić,* prosinac 1940., 109.

prije svega, u poduzećima, koja su „glavno bojno polje“ u bitci između rada i kapitala.[61] Tito je definirao da je ćelija osnova Partije, njen temelj na kome ona počiva, izdiže se i snaži“.[62] Ćelija kao jedinica morala je biti sposobna na svom području „vršiti sve partijske, agitaciono-akcione i organizacione poslove“. U KPH je, naravno, vrijedilo načelo demokratskog centralizma, pri čemu je najviša instanca bio CK KPJ. Odluke KPJ KPH je morala bespogovorno usvajati.[63]

Pomoćni organi CK KPH bile su četiri tematske komisije: 1. sindikalna komisija; 2. komisija za agitprop (prosvjetna komisija), u kojoj su bili intelektualci, članovi KP, pod čijom je nadležnosti bilo izdavanje partijske literature, časopisa itd; 3. seljačka komisija; 4. omladinska komisija zadužena za Savez komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ). Pokrajinski odbor Crvene pomoći (kasnije Narodna pomoć) i Glavni inicijativni odbor Jedinstvene radničke stranke (Stranke radnog naroda[64]), također su imali ulogu ekvivalentnu komisijama CK KPH.[65] Članovi partije dobivali su zaduženja po sektorima rada („sindikat, žene, omladina, Crvena pomoć, partijsko-prosvjetni rad“) pri čemu je svaki član dobivao jedan ili dva sektora rada.[66] U legalnim organizacijama poput sindikata, političkih stranaka, udruga, na sveučilištu itd., KPH je bila organizirana u tzv. „komunističku frakciju“ unutar te organizacije koju su (tajno) činili svi komunisti u njoj (primjerice u nekom lokalnom HSS-u).[67]

Do osnivanja KPH partijske organizacije u Dalmaciji i ostatku Hrvatske bile su organizacijski odvojene te je svaka imala pokrajinsko rukovodstvo podređeno CK KPJ. Sada su te, bivše pokrajinske organizacije spojene, a iznad njih je CK KPH. Još na Četvrtoj zemaljskoj konferenciji odlučeno je da pod nadležnosti KPH trebaju biti i „pojedini krajevi Bosne, koji s njima (Hrvatskom T. K.) graniče“.[68] CK KPJ u veljači 1935. poslao je pismo pokrajinskim komitetima u Zagrebu i Splitu, u kojemu stoji da pod KPH spadaju sve organizacije u Hrvatskoj i Slavoniji, pa tako i Vukovar i Vinkovci, sve organizacije u Dalmaciji (s Dubrovnikom). Navedeno je da u nadležnost KPH spadaju i Banja Luka, Livno, Duvno (Tomislavgrad), „desna obala Hercegovine isključujući Mostar, tj. zapadne oblasti Bosne i

[61] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945*, sv.1., 93. U poduzeću ili bilo kojoj ustanovi član KP morao je stupiti u kontakt s drugim radnicima i pokušati uspostaviti partijsku ćeliju, ako nije postojala. Uvjet za formiranje partijske ćelije bila su tri komunista u poduzeću. AHMETOVIĆ, „Najšira podrška građana“, 106.; BROZ TITO, *Sabrana djela,* tom 5., 3.
[62] BROZ TITO, *Sabrana djela,* tom 5., 3.
[63] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945*, sv.1., 96.
[64] Kako bi KPJ mogla surađivati s opozicijskim strankama osnovana je potkraj 1937. legalna, prikriveno komunistička, Stranka radnog naroda, a predsjednik Glavnog inicijativnog odbora te stranke postao je Božidar Adžija. Blok narodnog sporazuma predvođen HSS-om odbio je suradnju s tom strankom.
[65] Isto, 112..
[66] „O zapošljavanju novih kadrova“, *Srp i čekić,* kolovoz 1940., 69.
[67] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945*, sv.1., 95.
[68] Isto, 60.

Hercegovine, naseljene hrvatskim stanovništvom, koje graniči s Dalmacijom“.[69] Razlika u odnosu na Banovinu Hrvatsku je što Banja Luka nije bila u Banovini Hrvatskoj, a Mostar je. Time je nadležnost KPH uvelike odgovarala budućim granicama Banovine Hrvatske.

Josip Broz Tito je na Petoj zemaljskoj konferenciji 1940., u „Izvještaju o organizacionom pitanju“, naveo pet razloga osnivanja KP Hrvatske i Slovenije: 1. time se pokazuje da KPJ nije velikosrpska; 2. približava se masama (usmjereno protiv HSS-a), „koje su bile nacionalno zadojene i pod utjecajem svoje nacionalne buržoazije“; 3. lakše se formiraju nacionalni partijski kadrovi; 4. lokalna partija dobiva veću inicijativu; 5. slabe se separatistički elementi unutar KPH.[70]

Vodstvo HSS zadržalo je nepomirljiv stav prema KPJ, usprkos taktičkom komunističkom približavanju HSS-u.[71] Iako je HSS bio kritičar marksizma, ujedno je bio i kritičar kapitalizma. Seljačka ideologija HSS-a pozicionirala se kao „treći put“ između zapadnog kapitalizma i socijalizma, u kojemu je očuvano privatno vlasništvo, ali postoji i snažna socijalna sigurnost.[72] Maček će objasniti poziciju HSS-a u svojim memoarima:

> Stjepan Radić je već prigodom osnivanja Hrvatske seljačke stranke oštro odijelio HSS od socijalizma, postavivši dva svakom lako razumljiva gesla. Protiv materijalizma postavio je geslo: „Vjera u Boga i seljačka sloga“, a protiv socijalističke težnje za socijalizacijom privatnog vlasništva, naročito zemlje, postavio je geslo: „Budimo svoji, svaki na svom; branimo složno hrvatski dom“.[73]

Ipak seljačka ideologija braće Radić koju su kasnije dorađivali Rudolf Herceg, Dinko Tomašić i drugi u svom je temelju imala teoriju o „odnarođenoj“ gospodi nasuprot idealnom, dobrom i prostodušnom seljaku koji mari za „pravicu“.[74] Takva teorija mogla se modificirati i prilijepiti na marksističku manihejsku matricu i podjelu na „dobre“ proletere i lošu buržoaziju.

4. Pakt Ribbentrop-Molotov

Sovjetski je Savez imao manji geopolitički utjecaj od Ruskog Carstva - Finska, Litva, Latvija, Estonija i Poljska postale su neovisne, a na Balkanu[75] je Sovjetski Savez izgubio utjecaj

[69] JELIĆ, „Komunistički pokret u Hrvatskoj i aspekti federativne Jugoslavije 1935–1941“, 4.
[70] BROZ TITO, *Sabrana djela,* tom 6, 23-24.
[71] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945*, sv.1., 83.
[72] O seljačkim pokretima u Istočnoj Europi u međuraću vidi: ŠUTE, *Slogom slobodi! Gospodarska sloga 1935-1941.*, 24-48.
[73] MAČEK, *Memoari,* 39.
[74] ARALICA, *Kmet, fiškal, hajduk: konstrukcija identiteta Hrvata 1935.-1945.*, 12-28.
[75] U tome ja zasigurno znatnu ulogu imalo antikomunističko raspoloženje Rumunjske, Bugarske i Jugoslavije. Jugoslavija je, kao što je napomenuto, SSSR priznala tek 1940. U Bugarskoj je kralj Boris III. autoritarno vladao, dok je u Rumunjskoj jak bio fašistički Codreanuov pokret „Željezne straže“ koji je 1937. osvojio 16 % glasova. WOOLF, „Pokreti i režimi fašističkog tipa u Europi“, 500-507.

koji je prije imalo Rusko Carstvo, a uz to je Sovjetski Savez izgubio i pokrajinu Besarabiju, koja je priključena Rumunjskoj. Pakt Ribbentrop-Molotov sklopljen 23.8.1939., izgleda uvelike nevjerojatno, ukoliko se međunarodni odnosi gledaju kroz ideološku vizuru[76], međutim, on ima racionalnu geopolitičku podlogu. Prema Munkleru „vanjsku Hitlerovu i Staljinovu politiku moguće je shvatiti kao pokušaj da se razbije poredak država u Srednjoj i Jugoistočnoj Europi i da se ponovno uvede imperijalni red. Ono što je za Nijemce bila revizija Versajskog mira, za Ruse je bila revizija mira sklopljenog u Brest-Litovsku, koja je tijekom građanskog rata tek dijelom uspjela“.[77] Prema Kotkinu samo je „dvostruki kolaps ruske i njemačke moći učinio Versailles mogućim“, a taj je ustroj mogao opstati samo ako te dvije sile ne dožive novi uspon.[78] Poredak formiran u Versaillesu je „povijesna anomalija“ jer su istovremeno Rusija i Njemačka izolirane i izbačene iz europskog sustava. Njemačka, ponižena u Versaillesu, i Rusija, ponižena u Brest-Litovsku, na taj su način postali prirodni revizionistički saveznici za promjenu statusa quo koji im nije išao u prilog.[79]

Na 18. Kongresu SKP(b) u ožujku 1939. Staljin je rekao kako zapadne sile žele da drugi „izvuku kestene iz vatre za njih“. Poručio je tada kako zapadne sile neće uspjeti uvući Sovjetski Savez u rat.[80] Također, Staljin je sporazumom s Hitlerom izbjegao svoju „noćnu moru“: „imperijalističko okruženje“ Sovjetskog saveza, odnosno, kako je rekao, „ujedinjenu imperijalističku frontu“.[81] Staljin suštinski nije smatrao da postoji razlika između fašističkih i drugih kapitalističkih zemalja. Štoviše, na vrhu ljestvice „najgorih“ imperijalističkih režima bila je Velika Britanija, a Staljin je smatrao da su Britanci na vrhu imperijalističkog poretka.[82] *Pravda*, službeno glasilo sovjetske partije, pisala je 1934. da je Rosenberg „sluga britanskog imperijalizma“, a Dmitrij Manuilskij je na 17. partijskom kongresu ustvrdio da su Britanci „prava snaga iza njemačkog i japanskog fašizma“. Mihail Kalinjin, formalni državni poglavar sovjetske Rusije, rekao je u svibnju 1936. da je „snaga fašizma u Londonu i to ne čak u Londonu *per se*, već u londonskim bankama“.[83]

---

[76] Kissinger to efektivno formulira: „Kad bi ideologija uistinu određivala vanjsku politiku, Hitler i Staljin nikad si ne bi pružili ruku, baš kao ni Richeliu i turski sultan tri stoljeća prije. No, zajednički geopolitički interes snažna je spona koja će stare neprijatelje, Hitlera i Staljina, na kraju neminovno spojiti“. KISSINGER, *Diplomacija,* 296.
[77] MÜNKLER, *Imperiji: Logika svjetske vladavine - od Staroga Rima do Sjedinjenih Američkih država*, 190-191.
[78] KOTKIN, *Stalin: Waiting for Hitler, 1929-1941,* xv.
[79] KOTKIN, *Stalin: Paradoxes of Power, 1878-1928,* 316-318.
[80] KOTKIN, *Stalin: Waiting for Hitler, 1929-1941*, 608.
[81] Isto*,* 89-93, 601. Pretpostavka da su sve kapitalističke zemlje neprijateljske prema Sovjetskom Savezu te da žele srušiti režim utjecala je snažno na sovjetsku vanjsku politiku. MAWDSLEY, „World War II, Soviet Power and International Communism“, 16-17.
[82] KOTKIN, *Stalin: Waiting for Hitler, 1929-1941,* 255, 309. Staljin je bio anglofob, nazivao je Britance podrugljivo „nacijom trgovaca“, i germanofil, kao i Molotov, za kojega je njemačka nacija bila „jedna od najvećih nacija našeg vremena“. KOTKIN, *Stalin: Waiting for Hitler, 1929-1941,* 643, 780.
[83] KOTKIN, *Stalin: Waiting for Hitler, 1929-1941,* 168.

Tu će tezu preuzeti i KPJ, pa se tako u rezoluciji Pete zemaljske konferencije KPJ govori o „kapitalističkom svijetu po vodstvom engleske financijske oligarhije“.[84] U jednoj od direktiva Kominterne 1940. pisat će da je „reakcionarna anti-sovjetska Engleska, sa svojim ogromnim kolonijalnim carstvom, bedem kapitalizam“.[85]

Staljin nije razumijevao fašizam, smatrao ga je više privremenom pojavom, aberacijom kapitalizma. „Fašizam je glupost. To je privremeni fenomen“, reći će 1937.[86]

Temeljna zamisao sporazuma s Hitlerom, iz komunističke perspektive i sovjetske državne, bila je da se imperijalisti u međusobnom ratu iscrpe, kao što su se iscrpili i u Prvom svjetskom ratu, što će oslabiti te režime i stvoriti preduvjete za širenje revolucije, kao što je Prvi svjetski rat omogućio Oktobarsku revoluciju. Pakt Ribbentrop-Molotov označio je promjenu Kominternine linije, a izbijanjem Drugog svjetskog rata, sukladno vanjskoj politici SSSR-a, isti je proglašen „drugim imperijalističkim ratom.“ Odmah 1. rujna 1939. Georgij Dimitrov poslao je telegram generalnom sekretaru francuske partije da zauzme poziciju da je vlada Daladier-Bonnet izdala Čehoslovačku u Münchenu, kao i ranije republikansku Španjolsku, čime je ojačala fašističku Njemačku. „Slijedeći politiku engleskih huškača protiv SSSR-a, ova vlada je otuđila SSSR i dovela francuski narod na rub rata“, napisao je Dimitrov u pismu.[87] Na sastanku u Kremlju s Molotovom i članom politbiroa Andrejem Ždanovom, 7. rujna 1939. Staljin je opisao ratnu situaciju i prilike koje ona pruža za širenje komunizma:

> rat između dviju grupa kapitalističkih zemalja (siromašnih i bogatih što se tiče kolonija, sirovina i tako dalje) za preraspodjelu svijeta, za dominaciju u svijetu! Ne vidimo ništa loše u tome da imaju oštru borbu i oslabe jedni druge. Bilo bi dobro kada bi Njemačka uzdrmala poziciju najbogatijih kapitalističkih zemalja (pogotovo Engleske). Hitler, bez da to razumije ili želi, uzdrmava i podriva kapitalistički sustav. (...) Možemo manevrirati, navoditi jednu stranu protiv druge kako bi se borile jedna s drugom što oštrije je moguće. (…) Komunisti u kapitalističkim zemljama trebaju oštro govoriti protiv svojih vlada i protiv rata. Prije rata, suprotstavljanje demokratskih režima fašizmu bilo je u potpunosti ispravno. Tijekom rata između imperijalističkih sila to je sada pogrešno. Podjela kapitalističkih zemalja na fašističke i demokratske više nema smisla. Rat je uzrokovao radikalnu promjenu. Jučerašnja Ujedinjena narodna fronta služila je za poboljšanje položaja robova pod kapitalističkim režimom. U uvjetima imperijalističkog rata izgledi za uništenje ropstva povećavaju se! Zadržavanje jučerašnje pozicije znači danas sklizanje u buržoaske pozicije. Radničkoj klasi mora se reći: rat se odvija za nadmoć u svijetu. Šefovi kapitalističkih zemalja vode rat za svoje osobne imperijalističke interese.[88]

Takvu liniju koja, dakle, podrazumijeva da je Drugi svjetski rat imperijalistički rat

[84] BROZ TITO, *Sabrana djela,* tom 6, 48.
[85] KOTKIN, *Stalin: Waiting for Hitler, 1929-1941,* 764.
[86] Isto, 370.
[87] BANAC (ur.), *The Diary of Georgi Dimitrov, 1933-1949*, 114.
[88] Isto, 115-116.

„jednako mrskih tabora“ te da komunističke stranke[89] trebaju zauzeti oštar stav protiv vlade (sada će to biti vlada Cvetković-Maček) i protiv rata, morat će zauzeti i KPJ. Takva linija ujedno znači za članice Kominterne povratka na prethodnu revolucionarnu fazu i narodnu frontu „odozdo“. Staljin je, u istom izlaganju, kazao da uništenje Poljske znači „jedna buržoasku fašističku“ zemlju manje koja je ugnjetavala Ukrajince, Bjeloruse itd., a i širenje socijalizma komadanjem te države.[90] Štoviše, iako su oba tabora bila imperijalistička, Francuska i Velika Britanija proglašeni su krivcima za rat. Kako je govorio Staljin Velika Britanija i Francuska objavile su rat Njemačkoj, a ne obrnuto.[91]

S jedne strane je Poljska proglašena fašističkom državom, a s druge strane je šef NKVD-a Lavrentij Beria zabranio nazivanje zatvorenika u gulazima „fašistima“. Molotov je pak 31. 8. u Vrhovnom Sovjetu govorio o „kratkovidnim ljudima u našoj zemlji“ koji provode „simplističku antifašističku propagandu“: [92] Sovjetski će Savez izručiti 4 000 njemačkih političkih emigranata Trećem Reichu, od kojih najmanje tisuću komunista.[93] Staljin je čak u studenom 1939. rekao da sitno buržoaski nacionalisti (u Njemačkoj) mogu napraviti „oštar zaokret“. Oni nisu „vezani za kapitalističku tradiciju“, za razliku od Chamberlaina i sličnih, rekao je.[94] Njemačka partija (KPD) usvojila je tezu kako anglo-francuski imperijalistički blok ugrožava slobodu njemačkog naroda, što je odobrio IKKI. Njemački su komunisti pak dobili zadatak da pokušaju infiltrirati nacističke masovne organizacije.[95] Za jugoslavenski kontekst i KPJ posebno je bitno da Staljin rekao da komunističke stranke trebaju „razotkriti buržoasku neutralnost“ jer je neutralnost zapravo podržavanje rata u drugim zemljama zbog svojih interesa.[96] Narodna fronta zamijenjena je narodnom frontom „odozdo“, parolom koja je u stvarnosti označavala militantno-revolucionarni stav i borbu protiv svih ne-komunističkih opcija, za razliku od narodne fronte „odozgo“ u prethodnom periodu.. Kako je *Izvestija* objasnila 9. 10. 1939. proletarijat može postići jedinstvo jedino borbom protiv socijaldemokratskih vođa koje služe imperijalistima. „Ne može biti niti ujedinjene radničke

[89] Koliko su članice Kominterne „slijepo“ prihvaćale direktive pokazuje centralni komitet Komunističke partije Njemačke koji je 25. 8. 1939. pozdravio pakt kao „korak prema miru“. DEGRAS (ur.), *The Communist International 1919-1943: Documents, sv. 3. 1929-1943*, 439-440.
[90] BANAC (ur.), *The Diary of Georgi Dimitrov, 1933-1949*,116.
[91] FIRSOV, KLEHR, HAYNES, *Secret Cables of the Comintern 1933-1943,* 165.; To će isticati i Tito u svojim tekstovima. Primjerice, u dvobroju organa CK KPJ *Proletera* (travanj-svibanj 1940.) Tito piše da su britanski i francuski imperijalisti „napali prije sedam mjeseci drugu imperijalističku silu Njemačku. BROZ TITO, *Sabrana djela,* tom 5., 56.
[92] KOTKIN, „Stalin: Waiting for Hitler, 1929.-1941“, 672.
[93] Isto, 695.
[94] FIRSOV, KLEHR, HAYNES, *Secret Cables of the Comintern 1933-1943,* 166.
[95] Isto.
[96] BANAC (ur.), *The Diary of Georgi Dimitrov, 1933-1949*, 116.

fronte niti narodne fronte s njima, ili s vođama drugih sitno-buržoaskih stranaka koje podržavaju rat. Sada jedinstvo radničke klase i ujedinjena radnička fronta moraju biti uspostavljeni odozdo u borbi protiv imperijalističke buržoazije, protiv vrhovnih vođa socijaldemokracije i drugih sitno-buržoaskih stranaka..", pisala je *Izvestija.*[97] Službeni časopis Kominterne iznio je tezu da su Velika Britanija i Francuska objavile rat Njemačkoj, zato što je Hitler sklapanjem pakta sa Sovjetskim Savezom prekršio svoje obećanje da će za njihove ciljeve napasti Sovjetski Savez.[98] Francuski i britanski komunisti također su podržali sporazum i pozdravili „oslobođenje" dijela Poljske, koji je okupirao Sovjetski Savez sukladno sporazumu Ribbentrop-Molotov. Međutim, u tim je strankama došlo do određene opozicije novoj liniji koja je ipak slomljena. Pogotovo je vladala konfuzija kod francuskih komunista koji su prvotno podržali obrambeni francuski rat, da bi 21. 9. centralni komitet „ispravio liniju" nakon instrukcija Kominterne i proglasio da rat nije antifašistički. Trećina komunističkih izaslanika u Narodnoj skupštini odstupila je, a ubrzo su vlasti zabranile Komunističku partiju Francuske. [99] IKKI je 28. 9. 1939. dodatnom direktivom pojasnio „ispravnu liniju" Komunističkoj partiji Francuske:

> Ovo nije rat demokracije protiv fašizma; ovo je imperijalistički, reakcionarni rat i sa strane Francuske i Njemačke (…) Danas pitanje fašizma ima sekundarnu ulogu; primarno pitanje je borba protiv kapitalizma – izvora svih ratova – protiv režima buržoaske diktature u svim svojim formama, i iznad svega u vlastitoj zemlji.[100]

Istaknuti britanski komunist R. Palme Dutt, u pamfletu, *Zašto ovaj rat*? (Why This War?), ustvrdio je kako je borba francuskih i britanskih imperijalista protiv Hitlera, dio njihova plana da zamijene Hitlera Goringom ili drugim nacističkim vođom koji će im odgovarati.[101]

Nova strategija Kominterne zapravo je bila povratak na „treće razdoblje" i odbacivanje zaključaka Sedmog kongresa, a Dimitrov ju je do kraja razradio u članku *Rat i radnička klasa u kapitalističkim zemljama*, objavljenom 9. 11. 1939., nakon sastanka vodstva IKKI-a. Taj je članak služio kao direktiva komunističkim strankama.[102] Tu direktivu primile su članice Kominterne na različite datume, zbog čega je jedno vrijeme u nekim strankama vladala

[97] DEGRAS (ur.), *The Communist International 1919-1943: Documents, sv. 3. 1929-1943,* 447.
[98] To je teza koju će promovirati i KPH/KPJ. Kako je pisao Tito u *Proleteru* Njemačka je trebala biti „udarna sila" u kapitalističkom pohodu na SSSR. BROZ TITO, *Sabrana djela,* tom 5., 56.
[99] MCDERMOTT, AGNEW, *A History of International Communism from Lenin to Stalin*, 193-197.; FIRSOV, KLEHR, HAYNES, *Secret Cables of the Comintern 1933-1943,* 152-153.
[100] FIRSOV, KLEHR, HAYNES, *Secret Cables of the Comintern 1933-1943,* 152.
[101] DEGRAS (ur.), *The Communist International 1919-1943: Documents, sv. 3. 1929-1943*, 441-442.
[102] BANAC (ur.), *The Diary of Georgi Dimitrov, 1933-1949*, 118.; MCDERMOTT, AGNEW, *A History of International Communism from Lenin to Stalin*, 193.

konfuzija po pitanju ispravne linije o Drugom svjetskom ratu.[103] Taj članak je upravo napisan kako bi konceptualno razbistrio situaciju za brojne komuniste zbunjene kopernikanskim obratom.[104] Kada su bugarski komunisti, čija je situacija usporediva s jugoslavenskom, jer je Bugarska bila neutralna zemlja, objavili da je cilj komunista organizirati „nacionalnu frontu" i srušiti „fašističku" vladu Moskva ih je opomenula. IKKI poslao je šifriranu poruku Komunističkoj partiji Bugarske u listopadu. U toj je poruci stajalo da je pogrešno raditi razliku između demokracija i fašizma, što očito bugarska partija prvotno nije shvatila, ostavši na liniji narodne fronte. Druga direktiva u studenom 1939. poslana bugarskoj partiji nalagala je od komunista da spriječe naklonjenost Bugarske bilo kojoj strani. IKKI je tvrdio da je pakt Ribbentrop-Molotov oslabio njemački utjecaj, a da je najveća prijetnja na Balkanu anglo-francuski imperijalizam. Bugarska je partija također upozorena da ne smije biti pregovora sa socijaldemokratima i buržoaskom opozicijom te da se moraju boriti protiv svih snaga koje žele uvući bugarsku na savezničku stranu. Idućih godinu i pol Kominterna je tražila od bugarskih komunista da napadaju anglofile i frankofile u bugarskoj vladi.[105]

Drugi svjetski rat Dimitrov je definirao kao „imperijalistički, nepravedni rat". Podsjetio je na Lenjinovu misao da karakter rata ne ovisi o tome tko je napadač, već koja klasa je pokrenula rat. Novi rat poistovjećen je s Prvim svjetskim rata koji je također pokrenula „imperijalistička buržoazija".[106] Dimitrov je ponovio tezu da su zapadni imperijalisti htjeli iskoristiti Hitlera za napad na SSSR, ali je Njemačka shvatila kolika je „ekonomska i vojna moć Sovjetskog Saveza".[107] Prema Dimitrovu Crvena armija je u „zapadnoj Ukrajini i zapadnoj Bjelorusiji", oslobodila 13 milijuna ljudi iz poljskog ropstva.[108] U novoj situaciji, tvrdio je Dimitrov, vođe socijaldemokratskih stranaka i sitno buržoaskih stranaka sada otvoreno podupiru imperijalistički rat zbog čega, također, s njima ne može biti suradnje.[109] Oni su

[103] MCDERMOTT, AGNEW, *A History of International Communism from Lenin to Stalin*, 193., 194. Vodstvo Kominterne često nije u isti tren znalo za sovjetske vanjskopolitičke odluke pa bi kasnije morali ispravljati liniju. Tako je 22. 8. 1939., dva dana prije dolaska Ribbentropa u Moskvu, Sekretarijat IKKI-a, poslao direktivu komunističkim strankama da argumentiraju kako pakt o nenapadanju s Njemačkom ne isključuje potrebu sporazuma Velike Britanije, Francuske i SSSR-a protiv fašizma. Prva verzija spomenutog Dimitrovljeva članka o komunističkim strankama u novoj ratnoj situaciji uključivala je dijelove o tome da je pobjeda njemačkog fašizma najveća prijetnja radničkoj klasi, što je korigirano Staljinovom intervencijom, jer Dimitrov nije prvotno znao prave sovjetske ciljeve. FIRSOV, KLEHR, HAYNES, *Secret Cables of the Comintern 1933-1943,* 140-144.

[104] FIRSOV, KLEHR, HAYNES, *Secret Cables of the Comintern 1933-1943,* 142-143.Dimitrov je 5. rujna pisao Andreju Ždanovu da se IKKI suočava s „iznimnim poteškoćama" pri formuliranju nove politike za sekcije Kominterne. Tada je „uskočio" Staljin i pomogao Dimitrovu formulirati novu liniju. MCDERMOTT, AGNEW, *A History of International Communism from Lenin to Stalin*, 193.

[105] FIRSOV, KLEHR, HAYNES, *Secret Cables of the Comintern 1933-1943,* 153-155. U

[106] DEGRAS (ur.), *The Communist International 1919-1943: Documents, sv. 3. 1929-1943*, 449.

[107] Isto, 451-452. Tu će tezu opetovano ponavljati i KPJ, a obrazložena je i u Rezoluciji Pete zemaljske konferencije KPJ. BROZ TITO, *Sabrana djela,* tom 6, 48-49.

[108] DEGRAS (ur.), *The Communist International 1919-1943: Documents, sv. 3. 1929-1943*, 452.

[109] Isto, 455.

„uspostavili zajedničku frontu s kapitalistima“ i tako „izdali vitalne interese narodnih masa“, dok komunisti ne mogu poduprijeti „kriminalni protunarodni rat“.[110]

Na kraju članka Dimitrov daje smjernice članicama Kominterne. Naložio je da se komunističke stranke „rapidno reorganiziraju sukladno uvjetima rata, očiste svoje redove od kapitulantskih elemenata i uspostave boljševičku disciplinu“.[111] Komunističke stranku moraju se boriti protiv oportunizma, ne smiju zauzeti poziciju „obrane domovine“ i „podržavati bajku o antifašističkom karakteru rata“. Dimitrov članak zaključuje pozivom na radništvo da zauvijek uništi uzrok imperijalističkih ratova – kapitalizam.[112] Staljin je 25. 10. u Kremlju, raspravljajući o Dimitrovljevom članku rekao da se moraju istaknuti revolucionarni slogani i odlučno raskinuti sa socijaldemokratima. „Za sada samo negativni slogani! Dolje imperijalistički rat! Zaustavite rat, zaustavite krvoproliće“, rekao je Staljin.[113]

Budući da više nema razlike između zapadnih sila i Njemačke, Treći Reich u Kominterninim publikacijama više nije opisivan kao fašistička država, dok je u prvi plan stavljena opasnost anglo-francuskog imperijalizma, pogotovo nakon Sporazuma o prijateljstvu i granici koji je Moskva potpisala 28. 9. 1939. s Trećim Reichom. Sadašnja pozicija je bila ono što je Lenjin nazvao „revolucionarnim defetizmom“. Temeljna zadaća komunista u svim europskim zemljama bila je borba protiv kapitalizma.[114] Sovjetski Savez i Kominterna, odbacivali su tezu o ideološkom ratu protiv Njemačke za obranu demokracije. Molotov je u listopadu 1939. rekao da je „ne samo besmisleno, već i potpuno zločinački, ovaj rat prikazivati kao borbu za uništavanje Hitlerizma, pod lažnom zastavom bitke za demokraciju“.[115] Staljin, autor uvodnika *Izvestije* 9. 10. 1939., pod nazivom *Mir ili rat*, napisao je kako je „nerazumnost i brutalna glupost istrijebiti ljude samo zbog činjenice da ne vole određena mišljenja i određene svjetonazore“, misleći na nacizam. Stav (mržnja ili poštovanje) prema „hitlerizmu“, „pitanje je ukusa“, zaključio je Staljin i dodao da bi pokretanje rata protiv nacističke Njemačke bio povratak u „mračna vremena srednjeg vijeka kada su razarajući vjerski ratovi vođeni u ime eliminiranja heretika i onih koji drugačije misle“.[116] Sve do početka 1941. teza o drugom imperijalističkom ratu bit će nepromijenjena.[117]

Lijevi zaokret Kominterne zapravo je bio dosljedna ideološka pozicija, iz koje je

[110] Isto, 456.
[111] Isto, 458.
[112] Isto, 458-459.
[113] BANAC (ur.), *The Diary of Georgi Dimitrov, 1933-1949*, 119
[114] MCDERMOTT, AGNEW, *A History of International Communism from Lenin to Stalin*, 194, 200.; FIRSOV, KLEHR, HAYNES, *Secret Cables of the Comintern 1933-1943,* 152.
[115] MCDERMOTT, AGNEW, *A History of International Communism from Lenin to Stalin*, 201.
[116] KOTKIN, *Stalin, Waiting for Hitler, 1929-1941,* 699.
[117] MCDERMOTT, AGNEW, *A History of International Communism from Lenin to Stalin*, 201

proizlazio zahtjev za revolucionarnim širenjem komunizma. U toj shemi sve su ne-komunističke (kapitalističke) zemlje bile iste, neovisno o društvenom uređenju i političkom sustavu. Poziciju sukladno Kominterninom zaokretu zauzet će u promatranom periodu i KPH.

5. KPJ/KPH i Sporazum Cvetković-Maček

Nakon odličnog uspjeha Udružene opozicije, sastavljene od Seljačko demokratske koalicije, Demokratske stranke, dijela Narodne radikalne stranke i Zemljoradničke stranke, na izborima u prosincu 1938., kada je lista predvođena Mačekom osvojila gotovo 45 % glasova, usprkos režimskoj represiji, regent princ Pavle smijenio je premijera Stojadinovića, a za novog premijera postavio Dragišu Cvetkovića. Stojadinović nije uspio riješiti hrvatsko pitanje, gurao je Jugoslaviju previše prema silama Osovine te je bio prijetnja autoritetu krunu, što je pridonijelo njegovoj smjeni.[118] Također, Maček je uvjetovao pregovore Stojadinovićevom smjenom.[119] Pod utjecajem zapadnih saveznika, a uoči sve izglednijeg Drugog svjetskog rata, knez Pavle odlučio je riješiti hrvatsko pitanje. Vladko Maček, kao najistaknutija figura Udružene opozicije i HSS, kao najjača članica, izigrao je na neki način partnere budući da su prešli preko zahtjeva za demokratizacijom zemlja, koji je dogovoren Sporazumom u Farkašiću 1937., kada je osnovana Udružena opozicija. Nakon dugih pregovora – prvi puta Cvetković i Maček sastali su se 2. travnja u Zagrebu, tek nakon pritiska HSS-a da Cvetković dođe na pregovore kao predstavnik krune, a ne kao predstavnik Srba – Sporazum Cvetković-Maček dobio je konačnu formu 20. kolovoza nakon sastanka u Banskim dvorima. Ubrzo sporazum prihvaća kraljevsko namjesništvo. Sporazum je naposljetku objavljen 26. kolovoza 1939.[120] Isti dan donesene su brojne odredbe: *Uredba o Banovini Hrvatskoj*, *Ukaz o stvaranju i sastavu nove Cvetković-Mačekove vlade*, *Ukaz o raspuštanje Narodne skupštine* te *Ukaz o ukidanju mandata svih izabranih i imenovanih članova Senata*. Uredba o osnivanju Banovine Hrvatske donesena je na temelju članka 116. Ustava iz 1931.[121], kao izvanredna mjera, čime se izbjeglo moguće odbijanje uredbe u Narodnoj skupštini, koja je istovremeno raspuštena, a izbori za nju, kao i za Senat više neće biti održani. Šest ministarstava pripalo je Seljačko demokratskoj koaliciji (SDK) od kojih pet HSS-u i jedno Samostalnoj demokratskoj stranci (SDS). Vladko Maček bio je

[118] TUĐMAN, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji 1918.-1941.: Knjiga druga 1929.-1941.,* 229-235.
[119] TRIFKOVIĆ, „Yugoslavia in Crisis: Europe and the Croat Question 1939-41“, 536.
[120] Opširno o tome u: BOBAN, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941,* sv. 2., 29-79. i BOBAN, *Sporazum Cvetković-Maček,* 139-192. Za puni tekst sporazuma vidi: BOBAN, *Sporazum Cvetković-Maček*, 403-404.
[121] Prema tom članku vladar može „narediti da se privremeno poduzmu sve mjere u cijeloj Kraljevini i li u jednom dijelu nezavisno od ustavnih ili zakonskih propisa“, u izvanrednim situacijama (rat, mobilizacija, neredi i pobune). MATKOVIĆ, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, 399.

potpredsjednik vlade, Bariša Smoljan ministar bez portfelja, Juraj Šutej ministar financija, Ivan Andres ministar trgovine i industrije, Josip Torbar ministar pošta, a čelnik SDS-a Srđan Budisavljević ministar socijalne politike.[122]

Banovina Hrvatska obuhvaćala je teritorij cijele Savske banovine i Primorske banovine uz cijele kotare Dubrovnik, Šid, Ilok, Brčko, Derventa, Gradačac, Travnik i Fojnica. Navedeni bosanskohercegovački kotari su bili oni kotari u kojima je Hrvata bilo više nego Srba, a HSS, ali i SDS, zahtijevali su i cjelokupnu Vrbasku banovinu tijekom pregovora, zbog čega je odlučeno da se u Sporazumu naglasi kako teritorijalni opseg Banovine Hrvatske nije definitivno riješen. Ukupno je Banovini Hrvatskoj pripalo 13 kotara u Bosni i Hercegovini.[123]

Za bana Banovine Hrvatske imenovan je Ivan Šubašić, iako je Maček na taj položaj htio postaviti Augusta Košutića, na što knez Pavle nije pristao. Banovina Hrvatska imala je u svojoj ingerenciji poljoprivredu, trgovinu, industriju, šume i rudnike, građevinu, socijalnu politiku, zdravstvo, tjelesni odgoj, pravosuđe, prosvjetu i unutrašnju upravu.[124] Centralna državna vlast imala je ovlasti u područjima od „općeg i posebnog interesa za cijeli državni teritorij, kao što su: staranje o državnoj sigurnosti, suzbijanje antidržavne propagande, vršenje policijske obavještajne službe i osiguranje javnog reda, saobraćaj, vanjska trgovina, poslovi vjera, osiguranje jedinstva carinskog i trgovinskog područja, međunarodno pravo i opća načela radničkog prava i osiguranja“. Prema Sporazumu Banovini Hrvatskoj morala je biti osigurana financijska samostalnost, a zakonodavnu vlast u Banovini Hrvatskoj vršili su kralj i Sabor zajednički, a upravu „kralj preko bana“, kojeg imenuje i razrješuje kralj, pri čemu je ban Šubašić odgovaran i kralju i Saboru. Određeno je, točkom 6. sporazuma, da su nadležnosti i položaj Banovine zagarantirani te se mogu mijenjati samo pristankom Banovine.[125] Sudstvo je pak bilo pod ingerencijom Banovine Hrvatske.[126] Podban je postao sveučilišni profesor Ivo Krbek. Taj je položaj tražio SDS, ali su taj položaj dobili tek u veljači 1941. kada je SDS-ovac Svetozar Ivković postao podban.[127]

Kako ističe Ljubo Boban Sporazumom nisu do kraja riješeni teritorijalni opseg Banovine Hrvatske, nadležnosti i financijski položaj Banovine Hrvatske.[128] Ono što je bitno za

---

[122] TUĐMAN, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji 1918.-1941.: Knjiga druga 1929.-1941.,* 266-268.
[123] TUĐMAN, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji 1918.-1941.: Knjiga druga 1929.-1941.,* 266; BOBAN, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941,* sv. 2., 61, 144-146.
[124] TUĐMAN, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji 1918.-1941.: Knjiga druga 1929.-1941.*, 266.
[125] Isto, 267.
[126] MATKOVIĆ, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, 401.
[127] BOBAN, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941,* sv. 2., 194.
[128] Isto, 144. Pitanje financija djelomično je riješeno 30. 3. 1940. donošenjem *Uredbe o financiranju Banovine Hrvatske* kojom su regulirani izvori prihoda Banovine Hrvatske. BOBAN, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941,* sv. 2., 148-149. Tekst uredbe vidi u: BOBAN, *Sporazum Cvetković-Maček*, 419-420.

pitanje odnosa banskih vlasti prema komunistima je da u pitanjima unutrašnje uprave Banovina Hrvatska zapravo nije u potpunosti imala autonomiju jer oružništvo/žandarmerija nije bilo pod kontrolom banske vlasti, iako je postojala oružnička brigada za Banovinu Hrvatsku. To pitanje bilo je sporno i na pregovorima, ali Cvetković nije pristao da žandarmerija bude pod kontrolom bana.[129] Ipak nakon potpisivanja Sporazuma Cvetković-Maček osigurano je da žandari Hrvati mogu tražiti premještaj u Banovinu Hrvatsku.[130] Tek 5. 4. 1941. Banovina Hrvatska dobit će zapovjedništvo nad žandarmerijom (oružništvom) u Banovini Hrvatskoj.[131] Iako je policija spadala pod centralno Ministarstvo unutarnjih poslova, prema Albertu Platzeru, čelniku banskog Odjela za državnu zaštitu, ban je preko ravnatelja zagrebačkog redarstva kontrolirao policiju na području Banovine Hrvatske.[132]

Tito je u rujnu 1939., izvijestio IKKI o situaciju u Jugoslaviji. Naveo je da je pozitivno što je „Jugoslavija postala jedinstvenija, što su Hrvati spremni, isto tako kao i Srbi, da brane nezavisnost Jugoslavije, što Hrvati priznaju Jugoslaviju kao cjelinu, što je opasnost od cijepanja Jugoslavije postala manja i (…) što su u vladu uli neki demokratski elementi, što će morati da se u izvjesnoj mjeri odrazi na demokratizaciju zemlje“. Ipak, istaknuto je kao negativno što sporazum nije „narodni“, da „predstavnici Hrvata“ nisu pokrenuli pitanje demokratizacije zemlje, pitanje Makedonaca „i drugih ugnjetenih naroda u Jugoslaviji“ pa će Srbi sada moći lakše ugnjetavati manje narode. Međutim, Tito zaključuje „da su sada mogućnosti za borbu za našu Partiju za rješavanje svih ovih pitanja veće“.[133]

Tito ponovno izvještava Kominternu 26. 9. 1939. da je „krupna buržoazija Jugoslavije“ morala dati određene koncesije Hrvatima kako bi očuvala zemlju te da je nova vlada Cvetković-Maček demokratskija od Stojadinovićeve, kao i da je „počela da ukida mnoge reakcionarne zakone ranijeg diktatorskog profašističkog režima“. Ponovno se ističe da nisu riješeni nacionalni problemi drugih naroda te da vlada ne adresira seljačko pitanje. Ipak „komunistička partija pozdravlja sporazum kao korak naprijed k postizanju nacionalne ravnopravnosti u zemlji, ali ne vidi da je sadašnja vlada spremna da izmijeni reakcionarni kurs prema radničkoj klasi i da obnovi demokratska prava i slobode narode“.[134] Tito ističe da postoji opasnost da „imperijalisti uvuku Jugoslaviju u novi imperijalistički rat“ te da u vladi postoje pro-talijanski, pro-britanski i pro-francuski elementi, ali da buržoazija može „polazeći od svojih

[129] Isto, 63, 147.
[130] BARIĆ, „O problemu nacionalnog sastava žandarmerije nakon sporazuma Cvetković-Maček“, 182.
[131] KARAULA, *Mačekova vojska: Hrvatska seljačka zaštita u Kraljevini Jugoslaviji,* 327.; BOBAN, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941,* sv. 2., 405-406.
[132] KARAULA, *Mačekova vojska: Hrvatska seljačka zaštita u Kraljevini Jugoslaviji,* 414.
[133] BROZ TITO, *Sabrana djela,* tom 5., 8.
[134] Isto, 19-20.

egoističkih klasnih interesa“, Jugoslaviju uvući u rat na bilo kojoj strani.[135]

CK KPJ je pak u rujnu u *Proglasu narodima Jugoslavije* ocijenio Sporazum Cvetković-Maček kao „uspeh narodne borbe“ koji „treba da zbije još više radne mase i ugnjetavane narode u borbi za demokratsko oživotvorenje i produbljenje sporazum“.[136] Nije kritiziran sporazum na načelnoj razini, odnosno nije se govorilo da ga treba u potpunosti odbaciti već način postizanja sporazuma, odnosno nedemokratski način sklapanja sporazuma koji je dogovor hrvatske i srpske buržoazije („gospodski sporazum“)[137]. U *Tezama* CK KPJ o međunarodnoj i unutrašnjoj situaciji, objavljenim u listopadu 1939. istaknuto je da su „srpski hegemonisti“ morali pristati na ustupke, ali da Sporazumom nije riješeno hrvatsko pitanje.[138] U prvom i jedinom, siječanjskom, broju *Političkog izvještaja radnog naroda Hrvatske*, časopisa koji je osnovao KPH, a koji će zamijeniti *Politički vjesnik* (kasnije *Vjesnik radnog naroda*) navodi se kako je „radni narod“ surađivao s hrvatskom buržoazijom u borbi protiv diktature, ali je potom „hrvatska gospoda“, ne pitajući narod, sklopila sporazum sa „srpskom gospodom“ na „nedemokratski način“. Ipak, navodi se da su jugoslavenski narodi prihvatili sporazum „jer je on donosio neku veću nacionalnu slobodu hrvatskom narodu, na koju je slobodu hrvatskom narodu sav radni narod Jugoslavije priznavao pravo“, ali je ubrzo režim pokazao svoju represivnu stranu.[139]

„Imamo banovinu Hrvatsku: u drugim vremenima bilo bi mnogo toga premalo, ovako u dvanaesti evropski čas to je ipak nešto, neka veća jakost sviju nas spram spolja“, napisao je August Cesarec u svom dnevniku.[140] Ivan Šibl će se pak toga prisjetiti na drugi način: „Spomenuo sam hrvatsko pitanje. Mi hrvatski komunisti potisnuli smo ga, moram priznati, u drugi plan. Borili smo se za Sovjetski Savez, prvu zemlju socijalizma, i za pobjedu međunarodnog proletarijata. To je bio naš credo. Ti su nas ciljevi pokretali“.[141]

Teritorijalni integritet Banovine Hrvatske u principu partija nije dovodila pitanje, iako neki povjesničari tvrde da se KPJ zalagala za autonomiju BiH.[142] U reagiranju KPJ i KPH na

---

[135] Isto, 21.
[136] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945*, sv.1., 250.
[137] Ta fraza je bila česta pri opisivanju sporazuma Cvetković-Maček. Primjerice *Srp i čekić* u dvobroju za siječanj i veljaču piše kako je „velikosrpska buržoazija napravila gospodski sporazum sa hrvatskom gospodom“. „Zabrana URSS-a“, *Srp i čekić,* siječanj/veljača 1941., 129. Nije istina, kako navodi Jelić, da je Sporazum Cvetković-Maček „od strane rukovodstva KP Hrvatske već od prvog momenta u biti ocijenjen kao negativan politički čin“. JELIĆ, „Komunistička partija Jugoslavije u društveno-političkom razvoju Zagreba između dva svjetska rata“, 37.
[138] Isto, 250-251.; BOBAN, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941,* sv. 2., 260.
[139] „Zadaci radnog naroda u zemlji“, *Politički izvještaj radnog naroda Hrvatske,* siječanj 1940., u: *Politički vjesnik; Vjesnik radnog naroda*: *1940.-1941*., priredio Vladimir Stopar (u nastavku PV VRN), str. 19-20.
[140] TUĐMAN, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji 1918.-1941.: Knjiga druga 1929.-1941.,* 282.
[141] ŠIBL, *Sjećanja,* sv. I., 40.
[142] BOBAN, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941,* sv. 2., 234.

osnivanje Banovine Hrvatske nikada nije spomenuto da su Banovini Hrvatskoj „nepravedno“ priključeni bosanskohercegovački kotari ili sl.

Rezolucija Prve konferencije KPH ističe da se komunisti trebaju boriti protiv „imperijalističkih prohtjeva hrvatske buržoazije (prema Bosni, Hercegovini i Vojvodini)“. Ipak, za pretpostaviti je da se radi o krajevima Bosne i Hercegovine koji nisu priključeni Banovini Hrvatskoj jer drugdje u rezoluciji nije doveden u pitanje teritorij Banovine Hrvatske.[143] Tome u prilog svjedoči i *Izvještaj druga Valtera o situaciji u Jugoslaviji* iz rujna 1939., u kojemu Tito izvještava Kominternu da Banovinu Hrvatsku čine Savska i Primorska banovina dok je za „Bosnu određen plebiscit“. Dakle, Tito misli na ostatak Bosne i Hercegovine.[144] Protokom vremena komunisti će sve jače kritizirati vladu Cvetković-Maček i „sporazum hrvatske i srpske buržoazije“ (način sklapanja sporazuma), ali nikada neće biti načelno doveden u pitanje Sporazum Cvetković-Maček.

6. „Ispravljanje“ linije KPH i boljševizacija

U jednom od prethodnih poglavlja spomenuto je kako je Milan Gorkić zauzeo desnu liniju unutar partije, odnosno da je bio zagovornik narodne fronte nasuprot dogmatskoj struji okupljenoj oko Petka Miletića u Kakiću. Međutim i prije propasti politike narodne fronte, Gorkić je, 1937., ubijen za vrijeme staljinističkih čistki u Moskvi pod optužbom da je britanski agent. U Moskvi su također strijeljani u ožujku, odnosno travnju, 1938., utjecajni hrvatski komunisti Kamilo Horvatin i Đuro Cvijić.[145] Slavko i Ivo Goldstein navode da je ukupno oko 100 istaknutih jugoslavenskih komunista ubijeno u tim čistkama, dok Simić i Despot navode da je ukupno pogubljeno oko 800 jugoslavenskih komunista.[146]

Nakon Gorkićeve smrti nije postojalo partijsko vodstvo pa je šef balkanskog sekretarijata Wilhelm Pieck sredinom prosinca 1937. obavijestio „Otta“ (Tita) da preuzima „rukovođenje jugoslavenskom filijalom“.[147] Nakon dugih borbi, tijekom kojih su utjecajni krugovi u Kominterni lobirali za jednu ili drugu stranu, Tito je uz podršku Josipa Kopiniča izašao kao pobjednik. Uspio je poraziti savez dalmatinskog komunista Ivana Marića, crnogorskog komunista Labuda Kusovca (i žene mu Kristine) i vahabita na čelu s Petkom Miletićem. Marića i Kusovca podupirala je francuska partija i dio krugova u Kominterni[148] te

[143] „Rezolucija Prve konferencije Komunističke partije Hrvatske“, *Srp i čekić,* prosinac 1940., 120.
[144] BROZ TITO, *Sabrana djela,* tom 5., 7.
[145] SIMIĆ, *Tito: fenomen stoljeća*, 115.
[146] GOLDSTEIN, GOLDSTEIN, *Tito*, 117.; SIMIĆ, DESPOT, *Tito: Strogo povjerljivo: Arhivski dokumenti*, 32.
[147] PIRJEVEC, *Tito i drugovi,* 57.
[148] Protiv Tita je bio i Ivan Srebrnjak, NKVD-ovac aktivan o Parizu koji je protiv Tita širio priče da je ženskar koji

su optuživali Tita da je trockist, a njegovu ženu Hertu Haas da je agentica Gestapoa. Broz je pak uzvratio optužujući protivnike za trockizam te je raspustio Kakić i za privremenog komesara u srijemskomitrovačkom zatvoru imenovao Mošu Pijadu. Naposljetku je nakon frakcijskih borbi, tijekom kojih je Tito morao podnositi raporte u Kominterni te je prijetilo da on izvuče „deblji kraj“, a postojala je mogućnost i ukidanja KPJ, kao što je ukinuta poljska partija, formirano „privremeno rukovodstvo za tekuća pitanja dok naše pitanje ne bude riješeno u Kominterni“. To je rukovodstvo formirano u kući na Bohinjskom jezeru 19. 3. 1939. Članovi su tog rukovodstva, uz Tita, bili Milovan Đilas (bivši vahabit), Josip Kraš, Edvard Kardelj, Franc Leskošek i Ivo Lola Ribar. Iako se Tito ponašao kao vođa, Dimitrov mu je 30. 12. 1938. jasno poručio da „ne postoji jedini i individualni rukovoditelj partije“ te da je jedan od „ravnopravnih članova“ privremenog rukovodstva.[149] Miletić će i kasnije pokušavati preuzeti KPH, da bi ga u siječnju u Moskvi 1940. uhitio NKVD čime je Tito učvrstio svoju poziciju na čelu partije.[150] Miletić je, naime, pomoću Aleksandra Belova iz kadrovske službe Kominterne agitirao protiv Tita u sjedištu svjetskog komunističkog pokreta. Đilas je poslao Kominterni zapisnike sa suđenja Miletiću 1932. iz kojih je proizlazilo da se Miletić nije držao hrabro, kako je volio isticati, već je naprotiv organima vlasti dao određene informacije o funkcioniranju partije, iako nije odao svoje suborce.[151] Postoji nejasnoća po pitanju datuma Titova imenovanja generalnim sekretarom partije, što nije toliko bitno za našu raspravu. Prema Pirjevcu Tito je 5. 1. 1939. imenovan generalnim sekretarom CK KPJ, odnosno da ga je Kominterna imenovala generalnim sekretarom s „pravom veta“, dok Pero Simić drži da je imenovan generalnim sekretarom tek u listopadu 1940.[152] Mujadžević pak također navodi da je Kominterna Tita potvrdila 1939 i to u siječnju za sekretara CK KPJ.[153] Sam čin imenovanja za generalnog sekretara CK KPJ nije toliko važan za našu temu, budući da je u cijelom promatranom periodu, neovisno o formalnoj funkciji, Tito bio na čelu partije.

Na Petoj zemaljskoj konferenciji KPJ, održanoj u Zagrebu (točnije u Dubravi) od 19. do 23. 10. 1940. u CK KPJ izabrani su, uz Tita kao sekretara, iz Hrvatske Jakov Blažević, Vlado Janić, Rade Končar, Vicko Krstulović i Stipe Romac. Politbiro CK KPJ činili su Tito, Kardelj, Ranković, Đilas, Leskošek, Ivan Milutinović i Rade Končar.[154]

---

lagodno živi u Parizu, druži se samo s buržoaskim članovima partije itd. SWAIN, „Tito: Formation of a Disloyal Bolsevik“, 257-258.

[149] PIRJEVEC, *Tito i drugovi*, 60-76; SIMIĆ, *Tito: fenomen stoljeća*, 106-108, 141-146.

[150] SIMIĆ, *Tito: fenomen stoljeća,* 146.

[151] GOLDSTEIN, GOLDSTEIN, *Tito*, 179.

[152] PIRJEVEC, *Tito i drugovi,* 72-73; SIMIĆ, *Kada, kako i zašto je Tito postavljen za sekretara CK KPJ,* 206.

[153] MUJADŽEVIĆ, *Bakarić: politička biografija,* 34.

[154] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945*, sv.1., 398.

KPH i KPJ provodili su narodnofrontovsku liniju i žestoko napadali fašizam te, shodno toj strategiji, Stojadinovićev režim prije sklapanja Pakta Ribbentrop-Molotov. Primjerice, početkom 1939. rezolucija CK KPJ ustanovila je da: „S obzirom na opasnosti koja prijeti Jugoslaviji, temeljni je zadatak KPJ da organizira i mobilizira sve njene narode u borbi za cjelovitost i neovisnost države od agresije njemačkih i talijanskih fašista i njima sličnih (…) Istodobno se KPJ mora približiti i boriti sa svim strankama, organizacijama i skupinama koje brane neovisnost Jugoslavije od Hitlera i Mussolinija, a pritom se ne isključuju ni organizacije Jevtića i Korošec.“[155] Usporedbe radi, u promatranom razdoblju Korošec će za KPH postati „odvratni rimski pop“, „krvavi pop Korošec“ te „bivši zloglasni policajac i krvnik radnog naroda“.[156]

Dakle, KPJ je tada bila vrlo fleksibilna prilikom traženja partnera u borbi protiv fašizma. Ta je linija u Hrvatskoj, kako je istaknuto, obuhvaćala suradnju KPH s Udruženom opozicijom, odnosno Seljačko-demokratskom koalicijom HSS i SDS-a. KPH je išla korak dalje u provođenju narodne fronte pa je tako, usprkos naputcima KPJ, na parlamentarnim izborima u prosincu 1938. nije istaknula vlastitu listu, već je podržala kandidate Bloka narodne demokracije, odnosno HSS-ovu koaliciju.[157] Protiv samostalnog izlaska na izbore bilo je vodstvo Stranke radnog naroda (Božidar Adžija i Mladen Iveković) te vodstvo KPH, odnosno Josip Kraš, Đuro Špoljarić, Andrija Žaja i Pavle Gregorić, uz podršku Miroslava Krleže.[158] To kršenje partijske linije novi čelnik partije morat će „ispraviti“.

Dimitrov, kada je govorio o narodnoj fronti izbjegavao je govoriti o promjeni strategije Kominterne. Govorio je o redefiniranju taktike.[159] Za komunističke pravovjernike narodna fronta bila je hereza. Jedan od tih pravovjernika bio je i Josip Broz Tito. Tito je odobravao lijevi zaokret Kominterne, nasuprot „umjerenjacima“ oko šefa talijanske partije Palmira Togliattija koji je zagovarao širu narodnu frontu.[160] Promjenom Kominternine strategije Tito je „došao na svoje“. On je i za vrijeme narodne fronte prekršio Kominterninu liniju militantno-revolucionarnim stavom. Naime, u ožujku 1939. CK KPJ je u proglasu o obrani jugoslavenske države istaknuo da će komunisti braniti teritorijalni integritet Jugoslavije, ali je rekao da su časnici svake buržoaske države nelojalni i reakcionarni te da samo narodna vlada može obraniti zemlju, što je dakako bilo odudaranje od politike narodne fronte jer je impliciralo da je potrebno

[155] PIRJEVEC, *Tito i drugovi,* 73.
[156] „Peta kolona“, *Srp i čekić,* rujan/listopad 1940., 82.; „Vijesti iz zemlje“, *Politički vjesnik,* 17. srpnja 1940., u: PV VRN., str. 60.
[157] SWAIN, *Tito: A Biography,* 24.
[158] MUJADŽEVIĆ, *Bakarić: politička biografija,* 35.
[159] MCDERMOTT, AGNEW, *A History of International Communism from Lenin to Stalin,* 132.
[160] Isto, 197.

izvršiti komunistički prevrat za obranu zemlje. Swain povezuje učvršćenje Tita na čelu partije nakon potpisivanja pakta Ribbentrop-Molotov upravo s tom promjenom Kominternine linije prema novoj revolucionarnoj fazi i napuštanjem narodne fronte.[161] Kominterna je 1938. i do rujna 1939. podržavala približavanje hrvatskom nacionalnom pokretu i, kako kaže Swain, „ustupke hrvatskom nacionalnom osjećaju", zbog opasnosti komadanja Jugoslavije, u trenutku kada se Slovačka odvojila, pomoću Hitlera, od Čehoslovačke.[162] Odbacivanjem narodne fronte i povratkom na treći period Tito sa svojim lijevim zaokretom nije mogao biti optužen za trockizam, za što su ga i optuživali unutarpartijski protivnici.[163]

Tito ubrzo kreće u obračun s tzv. „likvidatorima", boljševizira partiju i uspostavlja strogu partijsku disciplinu. Lenjin je rabio taj pojam (likvidatori) za menjševike koji su smatrali da u carskoj Rusiji postoje dva tabora: pristaše cara i opozicija, zbog čega su bili spremni koalirati sa svim protu-carskim opcijama, s čime se Lenjin nije slagao. Milan Gorkić, pristaša Narodne fronte bio je tako predstavnik likvidatorske struje, kao i nepoćudno rukovodstvo hrvatske partije. Tito ih je, zbog neisticanja vlastite liste nazvao „kapitulantima i likvidatorima".[164]

To da je KPH bila najsklonija Narodnom frontu nije čudno, budući da je ista formirana upravo u sklopu te strategije koja više nije bila važeća. Stoga je trebalo obračunati se s ostatcima likvidatorske politike u odnosu prema HSS-u. Kao što je spomenuto u brojnim je partijama vladala konfuzija nakon promjene smjera, što je najbolje ilustrirano bugarskim primjerom, sličnim Jugoslavenskom. Čini se da ni u Hrvatskoj nisu sve (para) partijske organizacije shvatile na vrijeme novu liniju. Tako je Glavni inicijativni odbor Stranke radnog naroda, na čijem je čelu bio Božidar Adžija, 31. 10. 1939. tražio od HSS-a demokratizaciju u zemlji sukladno sporazumu te je navedeno kako je HSS „po svojoj biti i naravi demokratska politička grupacija".[165] Vlada Cvetković-Maček provela je pripreme za mobilizaciju u slučaju napada Italije, a KPH je odstupio od proklamirane pacifističke linije CK KPJ. KPJ je tvrdio da vlada pripremama želi „gurnuti" jugoslavenske narode u imperijalistički rat na savezničkoj strani, a KPH je slijedila parolu o „obrani zemlje" koju je, kako je naglašeno u prethodnim poglavljima, Kominterna zabranila.[166] Tito je morao promijeniti rukovodstvo KPH i nametnuti pravu liniju. Taj je proces, započeo u lipnju 1939. i trajao skoro do kraja 1939. Na lipanjskom savjetovanju

[161] SWAIN, *Tito: A Biography*, 25-26.
[162] Isto, 24-25,
[163] Isto, 25.
[164] SWAIN, „Tito: The Formation of a Disloyal Bolshevik", 249-253, 259.
[165] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945*, sv.1., 253.
[166] Isto, 257-258.

1939. odlučeno da će se reorganizirati KPH. U rukovodstvo KPH ulaze novi ljudi: Rade Končar, Marijan Krajačić, Mirko Bukovec, Pavle Gregorić, Anka Butorac, Dragutin Saili, Marko Orešković, Karlo Mrazović, Vladimir Bakarić, Leo Mates, Martin Franekić. Kao dobrovoljci u Španjolskoj istakli su se Krajačić, Mrazović i Oreški, a drugi radom u zemlji. Novi sastav CK KPH, konstituiran je potkraj ožujka 1940., na savjetovanju CK KPH, kojem su prisustvovali Tito i Kardelj. Članovi Politbiroa postali Rade Končar, kao sekretar, Bukovec, Krajačić, Butorac i Bakarić (zadužen za omladinska pitanja).[167] U rezoluciji Prve konferencije KPH stoji da je u jesen 1939. smijenjeno staro rukovodstvo i imenovano novo. Končar je najvjerojatnije bio na čelu partije od jeseni 1939., iako je to potvrđeno tek konferenciji KPH. Tito je smijenio Josipa Kraša, dotadašnjeg sekretara KPH te je izbacio iz CK KPH Andriju Žaju i Đuru Špoljarića.[168] Prije Prve konferencije KPH održane su razne pokrajinske konferencije na kojima su izabrani delegati za konferenciju Te su konferencije izabrale većinu delegata za Prvu konferenciju KPH. Konferencija je, nakon dvotjednog odgađanja, održana 25. kolovoza 1940. u Zagrebu, a prisustvovala su ukupno 64 delegata, a iz vrha KPJ Tito, Kardelj i Pavle Pap.[169] Rade Končar izabran je za sekretara CK KPH, dok su Vladimir Bakarić, Dragutin Saili, Karlo Mrazović i Stipe Ugarković izabrani za članove Političkog biroa.[170] U rezoluciji Prve konferencije istaknuto KPH je kako je provedena borba protiv malograđanskih, antipartijskih i drugih elemenata te da je partija učvršćena.[171]

Također je u Dalmaciji provedena partijska reorganizacija u jesen 1939., a u Split su došli Edvard Kardelj i Mirko Bukovec kako bi proveli reorganizaciju te su se sastali s Vickom Krstulovićem.[172] Novi politički sekretar Pokrajinskog komiteta postao je upravo Krstulović, a organizacijski Berko Kukoč, dok su ostali članovi PK-a bili Ivo Amulić, Ivan Lučić-Lavčević i Ante Jurlin, navodi Jelić pozivajući se na sjećanja Ive Amulića. Kao ključno pitanje postavljeno je raščišćavanje s pristašama bivšeg sekretara Vicka Jelaske koji je isključen iz KP, kao i reorganizacija Inicijativnog odbora Stranke radnog naroda na čijem je čelu bio Jelaska, iako je isključen iz stranke.[173] Stranka radnog naroda na čelu s Jelaskom usprotivila se odluci KPJ i

[167] MUJADŽEVIĆ, *Bakarić: politička biografija,* 39-40.
[168] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945*, sv.1., 260-261; BANAC, *Sa Staljinom protiv Tita,* 83.
[169] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945,* sv. 1., 393.
[170] Isto, 396.
[171] Vidi tekst cijele rezolucije: „Rezolucija Prve konferencije Komunističke partije Hrvatske“, *Srp i čekić,* prosinac 1940., 112-122.
[172] KRSTULOVIĆ, *Memoari jugoslavenskog revolucionera,* sv. 1., *Na stazama partije, revolucije i bratstva i jedinstva 1905.-1943.*, 97.
[173] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945*, sv.1., 263. Krstulović ne navodi, u svojim memoarima, da je u PK-u bio Jurlin, dok kao članove Pokrajinskog komiteta, koje ne navodi Jelić, navodi i Andriju Božanića, Jozu Radobolju, Karlu Njegovan i Pjera Šegvića. KRSTULOVIĆ, *Memoari jugoslavenskog revolucionera,* sv. 1., *Na stazama partije, revolucije i bratstva i jedinstva 1905.-1943.*, 97.

novom rukovodstvu Pokrajinskog komiteta. Prema svjedočenju novog sekretara Pokrajinskog komiteta u početku je Jelaskina skupina bila jača od novog vodstva.[174] Staro vodstvo Pokrajinskog komiteta – Jelaska, Baljkas i Marić – svrstalo su se uz staro vodstvo CK KPH koje je također smijenjeno, pa je njihova sudbina bila zapečaćena.[175] Dalmacija će ostati, riječima Josipa Broza Tita na Petoj zemaljskoj konferenciji, „rak-rana" naše partije, u kojoj se najteže učvršćivala partijska disciplina i boljševizirala partija.[176] Zato će Tito opet u siječnju 1941. u *Srpu i čekiću* u članku *Nekoliko napomena o Dalmaciji,* pozvati na uništenje antipartijskih frakcionaških elemenata i utjecaja kako bi se ojačala partijska organizacija.[177]

Tito je u svom izlaganju na Petoj zemaljskoj konferenciji (*Izvještaj o organizacionom pitanju*) ustvrdio da je rukovodstvo KPH, neisticanjem samostalne liste, „palo pod buržoasko-nacionalni utjecaj, jahalo na repu HSS-a i na taj način radilo u interesu neprijatelja radničke klase". Vodstvo KPH se pak nesprovođenjem odluke o „drugom imperijalističkom ratu", odnosno zauzimanjem ekvidistance spram Trećeg Reicha i zapadnog bloka, „stavilo na obranaške pozicije Mačeka, samostalnih demokrata i ostalih buržoaskih stranaka", zbog čega je bilo potrebno da se „rukovodstvo temeljito pročisti i da se u CK KPH postave disciplinirani, agilni i sigurni ljudi".[178] Kako je ocijenio Bakarić 1938. vodstvo KPH je tada „bilo zaraženo utjecajem hrvatskog buržoaskog nacionalizma" te je „u praksi tapkalo za Mačekom".[179] Na Prvoj konferenciji KPH kritizirano je smijenjeno rukovodstvo te je istaknuto da je KPH, kada je CK KPJ izdao proglas i pozvao sve stranke, „pa čak i poštene elemente" u JNS-u i JRZ-u da ustanu za obranu Jugoslavije, posije Anschlussa, kada je prijetila opasnost od napada „njemačko-talijanskog fašizma", bilo protiv toga jer „hrvatski narod" ne može surađivati s JNS-om i JRZ-om. S druge strane, navedeno je u rezoluciji Prve konferencije KPH, kada je CK KPJ naglasio da sada prijeti opasnost da vladajući gurnu zemlju u rat na strani anglo-francuskog imperijalizma, hrvatsko rukovodstvo je stalo uz parolu o obrani zemlje. „I u jednom i drugom

[174] KRSTULOVIĆ, *Memoari jugoslavenskog revolucionera,* sv. 1., *Na stazama partije, revolucije i bratstva i jedinstva 1905.-1943.*, 98, 106. Na Pokrajinskoj konferenciji KPH za Dalmaciju, održanoj blizu Splita 2. 8. 1940. izabran je Pokrajinski komitet na čelu s Vickom Krstulovićem kao političkim sekretarom, dok je Amulić bio organizacijski. Članovi su bili još Karla Njegovan, Ivan Lučić-Lavčević, dok su kasnije kooptirani Andrija Božanić, Ante Jurlin i Neda Marović. JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945,* sv. 1., 388-389..

[175] JAKIR, *Dalmacija u međuratnom razdoblju 1918.-1941*., 156-157. Ipak, problemi s nametanjem partijske linije i učvršćenjem nove strukture opstat će. Tako se u rezoluciji Pokrajinske konferencije KPH za Dalmaciju istaknuto je da su uzroci zaostatka Dalmacije, u odnosu na druge pokrajine, po pogledu organiziranosti partije: „ostaci frakcionaštva i grupaštva", zanemarivanje izgradnje organizacije bivšeg rukovodstva, zanemarivanje ideološkog formiranja članstva. Istaknuto je da je „nezadovoljavajuće", „organizaciono stanje" KPH u Dalmaciji. BROZ TITO, *Sabrana djela,* tom 5, 133-136.

[176] BROZ TITO, *Sabrana djela,* tom 6, 16.; JAKIR, *Dalmacija u međuratnom razdoblju 1918.-1941.,* 156.

[177] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945,* sv. 1., 390.

[178] BROZ TITO, *Sabrana djela,* tom 6, 15.

[179] MUJADŽEVIĆ, *Bakarić: politička biografija*, 36.

slučaju jasno se ispoljavalo prirepaštvo nacionalnoj buržoaziji, i u jednom i u drugom slučaju gledano je na situaciju kroz hrvatske nacionalističke naočale“, utvrđeno je rezolucijom.[180] Prirepaštvo u partijskoj terminologiji označava odustajanje od samostalne politike i podređivanje politici neke druge strane pa onda partija stoji „na repu“ te stranke. Suprotstavljeni fenomen je sektaštvo, odbijanje bilo kakve, i taktičke suradnje, čak i s opozicijskim, komunistima sklonim elementima u drugim strankama te ideološki puritanizam.[181]

Ministarstvo unutarnjih poslova je 28. 11. 1939. upozorilo bansku vlast kako je u Jugoslaviju stigao prije mjesec dana iz inozemstva „neki emisar Kominterne“, čiji je zadatak bio, nakon Pakta Ribbentrop-Molotov, da „ubaci (…) parolu, da propagiraju protiv zapadnih demokratija, kako ne bi naša zemlja ušla u rat na strani Engleske i Francuske“.[182] Redarstveno ravnateljstvo u Zagrebu pak na to izvještava da se u listopadu vratio Ivan Krndelj, koji je uhićen. Krndelj je, naime, prema saznanjima zagrebačke policije, boravio u Rusiji od 1929. do 1936. te je bio predstavnik KPJ u Kominterni. Također su napomenuli da se u zemlju vratio Pavle Bastajić, „novinar i vrlo opasan komunista“, činovnik u vojno-obavještajnoj sekciji sovjetskog poslanstva u Beču, za kojim policija traga.[183] Moguće je da su Krndelj i Bastajić kao sovjetski ljudi i iskusni agenti, širili „ispravnu“ liniju kod komunista nakon povratka u zemlju, pri čemu je bitno napomenuti da Tito tada boravi u Moskvi.[184]

Reorganizacija KPH i marginalizacija likvidatora provođeno je u sklopu boljševizacije partije kako bi se ukinuli ostatci iz bivših frakcijskih borbi i nametnulo poštivanje partijske linije. Titu je Kominterna krajem studenog 1939. napisala da KPJ „znatno mora pojačati boljševičku budnost“ te da se u „partijskoj nastavi u KPJ potpunije upotrebljava *Kratki kurs historije SKP(b)*“.[185] Ta je knjiga, punog naziva *Povijest Svesavezne komunističke partije (boljševika): kratki kurs*, koju je napisao Staljin 1938. bila glavno štivo za obrazovanje članova KPJ/KPH. U dvobroju *Proletera*, organa CK KPJ, za siječanj i veljaču 1940. Tito je objavio članak *Kratki kurs historije SKP(b)*, u kojem je stajalo da je „pravi boljševik“ samo onaj koji proučava to Staljinovo djelo.[186] U članku *Za boljševizaciju i čistotu partije*, objavljenom u *Proleteru*, u proljeće 1940., Tito je napisao da je „potrebno napregnuti sve snage da se stvori

[180] „Rezolucija Prve konferencije Komunističke partije Hrvatske“, *Srp i čekić,* prosinac 1940., 114.
[181] „Ni sektaštvo ni prirepaštvo, već savez radnika i seljaka“; *Srp i čekić,* svibanj 1940, 16.
[182] HR-HDA-1368, Kominterna, Kominterna (1921-1940), inv. br. 135, Ministarstvo unutarnjih poslova obavještava Bansku vlast, sve banske uprave i upravu grada Beograda o dolasku emisara Kominterne u zemlju, 28. 11. 1939.
[183] HR-HDA-1368, Kominterna, Kominterna (1921-1940), inv. br. 135, Redarstveno ravnateljstvo u Zagrebu izvještava Bansku vlast (Odjeljak za državnu zaštitu) o dolasku Kominterninih emisara u zemlju, 22. 12. 1939.
[184] Tito krajem prosinca 1939. iz Moskve stiže u Istanbul s putovnicom na ime Kanađanina Spiridona Mekasa. U Jugoslaviju, točnije u Zagreb, stiže u ožujku 1940. BROZ TITO, *Sabrana djela,* tom 5., 266-268.
[185] SIMIĆ, *Tito: fenomen stoljeća,* 147.
[186] SIMIĆ, *Kada, kako i zašto je Tito postavljen za sekretara CK KPJ,* 199.

snažna i monolitna partija“ te da svatko tko „se ne podvrgne disciplinirano tome radu spada na drugu stranu barikade, tj. na stranu neprijatelja radničke klase“. Tito je zaključio članak riječima: „Partija je sposobna da pregazi sve ono što joj se stavlja na put i smeta njenom razvitku“.[187] Za Tita, njegovim riječima, KP „nije nikakav debatni klub, nego revolucionarna organizacija“.[188]

Lutvo Ahmetović navodi da su na sastancima partijskih ćelija obavezno štivo bili Staljinov tekst *Dvanaest uvjeta za boljševizaciju Partije* i *Povijest SKP(b)*.[189] Mjesni Komitet Zagreb organizirao je u drugoj polovici 1940. Tečajeve Historije SKP(b), koje je prošlo oko 300 partijaca, a na kojemu su predavači bili Antun Češnjak, Jovica Marković, Josip Turković i dr.[190] *Srp i čekić* je u lipanjskom broju 1940. naveo da svaka ćelija mora svaki tjedan izučavati jedno poglavlje *Historije SKB(b)*, kao i *Proleter*, *Srp i čekić*, letke i proglase te Lenjinovu brošuru *Seoskoj sirotinji*.[191] „Bez održavanja kurseva marksizma-lenjinizma i izučavanja historije Svesavezne boljševičke partije, organizacionih principa i osvajanja temeljnih zadaća rada naše Partije, nema osamostaljenja i najuspješnijeg rata pojedinih organizacija“, pisao je *Srp i čekić*.[192]

U toj Staljinovoj knjizi navodi se kako su klasni neprijatelji unutar stranke najopasniji za samu stranku, zbog čega je, naravno, potrebno se s njima obračunati.[193] Knjiga je, kako je rekao autor, namijenjena „inteligenciji“ da bi mogla širiti pravovjerje članovima stranke i simpatizerima.[194] Idolatriju i svojevrsni kult stvoren oko te knjige dobro pokazuje članak u *Srpu i čekiću*, objavljen u srpanjskom broju, naziva, *Primjer koji treba istaći*. U njemu stoji da je jedan seljak zbog posla propješačio 40 kilometara, pa je opet sutradan propješačio na poslu 40 kilometara ali je nakon toga ipak otišao na partijski kurs *Historije SKP(b).* „Taj primjer pokazuje kako kod naših drugova seljaka postoji žeđ za znanjem”, lucidno je zaključio *Srp i čekić.*[195] KPH je organizirala „kursove“ za izobrazbu kadrova, poput kursa u Makarskoj (u vili „Irena“), u listopadu 1940. koji je završilo oko 20 komunista.[196]

Novouspostavljena partijska linija nije „praštala“ kritiku i ne pridržavanje nametnutog pravca:

---

[187] GOLDSTEIN, GOLDSTEIN, *Tito,* 174.
[188] Isto.
[189] AHMETOVIĆ, „Najšira podrška građana“, 106.
[190] ROB, VANIĆ, „Partijska organizacija“, 119.
[191] „Upozorenje drugovima“, *Srp i čekić,* lipanj 1940., 30.
[192] „Za što veće osamostaljenje naših partijskih organizacija“, *Srp i čekić,* lipanj 1940., 28.
[193] KOTKIN, *Stalin: Waiting for Hitler, 1929-1941*, 570.
[194] Isto, 573-574.
[195] „Primjer koji treba istaći“, *Srp i čekić,* srpanj 1940., 46.
[196] KRSTULOVIĆ, *Memoari jugoslavenskog revolucionera,* sv. 1., *Na stazama partije, revolucije i bratstva i jedinstva 1905.-1943.*, 111.

> Postoji kritika i „kritika“, postoji kritika partijca, odanog borca koji radi na odstranjenju nedostataka. Postoji pak „kritika“ antipartijskih elemenata koji na svakom koraku kleveću Partiju i danas pokušavaju da organizovano rade protiv Partije. Postoji nezadovoljstvo i „nezadovoljstvo“.[197]

7. Strategija KPH u Banovini Hrvatskoj

Prije osnivanja Banovine Hrvatske situacija je bila jasna: postojala je linija narodne fronte koja je značila da će se s opozicijom surađivati, ili ju se bar neće napadati, protiv Stojadinovićeva režima odnosno JRZ-a. Da je opstala linija narodne fronte logično bi, iz te pozicije, bilo podržavati novoosnovani banovinski režim protiv moguće fašističke opasnosti ili prodiranja Italije i Njemačke. Međutim, pakt Ribbentrop-Molotov upravo je potpisan 3 dana prije potpisivanja sporazuma Cvetković-Maček.

Zato će temeljne odrednice opće strategije KPH, sukladno liniji Kominterne biti: a) narodna fronta „odozdo“ (savez radnika i seljaka); b) teza o drugom imperijalističkom ratu, ali s promijenjenim fokusom na „glavne“ krivce ovisno o razdoblju

Brojni povjesničari nastoje „opravdati“ KPH/J, tezom da je ista više napadala osovinske sile nego zapadne saveznike. Tako će Jelić napisati:

> Kurs borbe protiv fašizma, koji je u politici KPJ, kako je već spomenuto od Anschlussa Austrije i krize oko Čehoslovačke, dolazio postepeno do sve jačeg izražaja, počinje od jeseni 1939. da se ispoljava u paroli borbe protiv imperijalističkog rata i protiv uvlačenja Jugoslavije u svjetski sukob. U proglasu iz rujna 1939. svjetski je rat, u skladu s ocjenom Kominterne, ocijenjen kao imperijalistički, u kojemu obje zaraćene strane imaju svoje interese na podjeli svijeta. U Tezama CK KPJ iz listopada 1939. istaknuto je da su izbijanjem svjetskog rata zapadne sile nastavile „svoju minhensku politiku“, a da se u Njemačkoj na čelu ratne politike „i dalje nalazi nacional-socijalizam kao otvorena diktatura najreakcionarnijih i najšovinističkijih elemenata financijskog kapitala“. To je bio i dokaz da se KPJ nije pokolebala u svojim dotadašnjim ocjenama karaktera fašističke opasnosti, kojoj su nositelji bili Italija i Treći Reich unatoč određenim zabunama u vezi sa sklapanjem sporazuma o nenapadanju između Njemačke i Sovjetskog Saveza. U veoma složenoj situaciji, u kojoj se našla KPJ zbog toga ovim sporazumom, njeno rukovodstvo nije se pokolebalo u svom dotadašnjem kursu borbe protiv fašizma, iako je zastupalo i oštru kritiku politike zapadnih sila.[198]

Ivo i Slavko Goldstein napisat će da je „KPJ, doduše, u javnim istupima napadala zapadne sile kao uzročnike nedavno započetog rata, ali, za razliku od drugih komunističkih partija, nije štedjela ni suprotnu stranu“.[199] U ovom će se poglavlju pokazati kako su takve tvrdnje neistinite. Naime, tijekom cijelog postojanja Banovine Hrvatske postojala je

[197] „Antipartijski elementi pojačavaju svoju djelatnost“, *Srp i čekić,* srpanj 1940., 47, 48.
[198] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945*, sv. 1., 255-256
[199] GOLDSTEIN, GOLDSTEIN, *Tito,* 82.

ekvidistanca spram obje strane u „drugom imperijalističkom ratu“. Navedeni su autori prikazivali Kominternin i stav KPJ prema Drugom svjetskom ratu kao jednoobrazan kroz čitav promatrani period, iako je ocjena Drugog svjetskog rata mijenjana u promatranom periodu, točnije fokus na „imperijalističke tabore“..

Takve teze za cilj imaju afirmaciju narativa o navodnoj autonomiji i perenijalnom anti-staljinizmu Josipa Broza Tita i autonomiji jugoslavenske partije. Kako će napisati Jelić:

> Posebnu znanstvenu analizu zahtijeva povijesni proces postupnog oslobađanja KPJ od utjecaja staljinizma, koji je u određenim razdobljima davao jak pečat njenoj organizacijsko-političkoj i ideološkoj izgradnji. Početak tog oslobađanja postaje u određenoj mjeri vidljiv od 1937., kad kormilo KPJ preuzima Tito i kad uskoro zatim prestaje postojati emigrantsko partijsko rukovodstvo, a to znači kad novo rukovodstvo djeluje kod kuće neposredno suživljeno s vlastitom povijesnom stvarnošću. (…). Doseg toga stupnja vlastitoga razvoja, koji je se više obilježavala suživljenost s problemima u zemlji neposredno vezanih uz sudbinu naroda i narodnosti Jugoslavije, bio je očigledan dokaz oslobađanja od zagrljaja staljinizma kao kočnice spomenutoj perspektivi.[200]

Uz to tvrdilo se kako je zapravo KPH ostala na liniji narodne fronte, ali nisu postojale demokratske snage s kojima bi mogla surađivati protiv „reakcije“, iako su mogli primjerice surađivati sa socijaldemokratima i lijevim krilima Demokratske i Zemljoradničke stranke, pa i s vlastima protiv frankovaca.[201] Kako tvrdi Boban: „dio ranije građanske opozicije (SDK) došao je vlast, a drugi dio (srbijanska opozicija) nije više ni deklarativno vodio borbu za demokratizaciju političkog života. U takvim uvjetima mogućnosti suradnje s građanskim grupacijama stvarno nisu ni postojale“.[202] Prava narodna fronta podrazumijevala bi, u uvjetima kada uistinu postoji mogućnost napada Italije i Njemačke, suradnju sa svim snagama u Jugoslaviji osim, primjerice Zbora Dimitrija Ljotića i ustaškog pokreta.[203] Sam Tito u izvještaju Kominterni navodi da postoji desna opozicija vladi Cvetković-Maček. To su, navodi Tito, „fašističke grupe“ – frankovci, Stojadinović, Ljotić i Hođera – dok postoji i lijeva opozicija: Aca Stanojević, Davidović, „slovenačka opozicija“ i socijaldemokrati.[204] Dakle ni režim nije

[200] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945,* sv. 1., 381.
[201] U radu će se koristiti termin frankovci, po vođi Hrvatske stranke prava Josipu Franku, za heterogenu skupinu, ne nužno blisko povezanu s ustaškim pokretom (iako često da), hrvatsku nacionalističku (separatističku) opoziciju HSS-u u zemlji i inozemstvu (ustaški pokret). Termin frankovci rabi se u izvorima (novinskim i arhivskim), dok i sam Vladko Maček koristi taj termin. On u memoarima Pavelića naziva „vođom frankovaca“. Višeslav Aralica, radeći distinkciju od HSS-a, jednostavno naziva tu grupaciju hrvatskim nacionalistima. Jere Jareb ih također naziva hrvatskim nacionalistima. ARALICA, *Kmet, fiškal, hajduk: konstrukcija identiteta Hrvata 1935.-1945.,* 367.; JAREB, *Pola stoljeća hrvatske politike: povodom Mačekove autobiografije,* 58-59.
[202] BOBAN, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941,* sv. 2., 261.
[203] Payne je razvio tipologiju „autoritarnog nacionalizma“ u međuratnoj Europi. Prema njemu postoji konzervativna desnica, radikalna desnica i fašizam. U Jugoslaviji tako ustaški pokret spada pod fašizam, Ljotićev Zbor i Orjuna pod radikalnu desnicu, a kralj Aleksandar i Stojadinović pod konzervativnu desnicu. Narodna fronta podrazumijevala bi suradnju sa svim ostalim opcijama. PAYNE, *A History of Fascism, 1914-1945,* 15.
[204] BROZ TITO, *Sabrana djela,* tom 5., 20.

stavljen u istu razinu s fašističkim grupama, tako da bi, da je riječ o politici narodne fronte, i s njima KPH surađivao protiv desne opozicije, a pogotovo bi surađivao s lijevom opozicijom režimu.

To nije bio cilj KPH/KPJ već revolucionarno rušenje vlasti i uspostava komunizma. Zato u rezoluciji Prve konferencije KPH stoji da treba „raskrinkavati vođe socijal-demokratske, HSS-a, SDS-a, frankovaca, ljotićevaca i druge". Dakle sve su ne-revolucionarne opcije u istoj ravni.[205] Ne postoji „antifašizam", odnosno, kako ga je definirao E. J. Hobsbawm, „privremeni i bizarni savez liberalnog kapitalizma i komunizma u samoobrani protiv izazivača (naci-fašizma T. K.)".[206] Postojala je narodna fronta, ali narodna fronta „odozdo".

Sam Tito je u članku objavljenom u dvobroju *Proletera* za travanj-svibanj 1940., pod nazivom *Jedinstvo reakcije protiv radnog naroda* jasno istaknuo da „radnička klasa" ne može biti kompromisna prema „'demokratskim' partijama koje su otvoreno prešle na pozicije rata, na pozicije pljačke i nasilja protiv naroda, na pozicije imperijalizma", pa dakako mora „da mijenja svoj stav prema tim partijama".[207] Tito nastavlja da su za „interese radničke klase" izrazito opasni saveznici buržoazije, tj. „reakcionarne socijaldemokratske vođe". Oni su protivnici „njemačkog fašizma", a „priželjkuju pobjedu francusko-engleske 'demokratije'". „U stvari, ti 'ljevičari' u zavijenoj formi brane ne samo reakciju Jugoslavije nego i međunarodne imperijalističke ratne huškače. Istovremeno oni predstavljaju 'posljednje rezerve' buržoazije, pokušaj da se bezgraničnom demagogijom razbije jedinstvo radnika i seljaka, da ih odvuku s pravilne borbe i stvore od njih oružje buržoazije", pojasnio je Tito.[208]

U uputama IKKI-a od 23. 11. 1939. Titu, jasno je ocrtano što su zadaće KPJ/KPH u narednom razdoblju, nastalom novom konstelacijom snaga. IKKI ističe da je potrebno provesti „široku kampanju za razjašnjavanje" idućih činjenica: a) rat je imperijalistički; b) Druga internacionala pomoćnica je „imperijalističkih potpaljivača rata i organizatora napada na SSSS"; te c) SSSR vodi politiku mira i podržava narode koji žele zadržati svoju neovisnost. Dalje Kominterna objašnjava da KPJ treba „razobličiti licemjernu propagandu imperijalističkih sila, naročito Engleske i Francuske, koje izjavljuju da se tobože, u ovom ratu bore za slobodu naroda i za mir, a u stvari se zalažu za nastavljanje i širenje rata, u koji žele da uvuku i druge naroda", zbog čega KPJ treba isticati opasnost da uvuku Jugoslaviju u rat.[209]

Također, stoji u pismu, KPJ treba ukazati na „neiskrenost i nesigurnost izjava o

[205] „Rezolucija Prve konferencije Komunističke partije Hrvatske", *Srp i čekić,* prosinac 1940., 119.
[206] HOBSBAWM, *Age of Extremes 1914-1991,* 7.
[207] BROZ TITO, *Sabrana djela,* tom 5., 76.
[208] Isto, 76-77
[209] Isto, 194-195.

neutralnosti koje daju vladajuća monarhistička klika i krupna jugoslavenska buržoazija“. KPJ treba isticati da Sporazum Cvetković-Maček nije riješio nacionalno pitanje te da je to „sporazum između srpske i hrvatske buržoazije u cilju daljeg ugnjetavanja i eksploatacije masa i nacionalnog ugnjetavanja ostalih naroda Jugoslavije“. IKKI govori o „zbijanju radničke klase“ s „ugnjetenim nacionalnostima“. vjerojatno misleći na Makedonce i Crnogorce, Značajno je da IKKI predviđa možda i mogućnost revolucionarnog prevrata, tj. ističe da zbog nezadovoljstva „širokih radnih masa“ i naroda nad kojima Beograd vrši opresiju postoje „velike mogućnosti za revolucionarnu mobilizaciju radnih masa, tako da će u toku imperijalističkog rata brzo sazreti neophodni uvjeti za otklanjanje osnovnog uzroka imperijalističkog rata – kapitalizma“. [210]IKKI upozorava da ne postoji dihotomija antifašizam i fašizam, već dolazi do „zaoštravanja klasne borbe između buržoazije i radnih masa“, zbog čega također KPJ može povesti „odlučnu borbi protiv reakcionarnih rukovodilaca socijaldemokracije, koja prelazi na pozicije imperijalizma i kapitalističke reakcija i koja vodi gnusnu hajku protiv Sovjetskog Saveza i komunista“. IKKI otklanja antifašističku suradnju, odnosno suradnju s drugim opcijama te ističe da razvoj događaja „zahtijeva od Partije odlučan zaokret prema *samostalnoj politici* i samostalnoj mobilizaciji radnih masa grada i sela protiv imperijalističkog rata radi obrane njihovog nasušnog interesa (kurziv, T. K.)“. KPJ treba izgraditi „samostalnu platformu“, stvoriti „narodni front odozdo“, i to „bez rukovodstva socijaldemokratskih i drugih sitnoburžoaskih 'demokratskih' i sličnih stranaka i usprkos njima“. Također je naloženo da KPH otkloni frakcionaštvo, pročisti partiju od trockista te se ističe da se partija nekada „vukla na repu Mačeka i socijaldemokracije“, odnosno bilo je „grubih oportunističkih grešaka prirepaške politike“, što više ne smije postojati.[211] KPH će u promatranom razdoblju u potpunosti slijediti navedene smjernice i voditi, kako je i naloženo, samostalnu politiku u odnosu na druge stranke.

Tito je u članku *Strategija i taktika oružanog ustanka* pokazao, napisanom vjerojatno u veljači ili ožujku 1941., jasno pokazao koji su ciljevi KPJ. To je, ukratko pravovremeno, odnosno u trenutku kada snažnu i izgrađenu partiju podržavaju mase i kada su spremne podržati revoluciju, podizanje oružanog ustanka i nasilno svrgavanje vlasti. Tito u članku govori da je za ustanak i preuzimanje vlasti ključan širok savez radništva i „radnog seljaštva“[212], što će

[210] Gotovo identičnu formulaciju koristit će i glasilo CK KPH, *Srp i čekić*. Prvi broj *Srpa i čekića* pisat će da „imperijalistički rat sa svojim posljedicama silno povećava borbenost proletarijata, a Kompartija organizira i priprema proletarijat za borbe za konačno uništenja imperijalističkih ratova – kapitalizma“. „Krvava proslava Prvog maja u Zagrebu“, *Srp i čekić,* svibanj 1940., 11.
[211] BROZ TITO, *Sabrana djela,* tom 5., 195-196.
[212] Tito u spomenutom članku govori i o „nacionalno ugnjetenim masama“ kao prirodnom savezniku u revoluciji, što KPH nikada neće isticati u svom programu u Banovini Hrvatskoj jer Hrvati više ne spadaju u tu kategoriju, za razliku od, primjerice, Makedonaca. TITO, *Sabrana djela*, tom 6., 154.

upravo biti partijska parola u promatranom razdoblju („savez radnika i seljaka“), o čemu će kasnije biti riječi.[213] Štrajkovi, koje će često KPH pokretati u Banovini Hrvatskoj, tvrdi Tito u tom članku imaju „borbeno-vaspitnu ulogu“ jer očeličuju radničku klasu, pripremaju je za ustanak i pokazuju masama da je zbog sve veće represije vlasti potreban ustanak. U tom je kontekstu također potrebno promatrati velik broj štrajkova koje će pokrenuti KPH preko svojih sindikata.[214]

7.1. Narodna fronta odozdo, pacifizam i imperijalistički rat

Tito će se na Petoj zemaljskoj konferenciji, održanoj od 19. do 23. 10. 1940. u zagrebačkoj Dubravi[215], osvrnuti na tezu o imperijalističkom ratu i ustanoviti da je KPJ bio protiv mobilizacije jer je bila veća opasnost „da vlastodršci Jugoslavije gurnu Jugoslaviju u rat na strani engleskih i francuskih potpaljivača rata“. U tom je izlaganju ustvrdio kako su razne buržoaske „tzv. demokratske partije“, „postajale sve reakcionarnije i bile agenture engleskih i francuskih potpaljivača rata“.[216] Reći će da je Kominterna svim „sekcijama“ dala zadaću:

> borbe za radne mase putem stvaranja Narodnog fronta odozdo (…), borbe protiv skupoće, borbe protiv rata, borbe za slobodu i demokratska i nacionalna prava radnih i nacionalnih ugnjetenih masa Jugoslavije (…) tražilo se neumorno raskrinkavanje uloge imperijalističkih ratnih huškača. Trebalo je masama objasniti uzroke rata i pseudodemokraciju engleskih i francuskih imperijalista. Trebalo je raskrinkati i voditi neumornu borbu protiv raznih agentura imperijalističkih sila Engleske i Francuske, koje su svom silom trudile da gurnu Jugoslaviju u rat na svojoj strani.[217]

Navedeno će biti obilježja komunističke borbe u ovom razdoblju. Prosvjedi protiv skupoće, protiv imperijalističkog rata, kritika vlasti Banovine Hrvatske, napadanje navodno anglofilskih i pro-francuskih krugova koji žele Jugoslaviju približiti zapadnim silama, bit će neka od obilježja komunističke aktivnosti. U ovom su razdoblju, veći krivac za rat bile zapadne sile, nego Treći Reich, odnosno veći je fokus bio stavljen na kritiku djelovanja tog tabora.

Članovi partije i partijske publikacije podržavale su sve sovjetske osvajačke pohode. Primjerice, August Cesarec je već u dvobroju *Izraza* za kolovoz i rujan 1939. tvrdio da Poljska nije izdržala „prvi jači nalet jednog protivnika. Jednog protivnika jer „sigurno se, ukoliko se to tiče poljskog naroda, ne može govoriti o dva“. Cesarec zauzima sovjetsko propagandno

[213] TITO, *Sabrana djela*, tom 6., 151-181.
[214] Isto, 158-159.
[215] Konferencija se održala u kući Srećka Džamonje. BROZ TITO, *Sabrana djela,* tom 6, 219.
[216] BANAC, *Sa Staljinom protiv Tita,* 85.
[217] Isto.

stajalište da je Sovjetski Savez intervenirao 17. rujna kada Poljska već nije postojala te da je spasio „više od dvanaest milijuna jakih ukrajinskih i bjeloruskih manjina u Poljskoj“ i ujedinio ih s matičnom državom.[218] *Politički izvještaj radnog naroda*, glasilo hrvatskih komunista, piše u siječnju 1940. da engleski i francuski imperijalisti nisu pristali na njemačku ponudu za potpisivanjem primirja nakon osvajanja Poljske „jer žele rat za svoje imperijalističke ciljeve sprovesti do kraja“ pa su tako „oni postali glavni huškači na daljnje vođenje i proširenje rata. Glavno žarište rata preselilo se iz Berlina u London“.[219] U istom se članku navodi da Velika Britanija i „talijanski fašizam“ žele prije svega organizirati napad na Sovjetski Savez“, čija je „polazna točka“ trebala biti Finska koja je „gurnuta u rat (…) po nalogu Londona, današnjeg centra svjetske reakcije“.[220] Štoviše, s „hrvatskom gospodom“, odnosno HSS-om nemoguća je suradnja zato što su navodno na strani Londona i Pariza: „S njima više nema i ne može biti zajedničke suradnje, zajedničkog fronta. Oni su prešli u tabor neprijatelja radnog naroda“.[221]

Kao što je napomenuto ukida se nijansiranje između različitih buržoaskih režima, tako je i vlada Cvetković-Maček, u istom broju, proglašena gorom od prošlih diktatorskih vlada.[222] Sukladno novoj liniji, promovirao se savez sa SSSR-om kao rješenje vanjskopolitičkih problema Jugoslavije. Kada je Jugoslavija najavila uspostavu trgovinskih odnosa sa SSSR-om, Josip Broz Tito je u *Srpu i čekiću* zaključio kako je vladajućim režim, vidjevši kako je Njemačka pokorila Norvešku, Poljsku i druge zemlje koje su „engleski i francuski imperijalisti ostavili na cjedilu“, bila primorena tražiti oslonac u Moskvi.“[223] Tito u nepotpisanom članku (svi članci u *Srpu i čekiću* nepotpisani su) tvrdi da mali narodi mogu očuvati jedino svoju neovisnost osloncem na Sovjetski Savez, što pokazuju primjeri baltičkih država i Finske, „u čiju nezavisnost Sovjeti nisu dirali čim su razrušili protusovjetsku bazu imperijalista, Manerhajmovu liniju“, obrambenu finsku liniju nazvanu po generalu Carlu Gustavu Mannerheimu.[224]

Sovjetski je Savez 30. 11. 1939. napao Finsku kako bi proširio tanku granicu s Finskom koja se nalazila blizu Lenjingrada. Na okupiranom dijelu Finske instalirana je Finska

[218] August CESAREC, „Tok i ishod englesko-sovjetskih pregovora“, *Izraz* (Zagreb), kolovoz-rujan 1939., 419-430.
[219] „Zadaci radnog naroda u zemlji“, *Politički izvještaj radnog naroda Hrvatske,* siječanj 1940., u: PV VRN, str. 21.
[220] Isto.
[221] Isto, 22.
[222] Isto.
[223] „Živio savez sa SSSR-om“, *Srp i čekić,* svibanj 1940., 12.; Članak je objavljen i u Titovim „Sabranim dijelima“. BROZ TITO, *Sabrana djela,* tom 5, 67-69. Jugoslavija je uspostavom diplomatskih odnosa sa SSSR-om 24. lipnja 1940. nastojala stvoriti kakvu takvu protutežu njemačkom i talijanskom utjecaju u Jugoslaviji. BOBAN, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941,* sv. 2., 308-309, 340-341.
[224] „Živio savez sa SSSR-om“, *Srp i čekić,* svibanj 1940., 13.

Demokratska Republika na čelu s Ottom Kuusinenom, finskim komunistom visokorangiranim u strukturama Kominterne. Sovjetski Savez zastupao je tezu kako oni ne napadaju Finsku već su samo podržali pravu finsku vladu, zbog čega nije objavljen rat Finskoj. Naime, Moskva je, tvrdio je Staljin, samo podržavala demokratsku Finsku protiv „fašističke vojne klike" u Helsinkiju. Tu je tezu zastupao i *Srp i čekić*.[225] U letku CK KPJ iz travnja 1940. pojašnjeno je da su britanski i francuski imperijalisti iskoristili „bjelofinske bande" koje su Finsku gurnule u rat, dok je finska vojska bila formirana „mahom od sinova kulaka i bogataša". Naime, kako se pojašnjavalo, u Finskoj su „kulaci" činili čak 40 posto stanovništva.[226]

U lipnju 1940., Tito u *Srpu i čekiću* kritizira vanjsku politiku Kraljevine Jugoslavije, a britanski krupni kapital proglašava najutjecajnijim u Jugoslaviji i uzrokom vanjskopolitičke orijentacije Jugoslavije.[227] Većeslav Vilder, prvak SDS-a i August Košutić, Mačekov zamjenik, zbog izraženog antikomunističkog stava proglašeni su „ratnim provokatorima", „koji vjerni svojim engleskim naredbodavcima spremaju napad na Italiju, da bi time smanjili navalnu silu Italije protiv saveznika". [228] Također je istaknuto da „Košutiću, kao i svim engleskim eksponentima nije pravo što engleskim milijarderskim lordovima nije uspio račun da Hitlerovu Njemačku nahuškaju protiv Sovjetskog Saveza. Po njihovom je zato kriv Sovjetski Savez, jer se previše ojačao tako da se njemački imperijalizam nije usudio navaliti na nju".[229] U ovom periodu komunistički tisak nije, primjerice, govorio o eksponentima Njemačke u Banovini Hrvatskoj niti o opasnosti koju predstavlja nacistička Njemačka za Banovinu Hrvatsku i Jugoslaviju, to će se već u idućem broju *Srpa i čekića* dogoditi, pa će engleske imperijaliste i engleski krupni kapital, po malo sve više zamjenjivati njemački, zbog jednog bitnog događaja – pada Francuske krajem lipnja 1940. koji je promijenio konstelaciju snaga u zaraćenoj Europi.

7. 2. Pad Francuske i modifikacija linije

Prema Staljinovom planu imperijalistički će rat trajati dugo, stvoriti situaciju sličnu Prvom svjetskom ratu, oslabiti imperijalističke sile i komparativno ojačati Sovjetski Savez.

---

[225] KOTKIN, *Stalin, Waiting for Hitler, 1929-1941, 723-725.* Predstojništvo gradskog redarstva Sušak izvijestilo je kako su u siječnju 1940. komunisti uvjeravali „široke mase" da se u Finskoj ne vodi sovjetsko-finski rat, već da je riječ o građanskom ratu. HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 8, inv. br. 360, 5-10 000, Mjesečno izvješće predstojništva gradskog redarstva Sušak o kretanju komunizma, 1. 2. 1940.
[226] BROZ TITO, *Sabrana djela,* tom 5., 64.
[227] „Opasna igra!", *Srp i čekić,* lipanj 1940., 23-24. . Članak je objavljen i u Titovim „Sabranim dijelima". BROZ TITO, *Sabrana djela,* tom 5, 97-100.
[228] „Opasna igra!", *Srp i čekić,* lipanj 1940., 25.; U drugom partijskom listu apostrofirani su Vilder i Krnjević. „Zadaci radnog naroda u zemlji", *Politički izvještaj radnog naroda Hrvatske,* siječanj 1940., u: PV VRN., str. 20.
[229] „Opasna igra!", *Srp i čekić,* lipanj 1940., 25.

Kada je Njemačka, 10.5. 1940. napala Belgiju, Nizozemsku i Francusku činilo se da sve ide po planu. Nitko nije očekivao brzo rješenje sukoba, ali već 14. 6. njemačka je vojska bila u Parizu, a 22. 6. sklopljeno je primirje.[230] Hruščov navodi kako je Staljin tada bio van sebe i psovao Francuze i Britance koji su dozvolili tako laganu Hitlerovu pobjedu.[231] Staljin je uzvratio kršenjem odredbi Pakta Ribbentrop-Molotov – okupirao je baltičke zemlje (Litvu, Latviju, Estoniju), što nije bilo predviđeno Paktom, već samo to da spadaju u sovjetsku interesnu sferu, 26. 6. uputio je ultimatum Rumunjskoj da ustupi Sovjetskom Savezu Besarabiju, na što je Rumunjska pristala pod njemačkim pritiskom da Sovjetski Savez ne napadne Rumunjsku i ugrozi, za njemački ratni stroj ključna, rumunjska naftna polja. Sovjeti su zauzeli i sjevernu Bukovinu, za koju, po Paktu, nije bilo određeno da spada u sovjetsku interesnu sferu.[232] Kominternin časopis *Komunistička internacionala* pisao je u uvodnom tekstu kako je povećanje broja sovjetskih republika (s 11 na 16) pokazalo „neopisivi entuzijazam" naroda u baltičkim zemljama, Besarabiji i sjevernoj Bukovini, koji je pokazao koliko voli socijalizam.[233] Tito je u *Srpu i čekiću* pisao je kako je „oslobođeno" 10 milijuna stanovnika Besarabije, Sjeverne Bukovine i baltičkih zemalja te da se to priključenje nije izvelo „protiv volje naroda", za razliku od čehoslovačkog, austrijskog, albanskog i poljskog slučaja. Stotine tisuća ljudi „cvijećem i suzama veselja" dočekalo je Crvenu armiju, objasnio je *Srp i čekić*.[234]

Od kolovoza 1940. Njemačka i njeni saveznici označeni su u sovjetskim strateškim vojnim planovima kao vjerojatni neprijatelj, a Velika Britanija više nije spominjana. Ipak Staljin je još uvijek bio siguran da Churchill želi iskoristiti Sovjetski Savez za borbu protiv Hitlera kako bi mogao sklopiti sporazum s Berlinom.[235] U istom je mjesecu Hitler rasporedio 120 od ukupno 180 divizija na istok, a Sovjeti odlučuju smanjiti sve isporuke dogovorene trgovinskim sporazumom, uključujući naftu.[236] U rujnu će Wehrmacht smjestiti svoje postrojbe u Finsku, bez najave Moskvi. Tada je Moskva saznala za vojnu pomoć vrijednu 1, 5 milijardi reichsmarki Njemačke Finskoj, u proizvodima koji su trebali biti poslani za Sovjetski Savez.[237] Usprkos sve gorim odnosima s Njemačkom, sovjetske su vlasti pozitivno gledale na formiranje Trojnog pakta, koji su Japan, Njemačka i Italija sklopili 27. 9. 1940. Molotov je u *Pravdi* 30. 9. napisao

[230] KOTKIN, *Stalin: Waiting for Hitler*, 1929-1941, 760-765.
[231] Isto, 768. Nacistička okupacija Danske i Norveške nije bila smetnja za Kominternu. Danski komunistima je naloženo da okrive prije svega britansko-francusku agresivnu politiku za rat jer su izazvali „imperijalističke protumjere". FIRSOV, KLEHR, HAYNES, *Secret Cables of the Comintern 1933-1943,* 169.
[232] KOTKIN, *Stalin, Waiting for Hitler, 1929-1941,*, 773-774.
[233] DEGRAS (ur.), *The Communist International 1919-1943: Documents, sv. 3. 1929-1943*, 463.
[234] „Pred godišnjicu imperijalističkog rata u Evropi", *Srp i čekić,* kolovoz 1940., 60. ; BROZ TITO, *Sabrana djela,* tom 5, 273.
[235] KOTKIN, *Stalin: Waiting for Hitler*, *1929-1941*,, 779, 780.
[236] Isto, 785-790.
[237] Isto, 792.

da taj savez nastaje kao protuteža angloameričkom imperijalističkom bloku. U takvoj je konstrukciji takav savez poželjan jer će se imperijalističke sile međusobno iscrpiti.[238] Ova promjena u sovjetsko-njemačkim odnosima odrazit će se i u strategiji Kominterne, koja će imati sve negativniji stav prema nacističkoj Njemačkoj približavanjem njemačkog napada na SSSR i jačanjem Njemačke.

Direktiva o protivljenju mobilizaciji, odnosno pacifizam vrijedila je i za vrijeme njemačkog napada na Francusku. Komunistička partija Francuske (PCF) je tada pisala da je za mir, slobodu i neovisnu francusku potrebno srušiti „vladu 200 obitelji" koja je dovela Francusku u trenutnu situaciju. Francuska je partija, nakon sklapanja primirja, rekla kako je francuski imperijalizam poražen te da francuska radnička klasa sada ima jednog neprijatelja manje. Samo su „financijeri iz Citya (London T. K.)", željeli nastavak rata, tvrdio je PCF.[239] Britanska je partija pak, otprilike u vrijeme evakuacije u Dunkirku, pozvala radništvo da preuzme vlast i izađe iz rata.[240] Nakon okupacije, PCF-u je naređeno da ne smiju surađivati s okupatorima kako ne bi ugrozili mogućnosti otpora kada to bude potrebno. Ipak, belgijski, norveški i francuski komunisti pokušali su dobiti dozvolu od Nijemaca za tiskanje svojih materijala, što su u Belgiji i dobili. Moskva je oštro opomenula spomenuti prijestup i naložila da se to više ne radi..[241]

Otprilike tada, u srpnju 1940., naloženo je komunistima u okupiranim zemljama da djeluju i u nacionalnom interesu koji, doduše, može biti promoviran samo sukladno ciljevima uvođenja socijalističke revolucije i pod vodstvom komunističke partije. Kao što je rečeno, sve većim rastom nacističke Njemačke polako se odustajalo i od defetističko-pacifističkog stava komunističkih partija u zemljama kojima je prijetila nacistička agresija.[242] Ipak, KPH je na sličan način komentirao nove sukobe koje su izazvale osovinske sile, poput talijanskog napada na Grčku. *Politički vjesnik* pisao je kako „možemo s potpunom sigurnošću ustvrditi da je Metaksasova (grčki diktator Joannis Metaxas T. K.) vlada sa svojom politikom ugnjetavanja, svojom neiskrenom politikom prema SSSR-u doprinijela tome da je grčki narod danas uvučen u ratno klanje", iako je Italija izvršila agresiju na Grčku.[243] Sama KPH/J nije skrivala da slijedi politiku SSSR-a. Tako *Politički vjesnik* prenosi izvadke iz članka o Trojnom savezu *Pravde* i

[238] KOTKIN, *Stalin: Waiting ofr Hitler*, 1929-1941, 792-794.
[239] DEGRAS (ur.), *The Communist International 1919-1943: Documents, sv. 3. 1929-1943*, 463.; O famoznih dvjesto obitelji govori se i u letku sekretarijata CK KPJ, iz lipnja 1940. te se ističe da je Francusku vodila buržoazija, pa francuski narod nije imao poticaj borit se, za razliku od primjerice španjolskog protiv Franca. U pismu CK KPJ, Komunističko partiji Francuske govri se o „krahu francuskih socijalimperijalističkih vođa". BROZ TITO, *Sabrana djela,* tom 5, 101-103, 111.112.
[240] DEGRAS (ur.), *The Communist International 1919-1943: Documents, sv. 3. 1929-1943*,, 464-465.
[241] FIRSOV, KLEHR, HAYNES, *Secret Cables of the Comintern 1933-1943,* 170-172.
[242] Isto, 179.
[243] „Rat u Grčkoj i položaj Jugoslavije", *Politički vjesnik,* početkom studenog 1940., u: PV VRN., str. 222-223.

navodi u broju kasnije da „mi tom članku nemamo što dodati ni oduzeti, jer je u njemu prikazan stav kako treba da na taj ratni savez gledaju radnici i seljaci čitavog svijeta“.[244] Centrala radničkog pokreta i „slobodnog svijeta“ imala je monopol na ispravno tumačenje stvarnosti.

Promjenu nakon strategije KPJ nakon pada Francuske uočio je Ljubo Boban. Za njega se period od travnja do listopada 1940., može podijeliti na etapu do pada Francuske i nakon. „U prvoj je etapi težište na kritici politike neutralnosti i isticanje zahtjeva za jače vezivanje u SSSR, a u drugoj etapi, uz daljnje isticanje toga zahtjeva težište je na kritici vladine političke približavanja osovinskim zemljama“, pojasnio je Boban.[245] Navedene se promjene oslikavaju već u prvom broju *Srpa i čekića* nakon okupacije Francuske, onom u prvoj polovini srpnja 1940. Također, bitno je napomenuti da su Sovjetski Savez i Jugoslavija 10. 6. 1940. uspostavili diplomatske odnose što je možda moglo imati utjecaja na komunističko stajalište. Tito objašnjava u organu CK KPH kakvu je promjenu izazvao pad francuske:

> Danas je porazom Francuske dobio prevlast onaj dio buržoazije koji je već i prije težio podčinjavanju njemačkom odnosno talijanskom imperijalizmu. Koristeći se svojom krvavom pobjedom nad Francuskom, njemački kao i talijanski imperijalizam vrši pritisak i na vladajuće krugove u Jugoslaviji da bi postigli i apsolutnu prevlast i na Balkanu.[246]

U istom članku Tito argumentira da je francuska buržoazija izdala nacionalne interese i pokazala „da su joj preči profiti i njeni klasni interesi“. Isto sada sprema i jugoslavenska buržoazija, odnosno sprema se predati Jugoslaviju „vanjskim zavojevačima i porobljivačima naroda“.[247] Dok se sada vidi zaokret prema zalaganju za obranu Jugoslavije, istaknuto je da je cilj komunista „stvarati što čvršći savez radnika s radnim seljaštvom za borbu protiv nasilja buržoazije, za borbu svim sredstvima protiv 'novog poretka'. Za pripremanje odlučnih borbi za konačno oslobođenje“.[248] Promjena prema „njemačkom-talijanskom imperijalističkom bloku objašnjena je time što „postaje sve jasnija vojnička premoć“, tog bloka, a „naša zemlja spada u njihovo područje interesa, a njihovo susjedstvo i vojnički uspjesi im omogućavaju da vrše sve veći upliv na naše unutarnje prilike i na odnose na Balkanu“.[249] Kako bi se objasnio zaokret napisano je i da je „ratnohuškačka propaganda njihovih (njemačkih i talijanskih T. K.) protivnika i konkurenata (u prvom redu engleske grupe teškog kapitala) dovoljno kod nas

[244] „Međunarodna politička situacija“, *Politički vjesnik,* polovicom listopada 1940., u: PV VRN., str. 201.
[245] BOBAN, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941,* sv. 2., 362.
[246] „Protiv 'novog poretka' totalitarnog režima“*, Srp i čekić,* srpanj 1940., 39.; Članak je objavljen i u Titovim „Sabranim dijelima“. BROZ TITO, *Sabrana djela,* tom 5, 113-115.
[247] „Protiv 'novog poretka' totalitarnog režima“*, Srp i čekić,* srpanj 1940., 40.
[248] Isto, 41.
[249] „Na čijoj je strani radni narod“; *Srp i čekić,* srpanj 1940., 48-49.

rasvijetljena“.[250]

Dok je u prethodnom broju *Srpa i čekića* vlada bila britanski eksponent sada se navodi da se vlada „Mačeka-Cvetkovića i Korošca“ otvoreno stavila na stranu njemačkog i talijanskog bloka. „Ona u tom smislu priprema radnom narodu Jugoslavije nove okove diktature“, pisao je *Srp i čekić*.[251] Država je postala „kolonija“ osovinskog bloka „u kojoj vrši žandarsku službu vlada Cvetković-Maček-Korošec“.[252] *Politički vjesnik* slično piše da vlada Cvetković-Korošec-Maček, koja je postala „vlada pete kolone“, paše Silama Osovine kao vlada „jake ruke“ u novom fašističkom poretku, a rezervna opcija su im, kao u Rumunjskoj fašistička Željezna garda, „fašističke bande frankovaca (pavelićevaca), ljotićevaca, hođerovaca, stojadinovićevaca“.[253]

Srp i čekić u novom razdoblju piše da u Njemačkoj „vlada najbezobzirnija diktatura velikog kapitala koja je tamo poprimila oblik fašizma“, dok njemački kapitalisti „vode osvajalački imperijalistički rat da na mjesto izrabljivanja od strane engleskih i francuskih kapitalista postave svoju neograničenu vladavinu“.[254]

KPH preuzima Staljinovu argumentaciju da imperijalistički tabor slabi oba kapitalistička poretka te će omogućiti širenje revolucije. *Srp i čekić* pisao je kako je po Lenjinovom učenju jasno da je Sovjetski Savez morao voditi sadašnju politiku, time ojačati svoj položaj, jer rat „slabi svjetski kapitalizam i jača mržnju radnog čovječanstva protiv ugnjetača i krvnika“.[255] Naveden je primjer kako njemačke pobjede slabe britanski i francuski kolonijalni sustav i pomažu potlačenim narodima u njihovim kolonijama.[256] Iako se sada govori i o njemačkoj opasnosti, temeljna teza o imperijalističkom ratu dvaju jednakih tabora ostaje nepromijenjena te se govori kako se mora partija oduprijeti pokušajima da se „radni narod upregne u kola bilo kojeg imperijalističkog poretka“. Ona mora voditi svoju politiku proleterskog internacionalizma i rušenja kapitalizma.[257] Promjenu u strategiji KPH zapazile su i banske vlasti. Redarstveno ravnateljstvo u Zagrebu, primijetilo je da se u srpanjskim letcima prvi puta napadaju Sile Osovine, pogotovo Njemačka, „dok su prije komunisti tretirajući vanjsku situaciju u svojim letcima i saopćenjima izbjegavali da Sile Osovine, a napose

[250] Isto, 48.
[251] Isto.
[252] „Peta kolona“; *Srp i čekić,* rujan/listopad 1940., 82.
[253] „Međunarodni položaj: uloga Jugoslavije“, *Politički vjesnik*, krajem rujna 1940., u: PV VRN., str. 176.
[254] „Na čijoj je strani radni narod“; *Srp i čekić,* srpanj 1940., 49.
[255] Isto, 50. Milovan Đilas će reći da je teza o drugom imperijalističkom ratu „doktrinarna besmislica kakvoj ravne nema“. Ipak, „sa stanovišta komunizma ja mislim da smo mi bili u pravu. Za nas je postojao naš zatvoreni svijet. Mi nismo mnogo razlikovali kapitalističke sile“. *Jugoslavija u ratu 1941.-1945.* (1991), epizoda 4.
[256] „Na čijoj je strani radni narod“; *Srp i čekić,* srpanj 1940, 50.
[257] Isto, 50-51.

Njemačku, direktno spomenu".[258]

Kako je pisao Tito, osovinski tabor, koji sada ima inicijativu, želi zamijeniti nepravedni Versajski sporazum jednako nepravednim ustrojem svijeta.[259] Ipak, napomenuo je Tito, pobjeda zapadnih sila ne znači „pobjedu demokratskih režima", već pobjedu „najsnažnijeg stupa" imperijalističkog sustava – britanskog imperija, zbog čega ne treba podržavati niti jednu stranu u imperijalističkom ratu.[260] U drugom dijelu članka objašnjava se kako je sada potrebno ustati protiv „novog Versaja njemačko-talijanskih imperijalista". Naime, budući da je sada promijenjena situacija kada je poražen francuski imperij, „naša reakcionarna gospoda sve jače upućuje svoje prosjačke poglede za spas u Berlin i Rim".[261] Njemačke su pobjede srušile versajski poredak, ali je sada francuski narod „bačen u ropstvo", kao što je u Compienu 1918. bio bačen njemački narod. [262] U opisanoj situaciji zadaća je komunista boriti se protiv „ekonomskog i političkog porobljavanja Jugoslavije sa strane njemačko-talijanskih imperijalista", ali uz taj, možemo ga nazvati, nacionalni zadatak, potrebno je i boriti se „protiv svih pokušaja engleskih agenata" i boriti se za „uništenje temeljnih uzroka imperijalističkih ratova", pojasnio je Tito.[263]

Dok je ranije Tito morao ispravljati odobravanje priprema za mobilizaciju, zbog čega je posebno prekorio KPH, sada Tito piše da „komunisti ne podupiru anarhističko bježanje kućama niti čisto anarhističko lomljenje discipline samo radi lomljenja discipline".[264] Komunisti se trebaju se boriti za to da radnici i seljaci u vojsci preuzmu vojsku za „svoje ciljeve" te da „uvedu u nju svoju disciplinu, da organiziraju i povežu svoje redovi u vojsci samoj".[265] Istaknuto je kako komunisti moraju stvoriti partijske jedinice u vojski i dok tamo borave kratko vrijeme, dok „vojnički logori" trebaju biti „važno uporište za stvaranje saveza radnika i seljaka".[266] Tito je, pred rat regrutirao određene zapovjednike kraljevske vojske, pa je tako 1940. u Beogradu privukao privukao generala Arsu Jovanovića.[267] Zanimljiv je slučaj mladog Vladimira Velebita,

---

[258] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 360, 50 000 – 60 000, Mjesečno izvješće Redarstvenog ravnateljstva Zagreb o kretanju komunizma, 1. 8. 1940.
[259] Pred godišnjicu imperijalističkog rata u Europi", *Srp i čekić,* kolovoz 1940, 53. Članak je objavljen i u Titovim „Sabranim dijelima". BROZ TITO, *Sabrana djela,* tom 5, 137-145.
[260] Pred godišnjicu imperijalističkog rata u Europi", *Srp i čekić,* kolovoz 1940, 56.
[261] Isto, 57.
[262] Isto.
[263] Isto, 61.
[264] „Vojnici se bore za poboljšanje svog položaja", *Srp i čekić,* kolovoz 1940., 66.; Članak je objavljen i u Titovim „Sabranim dijelima". BROZ TITO, *Sabrana djela,* tom 5, 146-148.
[265] „Vojnici se bore za poboljšanje svog položaja", *Srp i čekić,* kolovoz 1940., 66.
U tekstu *Strategija i taktika oružanog ustanka* Tito ističe da je revoluciju nemoguće provesti bez pomoći vojske. BROZ TITO, *Sabrana djela*, tom 6, 178-180.
[266] „Vojnici se bore za poboljšanje svog položaja", *Srp i čekić,* kolovoz 1940., 67.
[267] KLINGER, KULJIŠ, *Tito: neispričane priče,* 202.

iz ugledne građanske obitelji s vojničkom tradicijom, rezervnog poručnika u zagrebačkom 6. konjičkom puku za vrijeme Travanjskog rata, čiji je otac general, bio njegov nadređeni u Travanjskom ratu. Generalov sin bio je Titov kurir od povjerenja koji putuje po zadatku u Istanbul, gdje dostavlja lažne dokumente Titu (na ime Kanađanina Spiridona Mekasa) i Pariz, uspostavlja radio-vezu s Kominternom, nalazi stan agentu Kominterne Kopiniču i njegovoj ženi, dok je ujedno i odvjetnik, što može biti indikativno za snagu i efektivnost represivnih organa Banovine Hrvatske i propusnost istih.[268]

Vlast u Banovini Hrvatskoj, odnosno „hrvatska gospoda", posebno označene kao sluge novih gospodara – njemačkih i talijanskih imperijalista.[269] Sada su, pisao je organ CK KPH, dojučerašnji „agenti engleskog imperijalizma" počeli „provoditi želje imperijalista Rima i Berlina". Istaknuto je kako nigdje buržoazija nije toliko „zatrovala", „dio naroda defetizmom", kao u Hrvatskoj. Cilj komunista je „razbiti i raskrinkati tu kapitulantsku, defetističku i izdajničku politiku". Dok se prije protivio mobilizaciji sada KPH optužuje vladajuće u Banovini Hrvatskoj za izdaju nacionalnih (jugoslavenskih) interesa.[270]

KPH čak pristaje na određene koncesije i povezivanje, naravno uz komunističko vodstvo, s „pojedincima, političkim strujama i partijama koji su za obranu nezavisnosti naroda Jugoslavije i Hrvatske", pa čak i takvih skupina u vojsci i srednjim slojevima „koji su iskreno za obranu nezavisnosti naroda, ali još ne vide dosta jasno (ili uopće) da je takva obrana sigurna i efikasna samo u oslonu na SSSR".[271] Istaknuto je da takve „pojedince, grupe, partije i struje u partijama, pa i u vrhovima tih partija ne treba sektaški odbijati".[272] Navedeno nije odstupanje od narodne fronte odozdo jer se radi o pridobivanju opozicijskih dijelova građanskih stranaka za komunističke ciljeve pod komunističkim vodstvom, što se može nazivati i infiltracijom građanskih stranaka, o čemu će kasnije biti riječi. Usprkos tom pozivu za širu suradnju, u tom se članku govori da će obranu zemlje i nezavisnost moći sačuvati samo „prava narodna vlada u oslonu na SSSR", odnosno revolucionarna, komunistička vlada.[273]

Ukratko, od srpnja 1940. KPH je odustao od protivljenja mobilizaciji i indiferentnosti prema obrani zemlje, kao što za to nisu marile do tada ni komunističke partije u osvojenim zemljama – Francuskoj, Norveškoj, Danskoj, Belgiji itd. Sada se ipak zagovara obrana zemlje,

[268] VELEBIT, *Moj život,* 258-259*,* 234, 242.
[269] „Protiv kapitulanata koji prodaju nezavisnost naroda Jugoslavije Osovini Rim-Berlin – za obranu nezavisnost naroda Jugoslavije u oslonu na Sovjetski Savez", *Srp i čekić,* rujan/listopad 1940., 90.; Članak je objavljen i u Titovim „Sabranim dijelima". BROZ TITO, *Sabrana djela,* tom 6, 70-71.
[270] *Srp i čekić,* rujan/listopad 1940., 90.
[271] Isto, 90-91.
[272] Isto, 91.
[273] Isto.

a pridaje se velika pažnja njemačko-talijanskoj opasnosti, dok je u prethodnom razdoblju glavni krivac za rat bio britansko-francuski tabor te je na tapeti bila opasnost da britanski agenti u zemlji uvuku zemlju u nepotrebni rat za britanske ratne ciljeve. Takav stav, odobravala je i Kominterna. Očito je u zemljama kojima je prijetilo padanje pod odlučan njemački utjecaj to bilo dopušteno, pa čak i suradnja s „patriotskim" ne-komunističkim opcijama, kao što je bilo dopušteno u Bugarskoj, što je opet povezano sa sovjetskim vanjsko-političkim interesima i pokušajem suzbijanja sve jačeg njemačkog utjecaja na Balkanu. SSSR je nastojao i spriječiti odlučujući njemački utjecaj na Balkanu, nakon što je Rumunjska, zbog aneksije Besarabije i sjeverne Bukovine postala njemački saveznik. Dimitrov je zabilježio u svoj dnevnik kako se 25. 11. 1940. sastao s Molotovom koji mu je kazao da je potrebno spriječiti da u bugarskoj Njemačka ima presudan utjecaj. Molotov je u Berlinu, na pregovorima s Ribbentropom, od 12. do 14. 11. 1940., tražio koncesije u Bugarskoj, između ostalog, za pristupanje Trojnom paktu.[274] Sovjetski je Savez Bugarskoj predložio sklapanje pakta o uzajamnoj pomoći, a Staljin je istaknuo svojim suradnicima da, ako se Bugarska priključi Trojnom paktu, priključit će se i Sovjetski Savez. Kominterna je 14. 12. 1940. poslala direktivu bugarskoj partiji da kampanja za sklapanje pakta ne treba biti provođenja na klasnoj, već na nacionalnoj osnovi.[275] Sovjetski Savez je mjesec dana kasnije poručio Berlinu da su Bugarska i tjesnaci sovjetska interesna sfera.[276]

KPH sve oštrije kritizira Sporazum Cvetković-Maček, što će kulminirati Rezolucijom Pete zemaljske konferencije KPJ. U Rezoluciji stoji kako „podmukla međusobna borba sve jače izbija na javu. Nacionalni šovinizam raspiruje se sa jedne i druge strane. Hrvatska buržoazija pokazuje iste ugnjetavačke tendencije prema drugim narodima Jugoslavije kao i srpska: pretenzije hrvatske buržoazije prema Bosni, Hercegovini, Vojvodini pa čak i prema Sloveniji to jasno potvrđuju". S jedne strane sporazum nije riješio hrvatsko pitanje, a povećali su se „prohtjevi hrvatske buržoazije", dok nije zadovoljan „jedan veliki dio srpske buržoazije". Rezolucijom je također konstatirano kako nova vlast nije adresirala probleme seljaštva.[277] Još je Kardelj u travnju 1940. u *Proleteru* pisao kako je hrvatska je buržoazija „pokazala svoje imperijalističke pipke" te je „zatražila Bosnu, Vojvodinu itd, što velikosrpski hegemonisti nisu spremni dati iz svojih ruku, držeći da je ugnjetavanje Bosne i Vojvodine stvar Beograda, a ne

[274] Ribbentrop je nastojao time stvoriti euroazijski kontinentalni blok protiv Velike Britanije. KOTKIN, *Stalin; Waiting for Hitler, 1929-1941,* 817.
[275] BANAC (ur.), *The Diary of Georgi Dimitrov, 1933-1949*, 135-139.
[276] Isto, 144.
[277] BROZ TITO, *Sabrana djela,* tom 6, 53.

Zagreba“.[278] Buržoazije svih krajeva Jugoslavije – „slovenska reakcija“, odnosno Slovenska ljudska stranka, „bosanski begovi“ (JMO), hrvatska i srpska buržoazija bore se za „teritorijalnu podjelu Jugoslavije i za podjelu učešća u centralnoj vladi“, pri čemu traže podršku imperijalista te svi „vuku narode Jugoslavije u kandže imperijalista, u imperijalistički rat“.[279]

KPJ se u jednom trenutku našao čak u raskoraku s Kominternom inzistiranjem na uspostavi komunističke vlasti. Primjerice, u kolovoškom broju *Srpa i čekića* 1940. jasno je istaknuto kako hrvatski narod „mora da sruši vladu 'pete kolone'“, „izrabljivača i ugnjetača“, ako želi zadržati samostalnost. „Ako hrvatski narod hoće da dobije zaštitu SSSR-a onda mora da sruši vlast zakletih neprijatelje zemlje proleterske revolucije i socijalizma“, pisao *je Srp i čekić,* i tako implicirao da će SSSR pomoći ustanak.[280] U istom je broju *Srp i čekić* objasnio kako ne može biti suradnje čak ni s lijevim elementima unutar, kako su rekli, „'demokratskih' partija“. „Ne može danas da postoji nikakav 'lijevi' pokret u redovima buržoaskih 'demokratskih' partija, koji nije čvrsto vezan za pokret Saveza radnika i seljaka“, objasnio je organ CK KPH, što ipak ne znači da se ne može biti suradnje s pojedincima, ali samo pod vodstvom partije.[281]

Pozivi za uspostavom „narodne vlade“, postali su previše uskoro za Moskvu. *Proleter* je u srpanjskom i kolovoškom dvobroju objavio članak *Između dviju perspektiva* u kojem je usporedio položaj Jugoslavije i triju baltičkih zemalja koje je „oslobodila“ Crvena armija. Proleter je argumentirao da treba pokrenuti ustanak i uspostaviti narodnu vladu kojoj će Crvena armija pružiti pomoć.[282] Tito je preko svog emisara dr. Nikole Petrovića, predložio vrhu Kominterne da KPJ sruši vladu Cvetković-Maček i uvede „istinsku narodnu vladu“. Drug Valter tvrdio je kako je nastupilo pravo vrijeme za prevrat te da narodna vlada treba organizirati otpor protiv mogućeg napada na Jugoslaviju. Vođe Kominterne Pieck, Togliatti, Klement Gottwald i Dimitrov raspravljali su u tome te su 15. 9. 1940. odgovorili Titu da nije nastupio pravi tren za revoluciju, da partija nema velik utjecaj niti na industrijske radnike, a još manje na seljake. U tom se pismu po prvi puta Tito spominje kao sekretar CK KPJ.[283]

Titu je poručeno da se isticanjem otvorenog zahtjeva za uspostavom radničko-seljačke vlade, KPJ izolira „od velikog dijela radnih ljudi, naročito od seljaka i zanatlija koji se mogu pridobiti za borbu protiv vladajućeg režima i za borbu za nezavisnost naroda Jugoslavije, ali

[278] BOBAN, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941,* sv. 2., 261.
[279] Isto.
[280] „'Seljačka demokracija' i rat“, *Srp i čekić,* kolovoz 1940., 73.
[281] „Kojim putem“, *Srp i čekić,* kolovoz 1940., 74
[282] SWAIN, *Tito: A Biography,* 28.; SWAIN, „Tito: Formation of a Disloyal Bolsevik“, 263-264.
[283] PIRJEVEC, *Tito i drugovi,* 86-87.; TITO, *Sabrana djela*, tom 6, 202.

koji još nisu spremni da se bore za proletersku diktaturu“. Tito je također upozoren da takvom parolom može pružiti povod drugim silama za miješanje u Jugoslaviju koje bi odmah suzbile takav ustanak i zadobile kontrolu nad zemljom. Kominterna je upozorila Tita da se Partija mora „suprotstaviti špekulacijama o pomoći Crvene armije (…) u nekoj sličnoj avanturi. Od Tita je zahtijevano da surađuje s opozicijskim elementima unutar socijaldemokratskih stranaka i „sitnoburžoaskih“ u borbi protiv „reakcije“ i za obranu neovisnosti Jugoslavije. Kominterna je također naložila Titu da ne sazove partijski kongres zbog sigurnosnih rizika, pa je Tito organizirao „konferenciju“ koja je de facto bila kongres.[284]

Peta konferencija KPJ, koju je Tito organizirao u Zagrebu 19. do 23. 10. 1940., sa značajkama Kongresa sa stotinama delegata, iako je Kominterna zabranila održavanje Kongresa zbog prijetnje da delegati budu uhapšeni, govorila je o uspostavi „narodne vlade“.[285] U rezoluciji Pete zemaljske konferencije pisalo je kako Drugi svjetski rat pruža perspektivu za „revolucionarno rušenje imperijalizma“ i „nove pobjede socijalizma“.[286] Partija i dalje u 1941. odbija suradnju s drugim opcijama. Kako objašnjava komunikej CK KPJ iz siječnja 1941., jedine su utjecajne stranke HSS i SDS, a one su vlast i reakcionarne su, zbog čega se komunisti protiv njih moraju boriti.[287]

Frankovci su ipak, u *Srpu i čekiću*, proglašeni gorima od HSS-a. Oni su „najreakcionarniji naši krugovi“. Ipak, usprkos tome, pogrešan je prevladani stav suradnje s policijom protiv frankovaca, što su neki članovi partije radili.[288] Naznačeno je kako u borbi protiv frankovaca treba istaknuti da su oni najreakcionarniji element, a ne da samo da su eksponenti Italije i Njemačke, jer je i HSS eksponent imperijalističkih sila.[289] U *Političkom vjesniku* frankovci su opisani kao „samo jedno krilo hrvatske buržoazije“, koje se razlikuje od Mačeka po tome što „ne može tako nesmetano da pljačka“ jer nisu na vlasti.[290] U *Izrazu,* Junius (pseudonim Pavla Gregorića) je pak istaknuo da frankovci nisu sljednici baštine Starčevića, Kvaternika, Kovačića i Harambašića, pristaša ideja francuske revolucije, dok su frankovci pobornici „političkih totalitarnih načela“.[291]

Godine 1941. politika Kominterne prema nacističkoj njemačkoj bit će sve oštrija, sukladno zaoštravanju sovjetsko-njemačkih odnosa. Tako je Kominterna početkom 1941.,

[284] TITO, *Sabrana djela*, tom 6, 201-204.
[285] SWAIN, *Tito: A Biography,* 28.; SWAIN, „Tito: Formation of a Disloyal Bolsevik“, 264.
[286] SWAIN, *Tito: A Biography,* 28.; SWAIN, „Tito: Formation of a Disloyal Bolsevik“, 265.
[287] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945*, sv. 1., 416.
[288] „Borba protiv frankovaca“, *Srp i čekić,* siječanj/veljača 1941., 136,
[289] Isto, 135.
[290] „Frankovci pojačavaju svoju rabotu“, *Politički vjesnik*, početkom rujna 1940., u: PV VRN., str. 162.
[291] JUNIUS (Pavle GREGORIĆ), „Mile Budak: san o sreći“, studeni 1940., *Izraz* (Zagreb), str. 627.

pozitivno ocijenila napore Charlesa de Gaullea u borbi protiv nacističke njemačke i Višijske Francuske. Francuska partija opet nije odmah shvatila promjenu linije, pa je tek 26. 4. nazvala borbu za oslobođenje najvažnijom zadaćom CPF-a i to uspostavljanjem širokog Fronta nacionalnog oslobođenja. CPF je rekla da će podržati svaku opciju koja se bori protiv okupatora i izdajnika, zbog čega ne kritizira De Gaullea, iako će kritizirati njegove „reakcionarne kolonijalističke pozicije“.[292] Ipak, KPJ i KPH ustraju na revolucionarnom putu, iako je Kominterna dopustila privremenu suradnju s drugim snagama. Primjerice, u komunikeju izdanom u siječnju 1941. CK KPJ je pisao kako je vrijeme za organiziranje široke borbe. Nakon toga navode se uvjeti koje je potrebno ispuniti za suradnju s komunistima. Ti uvjeti *de facto* isključuju mogućnost suradnje s drugim opcijama. Tako se traži da ta opcija podržava pakt o uzajamnoj pomoći sa SSSR-om i tijesne veze s tom zemljom, demokratizaciju zemlje, slobodu tiska, da bude protiv rata i protiv „ratnohuškačkih akcija agenata obaju zaraćenih blokova“ i, najbitnije, da se zalaže za „stvaranje prave narodne vlade“.[293] KPH objašnjava da u Banovini Hrvatskoj ne može s nikim surađivati te se dapače založio za pojačavanje borbe protiv drugih stranaka:

> Osim HSS-a i SDS-a nema kod nas nikakvih buržoaskih stranaka od nekog značaja. Ove su pak dvije stranke na vlasti, a nijedan dio vodstva nije do sada ni pokušao okrenuti uho prema narodu te pokazati nekih sklonosti da pristupi narodnoj borbi za gore označene zahtjeve. Tako dakle ne možemo ni računati na neku saradnju sa tim vodstvima. *Nasuprot, pošto su ta vodstva jedan od stupova sadašnje vladine politike, mi moramo još pojačati našu borbu protiv njih*. (Kurziv T. K.)[294]

Ipak, *Srp i čekić* je naveo kako te zahtjeve zasigurno prihvaćaju mnoge lokalne organizacije HSS-a, što znači da je upravo moguća suradnja, ako dijelovi drugih stranaka, naravno neslužbeno, prihvaćaju komunističko vodstvo.[295]

Glasilo CK KPH u dvobroju za siječanj i veljaču 1941. piše kako se partija ne smije približiti „agentima drugog imperijalističkog bloka“, koji se „pokušavaju služiti parolama naše partije“.[296] Dimitrov 22. 3. traži od Tita da KPJ „zauzme odlučan stav protiv kapitulacije pred njemačkom“ te da „podrži pokret za svenarodni otpor politici ratne najezde“, uz zahtjev za „prijateljstvo“ sa SSSR-om.[297] Ipak, uz parolu za obranu zemlje kako je istaknuto u letku KPJ iz sredine ožujka 1941. trebalo se boriti i „protiv svakog pokušaja da se spremnost naroda

[292] FIRSOV, KLEHR, HAYNES, *Secret Cables of the Comintern 1933-1943,* 180-181.
[293] „Povodom „komunikea CK KPJ br. 5“, *Srp i čekić,* siječanj/veljača 1941., 131.
[294] Isto, 131.
[295] Isto, 132.
[296] „Borba protiv frankovaca“, *Srp i čekić,* siječanj/veljača 1941., 136.
[297] BROZ TITO, *Sabrana djela,* tom 6, 213.

Jugoslavije da brane svoju slobodu i nezavisnost upregne u kola engleskog imperijalizma“. Pri kraju letka istaknuta je parola: „protiv pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu ili engleskom imperijalističkom bloku; protiv svakih koncesija bilo kom imperijalističkom taboru na našem teritoriju“ te „Za neodložno sklapanje pakta o uzajamnoj pomoći Jugoslavije i Saveza Sovjetskih Socijalističkih republika“, ali i „Za stvaranje istinske narodne vlade, koja će neodloženo da sprovede u djelo životne zahtjeve naroda i radnih masa Jugoslavije“.[298]

Kada je 27.3. 1941. izveden vojni puč, uz britansku podršku, dva dana nakon što je Jugoslavija pristupila Trojnom pakt,[299] predvođen generalom Dušanom Simovićem, zbog jugoslavenskog pristupanja Trojnom paktu, kojim je kralj Petar proglašen punoljetnim, a s pozicije moći uklonjen regent Pavle, Kominterna je poslala telegram jugoslavenskoj partiji, koja je sudjelovala u uličnim demonstracijama u Beogradu protiv Trojnog pakta. Molotov je pak istoga dana (27. 3.) razgovarao s Dimitrovom i rekao da je „kontraproduktivno organizirati ulične demonstracije“ jer bi iz toga korist izvukli Britanci i „unutarnja reakcija“, a komunisti bi bili potučeni. Molotov je kazao kako se partija treba okupiti i jačati svoje snage.[300] Dimitrov će zapisati da je situacija u Jugoslaviji „šamar“ Nijemcima.[301] Evidentno je dakle da Staljin savjetuje jugoslavenskim komunistima da se ograniče. Moguće i zbog toga da ne pogorša odnose s Hitlerom, prevelikim jačanjem komunista koje bi moglo biti shvaćeno kao rusko uplitanje u jugoslavenska pitanja. Njemačka vojna obavještajna služba sumnjala je da su Sovjeti također, uz Britance, pomogli pučistima. Kako ističe Kotkin, nejasna je sovjetska uloga u puču. Sovjetska je tajna služba poslala operativnu grupu NKVD-a u Beograd na čelu sa Solomonom Milsteinom koja je stigla 11.3. 1941. u Beograd.[302] Dana 29.3. CK KPJ dobio je poruku Kominterne:

> Izričito savjetujemo da se na ovoj etapi ograničite na intenzivno i umjesno objašnjavanje masama stava koji ste zauzeli, ali odustajući od uličnih demonstracija i na svaki način izbjegavajući vođenje oružane sukobe masa s vlastima. Ne prepuštajte se trenutnim raspoloženjima. Ne zanosite se bučnim i na izgled efektnim istupanjima, već svu svoju pažnju usredotočite na objašnjavanje naših principa i parola, naše komunističke politike (…). Ne istrčavajte se. Ne nasjedajte provokacijama neprijatelja Ne stavljajte pod udar i ne bacajte prijevremeno u vatru avangardu naroda. Još ni izdaleka nije nastupio trenutak odlučnog okršaja s neprijateljem. Osnovni zadatak Partije sada se sastoji u tome da neumorno objašnjava svoja gledišta i da svestrano priprema sebe i mase..[303]

[298] Isto,184-185
[299] Prije Jugoslavije Trojnom paktu su pristupile još 3 susjedne Jugoslavenske države: Mađarska, 20. 11. 1940., Rumunjska 23. 11. 1940., Bugarska 1. 3. 1941. BOBAN, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941,* sv. 2., 370.
[300] BANAC (ur.), *The Diary of Georgi Dimitrov, 1933-1949*, 152.
[301] Isto, 153.
[302] KOTKIN, *Stalin; Waiting for Hitler, 1929-1941,* 1057.
[303] BROZ TITO, *Sabrana djela,* tom 6, 215.; Pismo je dostupno i na engleskom u Dimitrovljevom dnevniku.

CK KPJ izdaje letak 30. 3. 1941. u kojem je pristupanje Trojnom paktu označeno kao izdaja „vlade Cvetković-Maček-Kulovec nad narodima Jugoslavije“. Za hrvatski dio te vlade istaknuto je da priprema „novu izdaju“ hrvatskog naroda, kao i „otvoreni frankovački agenti osovinskih imperijalista“.[304] Kardelj će se prisjetiti da su komunisti u Beogradu pripremali velike manifestacije proslave potpisivanja pakta o prijateljstvu i nenapadanju koji je sovjetska vlada u 2: 30 6. travnja potpisala s Jugoslavijom, ali je ubrzo, istoga dana uslijedio njemački napad i poremetio im planove.[305] Sovjetski Savez i Jugoslavija su nekoliko sati prije početka napada 6. 4. 1941. potpisali ugovor o prijateljstvu i nenapadanju u Kremlju prema kojemu su pristale „čuvati politiku prijateljstva“, ako bi neku od zemalja napala treća strana.[306] Kada je napadnuta Jugoslavija, Dimitrov je na sastanku sekretarijata IKKI-a rekao da Jugoslavija vodi „pravedan, obrambeni rat, usprkos činjenici da je povezana s britanskim imperijalizmom i da dobiva pomoć iz Engleske“. Dodao je kako se jugoslavenski narod brani od njemačkog imperijalizma te da KPJ treba zauzeti poziciju da je rat defenzivan, da u njemu treba sudjelovati i mobilizirati mase protiv njemačkog agresora, iako, kako je rekao Dimitrov, je jugoslavenska buržoazija odgovorna za situacija. Usprkos tome i dalje je ostala ocjena kako je rat imperijalistički.[307]

KPH nije postupala suprotno pravilima Kominterne, već ih je po pitanju obrane Jugoslavije i definiranja imperijalističkog rata koji, *nota bene*, nije bio definiran kao antifašistički od strane KPH, slijedila. Obrana od njemačkog napada nije bila obrana od njemačkog nacizma i talijanskog fašizma, nego od njemačkog i talijanskog imperijalizma koji je, iz vizure KPH/J, bio jednak anglo-francuskom imperijalizmu, samo od tog imperijalizma sada Jugoslaviji nije prijetila opasnost.

KPH nije pozvala na suradnju antifašističkih snaga već je govorila o potrebi stvaranja „prave narodne vlade, vlade radnika i seljaka, koja će raditi u interesu radnog naroda. Taj zahtjev KPJ je istakla kao preduvjet borbe za očuvanje nezavisnosti Jugoslavije“.[308] „Narodna vlada“ i antifašizam su međusobno isključivi koncepti jer antifašizam podrazumijeva privremeno komunističko odustajanje od društvene preobrazbe.

BANAC (ur.), *The Diary of Georgi Dimitrov, 1933-1949*, 153.
[304] BROZ TITO, *Sabrana djela,* tom 6, 187.
[305] PIRJEVEC, *Tito i drugovi*, 93.
[306] BANAC (ur.), *The Diary of Georgi Dimitrov, 1933-1949*, 154.
[307] FIRSOV, KLEHR, HAYNES, *Secret Cables of the Comintern 1933-1943,* 182.
[308] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945*, sv. 1, 420.

8. Banovinski represivni aparat i KPH

HSS je bio nacionalni pokret koji je, kako tvrde Suzana Leček i Tihana Petrović Leš „zadirao u sve životne sfere". Hrvatska seljačka stranka i njene masovne organizacije obuhvatile su svojom aktivnošću ogroman udio hrvatskog stanovništva i proširile kapilarno svoju ideologiju. Autorice ono što su haesesovci zvali „hrvatskim seljačkim pokretom", nazivaju „stvaranjem 'države u državi'".[309] Stranačkim organizacijama – kulturno-prosvjetna organizacija Seljačka sloga, Gospodarska sloga, ženska organizacija Hrvatsko srce, Hrvatski radnički savez i Hrvatska seljačka (i građanska) zaštita – HSS je nastojao okupiti oko sebe okupiti cijelo hrvatsko društvo.[310]

HSS osnutkom Banovine Hrvatske postaje vlast i logično se otvaraju pukotine na lijevoj i desnoj strani tog, do tada, sveopćeg narodnog pokreta. S desne strane prijetnju HSS-u predstavljaju frankovci, a s lijeve komunisti, uz raslojavanje u samom HSS-u. Kako navodi Boban „čim je HSS došla na vlast putem kompromisa s dotadašnjim režimom, prestaje i motivacija različitih grupa za zajedničko djelovanje s HSS-om protiv tog režima".[311] HSS se nastojao pozicionirati kao opcija koja sprječava i dolazak komunista i dolazak fašista. Kao svojevrsna, konzervativna *status quo* opcija. Maček će reći delegaciji beogradske Ujedinjene studentske omladine 21.12.1939. u Zagrebu:

> Gospodo ne treba identificirati slobodu i anarhiju. Poslije rata u Njemačkoj postojala je demokratska vlada. Marksisti su pravili nerede i došao je Hitler. U Španjolskoj poslije Alfonsa XIII bila je demokratska vlada, marksisti su pravili nerede, došao je Franco. Kod nas je demokratska vlada koja neće dozvoliti da se tako nešto desi. (…) Ja neću dozvoliti da se pruži ma kome povod da se kod nas intervenira. (…) Mir se mora održavati, a taj radni narod neka diže demonstracije, on to hoće, on time spriječava da se zavedu slobode, neka samo nastavi.[312]

Ipak, vlasti u Banovini Hrvatskoj više su se angažirale protiv komunista nego protiv frankovaca, između ostalog, zato što su poluge njene vlasti, poput Hrvatske seljačke i građanske zaštite dobrim dijelom infiltrirali frankovci. [313] Kao što je već rečeno postojala je žandarmerijska brigada Banovine Hrvatske, sa sjedištem u Zagrebu, osnovana 12. listopada 1939. Ona je bila podijeljena na Savski i Primorski žandarmerijski puk. Iako žandarmerija nije

[309] Ponekad je, u promatranom periodu, teško razlučiti što je akcija državnih/banskih vlasti, a što stranačkih.
[310] LEČEK, PETROVIĆ LEŠ, *Znanost i svjetonazor: etnologija i prosvjetna politika Banovine Hrvatske 1939.-1941.,* 4.
[311] BOBAN, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941,* sv. 2., 178.
[312] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945,* sv. 1., 277. Zanimljivo je da je fašistička Italija, tvrdi Globačnik, podupirala ustaše, ali i komuniste u Dalmaciji i Makedoniji „kako bi agresivno intervenirala protiv Kraljevine Jugoslavije". GLOBAČNIK, *Vrijeme ideoloških kolebanja: Komunistička partija Jugoslavije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj od Travanjskog rata do napada nacističke Njemačke na Sovjetski Savez*, 50-51.
[313] BOBAN, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941,* sv. 2., 189.

bila podređena banskim vlastima, bio je to prvi korak u tom smjeru. Na čelu žandarmerijske brigade bio je brigadni general Kvintilijan Tartaglia. S druge strane redarstvo je bilo podređeno banskim vlastima, a Uredbom o službenim odnosima banovinskih činovnika 12. 10. 1939. Uprava policije u Zagrebu preimenovana je u Redarstveno ravnateljstvo. Ukupno je bilo zaposleno 269 službenika u zagrebačkom i splitskom odjelu za unutarnje poslove, a u područnim uredima, ustanovama i predstojništvima gradskih policija 2932 službenika.[314]

Tim snagama koje je Banovina Hrvatska imale na raspolaganju treba pridodati i Hrvatsku seljačku zaštitu, paravojnu formaciju HSS-a osnovanu 1935., koje je u okolnostima kada centralne vlasti nisu predale vojsku u ruke Banovini Hrvatskoj, poslužila kao „zamjenska vojska“, koja je provodila teror nad političkim protivnicima HSS-a, uključujući i komunistima. HSZ je imala pješadijske, konjičke, motorizirane i obavještajne odjele[315], svoje vojne škole itd., a početkom 1940. službeno je legalizirana, ali s odmakom vremena sve više postaje autonomna organizacija nad kojom HSS gubi kontrolu.[316] HSZ je imao organizacije u svakom kotaru, a ovisno o kotaru, kotarske seljačke zaštite imale su od 800 do 2500 pripadnika.[317] Krajem 1939. u Banovini Hrvatskoj djelovalo je oko 100 kotarskih zapovjedništava HSZ-a, 15 zapovjedništava HGZ-a (*de facto* HSZ u gradovima), jedan eskadron konjaničke zaštite zagrebačkog HGZ-a i deset eskadrona konjaništva HSZ-a. Na čelu zaštite bio je Đuka Kemfelja, koji je pak bio politički „podčinjen Mačeku“[318] Komunisti su u svojim publikacijama znali nazivati pripadnike Hrvatske seljačke zaštite, „hrvatskim četnicima“, zbog oštrog antikomunističkog stava te organizacije i sile koju su upotrebljavali protiv komunista.[319]

Odnos banske i centralne vlasti, pogotovo vojske, često nije bio, u najmanju ruku harmoničan, pa je tako vojska svoju obavještajnu službu proširila i na područje Banovine Hrvatske, a Generalštab je primao izvješća o HSS-u i HSZ-u. Ipak, po pitanju suzbijanja komunista banske i centralne su vlasti blisko su surađivale.[320] Sam Generalštab Jugoslavije imao je sektor za suzbijanje komunizma.[321] Ipak, potrebno je reći da odnosi banskih i centralnih

[314] KARAULA, *Mačekova vojska: Hrvatska seljačka zaštita u Kraljevini Jugoslaviji,* 73.
[315] Obavještajni odjeli HSZ-a i HGZ-a vjerojatno su bili odvojeni. KARAULA, *Mačekova vojska: Hrvatska seljačka zaštita u Kraljevini Jugoslaviji,* 189.
[316] Opširno o HSZ-u (i Hrvatskoj građanskoj zaštiti) vidi: KARAULA, *Mačekova vojska: Hrvatska seljačka zaštita u Kraljevini Jugoslaviji.*
[317] KARAULA, *Mačekova vojska: Hrvatska seljačka zaštita u Kraljevini Jugoslaviji,* 186.
[318] Isto, 187.
[319] „'Popularnost' hrvatskih četnika“, *Politički vjesnik,* krajem studenog 1940., u: PV VRN., str. 264.; „Mačekovi četnici ubijaju hrvatske seljake“, *Politički vjesnik,* krajem studenog 1940., u: PV VRN., str. 264.; „Zloglasni četnici-zaštitnici na djelu“, *Politički vjesnik,* polovinom/polovicom prosinca 1940., u: PV VRN., str. 294.
[320] KARAULA, *Mačekova vojska: Hrvatska seljačka zaštita u Kraljevini Jugoslaviji,* 204-215. Vidi primjerice izvještaj o pregledu jedinica Savskog žandarmerijskog puka koji Štab žandarmerijske brigade Banovine Hrvatske šalje Banskoj vlasti Banovine Hrvatske 16. 3. HR-HDA-155-BH KB, kut. 1.
[321] KARAULA, *Mačekova vojska: Hrvatska seljačka zaštita u Kraljevini Jugoslaviji,* 330.

vlasti po pitanju praćenja i suzbijanja komunističke aktivnosti nisu bili uvijek idealni. Očito je postojala određena vrsta rivaliteta u tom pogledu te su organi Banovine Hrvatske nastojali pokazati centralnim da je komunistička aktivnost manja nego što jeste i obrnuto. Tako primjerice beogradsko ministarstvo unutarnjih poslova šalje u studenom 1939. dopis banskim vlastima da dio seljaka „komunističkom pozdravom pozdravlja ne samo naše ljude nego i strance, tako da ovi dobivaju vrlo loš utisak o prilikama kod nas".[322] Na to Ispostava banske vlasti u Splitu piše Odjeljku za državnu zaštitu Banovine Hrvatske da to nije istina te da „naš seljak, a ni narod nije zaražen komunizmom", dok stranaca uopće i nema, pa ih logično seljaci ne mogu ni pozdravljati.[323] Protivnici Banovine Hrvatske, poput ustaša/frankovaca i srpskih nacionalista iz pokreta „Srbi na okup"[324] također su bili anti-komunisti.[325]

Banovina Hrvatska svakako je imala značajnu silu na raspolaganju za obračun s ilegalnom komunističkom partijom. Šubašić je 27. 12. 1939. naredio da kotarska poglavarstva, predstojništva gradskih policija i redarstvena ravnateljstva moraju banskoj vlasti dostavljati svakog mjeseca izvještaje o komunističkoj propagandi i radu na njihovom suzbijanju, dok je Odjeljak za državnu zaštitu Banovine Hrvatske prikupljao podatke o komunističkoj aktivnosti.[326] Odlukom od 19. listopada 1940. prvostupanjske svaku vlasti mogle u mjesto rođenja poslati svaku osobu koja krši javni red i mir. Kabinet bana je naložio da se za slanje u kazneni zavod u Lepoglavu mora dobiti od Kabineta bana odobrenje, „jer u taj zavod može biti primljen.[327] U Lepoglavi su 11. 11. 1940. bilo smješteno 62 komunista, od kojih su najpoznatiji Dušan Mrduljaš, Marijan Krajačić, Martin Franekić itd. Također je u Lepoglavi bilo tada internirano 7 članova Hrvatske nacional socijalističke stranke.[328] U izvješću predstojništva gradskog redarstva Senj za svibanj kratko su iskazane mjesečne zadaće u praćenju komunizma, što su radila i druga predstojništva gradskog redarstva, kao i kotarska poglavarstva: „sumnjiva lica stoje pod stalnim, strogim i diskretnim nadzorom. Zakon o prijavljivanju stanovništva striktno se primjenjuje, a na dolazeće i odlazeće strance i trgovačke putnike posvećuje se od

[322] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 5., inv. br. 278., „Komunizam u Dalmaciji", 30. 11. 1939..
[323] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 5., inv. br. 278, Ispostava banske vlasti u Splitu šalje Odjeljku za državnu zaštitu Banovine Hrvatske izvještaj o komunizmu u Dalmaciji, 16. 12. 1939.
[324] Pristaše navedenog pokreta tražili su izdvajanje dijelova Banovine Hrvatske sa srpskom većinom iz Banovine Hrvatske. Te su akcije pokrenute u brojnim kotarima – Vojniću, Vrginmostu, Glini, Mostaru, Derventi, Brčkom, Gradačcu, Grubišnom polju, Okučanima, Vukovaru itd - te se zahtijevalo priključenje susjednoj banovini (Vrbaskoj ili Dunavskoj). BOBAN, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941,* sv. 2., 203-217.
[325] BOBAN, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941,* sv. 2., 206.
[326] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945*, sv.1., 276.; HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 8, inv. br. 358, Banska vlast šalje svim kotarskim poglavarstvima, redarstvenim ravnateljstvima, kotarskim ispostavama i predstojništvima gradskih redarstava uputu o izvješćima o komunističkoj aktivnosti, 27. 12. 1939.
[327] HR-HDA-158, kut. 13, „Upućivanje na prisilni boravak osoba koje remete red i mir", 8. 11. 1940.
[328] HDA-1362/AI – 1-R PK, kut. 1., inv. br. 2. Ravnatelj kaznenog zavoda u Lepoglavi šalje banskoj vlasti popis komunista i nacionalsocijalista smještenih u Lepoglavi, 11. 11. 1940.

strane izvršnih organa puna pažnja. Noćni lokali kao i hoteli pod stalnim su nadzorom. Inostrana pošta se dnevice pregledava“.[329]

Ipak, često pojedina redarstva nisu imala na raspolaganju dovoljno ljudstva. Tako se predstojništvo gradskog redarstva Dubrovnik žalilo Odjeljku za državnu zaštitu da su komunisti jaki među radništvom, čemu pridonosi „okorjeli komunist Nikola Mašanović, koji stalno obilazi predgrađa u kojima su nastanjeni radnici“. Usprkos tome, predstojništvo je imalo samo 16 redara (policajaca), dok je, prema mišljenju redarstva, služba sigurnosti nedovoljna, a općinski redarstveni stražari slaba su garancija za očuvanje mira. Zbog toga su zatražili od banske vlasti barem 4 državna činovnika i 4 državna agenta.[330]

Vlasti su kažnjavale dijeljenje brošuri i letaka, raspačavanje komunističke literature, dopisivanje s komunistima, uzvikivanje parola, hvaljenje Sovjetskog Saveza, komunizma i slično, pri čemu su kazne ekspresno izricane. Primjerice, za posjedovanje komunističke literature, odnosno knjige *Današnja Rusija* i dva komunistička letka trgovački pomoćnik Božo Jovanović iz Daruvara kažnjen je s 500 dinara globe ili 10 dana zatvora.[331] Marin Ružević, kovač iz Vrboske na Hvaru držao je na vidnom mjestu sliku Molotova te je kažnjen s 500 dinara globe ili 10 dana zatvora.[332]

Banovina Hrvatska je, imala određenu količinu informatora na raspolaganju, a kontrola i benignijih oblika komunističke djelatnosti lakše se vršila u manjim mjestima, dok u gradovima, kao što će biti pokazano, nisu znali točno koja je funkcija Rade Končara, čelnika KPH. Primjerice, Adolf Halavanić iz sela Novaki (kotar Vojnić) govorio je u kući Stanka Bižića da je Finska poražena i da je „Staljin već tu kod nas, pa će uskoro doći k nama preko Rumunjske i tada će biti gospodin ravan sa seljakom“, što su vlasti saznale. U Prozoru se pak znalo da je iz Konjica doputovao 8. 3. Lazo Drljača, akademski slikar i pričao s nekim ljudima o Staljinu i Rusiji.[333]

Tisak je bio pod strogom paskom vlasti. U uputi bana Šubašića svim nižim organima o tome kako nadzirati štampu dio je posvećen i „ljevičarskim listovima i publikacijama“. Navedeno je kako se:

---

[329] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 360, 30 000 – 40 000, Mjesečno izvješće predstojništva gradskog redarstva Senj o kretanju komunizma, 1. 6.. 1940

[330] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 8, inv. br. 358, Tjedno izvješće o komunističkoj propagandi predstojništva gradskog redarstva Dubrovnik, 24. 10. 1939.

[331] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 360, 30 000 – 40 000, Mjesečno izvješće kotarskog poglavarstva Daruvar o kretanju komunizma, 1. 6.. 1940

[332] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 360, 40 000 – 50 000, Mjesečno izvješće kotarskog poglavarstva Hvar o kretanju komunizma, 1. 6.. 1940.;

[333] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 8, inv. br. 360, 10 000-20 000, Mjesečno izvješće kotarskog poglavarstva Vojnić o kretanju komunizma, 31. 3. 1940.; HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 8, inv. br. 360, 10 000-20 000, Mjesečno izvješće kotarskog poglavarstva Prozor o kretanju komunizma, 1. 4. 1940.

> U publikacijama ljevičarskog smjera ne smije dozvoliti pisanje, kojemu je cilj da u narodu stvori malodušnost i pometenost. Ljevičarski listovi nastoje to postići time, što naročito socijalna pitanja pretjerano i neistinito prikazuju, a uvijek s ciljem, da izazovu nezadovoljstvo u širokim narodnim slojevima. Cilj je takvog pisanja, da se stvori pogodan teren za prevratničke akcije. Primijećeno je osobito u posljednje vrijeme, da svi ljevičarski listovi donose samo najcrnje prikaze socijalnog stanja u zemlji, a i u ostalom svijetu. Na taj se način nastoji stvoriti kod naroda uvjerenje, da se ovakvo socijalno stanje ne može popraviti drugim putem, već samo revolucionarnim načinom. Sve listove koji na takav način prikazuju socijalno-kulturno, političko stanje, treba onemogućiti.[334]

U istoj uputi Šubašić je naložio da pisanje novina ne smije biti protiv jugoslavenske neutralnosti, odnosno „ne smije se dozvoliti objavljivanje svega onoga što nije u skladu s tom neutralnošću“, a vanjsko-politički prilozi moraju biti „objektivni“. Zabranjeno je pak „napadanje“ bilo koje države u ratu.[335]

9. KPH, radništvo i zagrebačko središte pokreta

Banovina Hrvatska bila je jedno od najindustrijaliziranijih područja u Kraljevini Jugoslaviji, točnije dijelovi Banovine Hrvatske koji su činili Savsku Banovinu. Od 3594 tvornice u Jugoslaviji 1936., u Savskoj banovini ih je bilo 847, a u Primorskoj 135. Godine 1938. u Savskoj je Banovini bilo osigurano 180 143 radnika, od kojih 125 008 su bili muškarci, od ukupno 2 911 000 stanovnika, odnosno 6, 19 % stanovništva. U Primorskoj banovini je pak bilo osigurano 27 684 stanovnika, od kojih 20 422 muškarca, a ukupno je na tom prostoru živjelo 974 000 stanovnika, odnosno radnici su bili 2, 86 %.[336] Postojao je dakle znatan jaz između bivše Savske banovine i Primorske, u pogledu industrijaliziranosti.

Godine 1918. u Hrvatskoj je bilo smješteno 32, 33 % jugoslavenske industrije, a pred Drugi svjetski rat 29, 18 %.[337] Također, od tog, malog broja udjela u populaciji, dio je otpadao na poljoprivredne najamne radnike. Nadničara i slugu je u Savskoj banovini bilo 92 455, a u Primorskoj banovini 16 231. Po industrijama je u Hrvatskoj najveći broj radio u šumsko-pilanskoj industriji (13, 68 %), zatim u tekstilnoj industriji (12, 63 %), građevinarstvu (9, 50 %), industriji kamena i zemlje (9, 40 %), proizvodnji živežnih namirnica (8, 72 %), gradnji željeznica i putova (6, 53 %) i proizvodnji metala i strojeva (6, 35 %).[338] Većinu radništva činili su tzv. radnici seljaci, zbog agrarne prenapučenosti koja je prouzročila sve veći broj seljaka u

[334] HR-HDA-155-BH KB, kut. 1., Uputa bana Šubašića svim nižim organima vlasti o nadzoru štampe, 34. 1. 1940.
[335] Isto.
[336] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945*, sv. 1., 120..
[337] ŠUTE, *Hrvatska povijest 1918. – 1941*., 184.
[338] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945*, sv. 1., 121.

gradovima, u potrazi za poslom. Radnici-seljaci su 1935. činili 68 % zaposlenih u hrvatskoj šumskoj industriji, 83 % u rudarstvu, 69 % u građevinarstvu, u industriji kamena i zemlje 73 % te 61 % u tekstilnoj industriji.[339] Godine 1931. u Hrvatskoj je bilo zaposleno u industriji i obrtu samo 183 tisuće ljudi ili 10, 7 % zaposlenih, dok je u poljoprivredi, rudarstvu i šumarstvu radilo 76, 3 % zaposlenih.[340]

Jelić tvrdi da su radnici-seljaci bili zadovoljni sa znatnom nižom plaćom te da ih je teško bilo pridobiti za „organizirani radnički pokret".[341] Čini se kako to objašnjenje marksističko objašnjenje o „reakcionarnim seljacima" nema uporište. Ispostava banske vlasti u Splitu je istaknula kako su upravo nezaposleni seljaci iz Dalmatinske Zagore u potrazi za poslom u Splitu i splitskoj okolici bili učlanjeni u komunistički sindikat URSS te su po povratku iz Splita širili komunističku propagandu u svojim rodnim mjestima. Tako se komunistička misao širila iz Splita po Dalmatinskoj Zagori, zbog čega su vlasti zaključile da svu komunističku akciju vodi komunistička centrala u Splitu.[342] Prema nekim procjenama 1928. je u Split iz susjednih sela redovito dolazilo 1828 seljaka, što je oko 5 % od ukupno 37 972 seoskih žitelja iz okolice Splita.[343] Seljaci, pretežito građevinski i lučki radnici su prema ispostavi banske vlasti, „silom prilika u pomanjkanju drugih organizacija" ulazili u URSS-ove sindikate, „preko kojih najuspješnije štite svoje materijalne interese". Međutim, u tim organizacijama usvajaju propagandu, a „većinom odlaze subotom svojim obiteljima na selo i tu onda šire sve ono što su postigli i naučili preko URSS-ovih organizacija u gradu".[344] U Dubrovniku je URSS imao razvijenu relativno jaku aktivnost kod lučkih radnika, ali je, prema vlastima, HRS bio najmanje 60 % jači od URSS, dok je jedan dio radništva pripadao Jugorasu te je „ljevičarsko obalsko radništvo u znanoj manjini koja sama nije u stanju da sprovede bilo štrajk, bilo nerede". Većina radnika URSS-a nije bila rodom iz Dubrovnika već iz ruralnih predjela ostatka Dalmacije, Hercegovine i Crne Gore. Kako bi suzbili moguće nerede već u 12. mjesecu 1939. banovinske su vlasti protjerale radnike URSS-a, od kojih većina nije bila iz Dubrovnika, u mjesto rođenja u srednjoj Dalmaciji, Hercegovini i Crnoj Gori.[345]

Sličan fenomen radnika-seljaka koji šire komunizam na selu po povratku u svoje mjesto,

[339] Isto, 121-122.
[340] STIPETIĆ, „Gospodarstvo Hrvatske 1919.-1940.(prilog makroekonomskom sagledavanju stupnja i dinamike razvitka Hrvatske)", 232.
[341] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945*, sv. 1., 122.
[342] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 8, inv. br. 358, Tjedno izvješće o komunističkoj propagandi za period 5-12. 11. Ispostave banske vlasti u Splitu (upravno odjeljenje II), 18. 11. 1939., 1.
[343] JAKIR, *Dalmacija u međuratnom razdoblju 1918.-1941.,* 124.
[344] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 8, inv. br. 358, Tjedno izvješće o komunističkoj propagandi za period 5-12. 11. Ispostave banske vlasti u Splitu (upravno odjeljenje II), 18. 11. 1939., 1..
[345] HR-HDA, 1349-PIOKK, kut. 5., inv. br. 278, Redarstveni povjerenik iz Dubrovnika šalje banskoj vlasti u Splitu izvještaj o komunizmu, 27.12. 1939.

zabilježio je i Štab žandarmerijske brigade Banovine Hrvatske za područje Varaždinske žandarmerijske čete:

> Iz srezova Preloškog, Čakovečkog, Krapinskog, Zlatarskog i Klanječkog ima priličan broj lica koja su kao radnici zaposleni po raznim fabrikama i industrijskim poduzećima u Zagrebu. Ovi kroz cijelu nedjelju rade u gradu, subotom po podne dolaze svojim kućama po preobuku i hranu, a nedeljom se po podne vraćaju u grad na rad.[346]

Žarište komunističke aktivnosti bili su gradovi, točnije radnički predjeli gradova. Godine 1937. 63, 33 % radnika bilo je zaposleno u 24 grada, od kojih 58, 08 % u industriji. Zagreb je 1937. imao 32 582 radnika zaposlenih u obrtu i industriji, Osijek 8030, Split 4508, Vukovar 4578, a Varaždin 3751. Zanimljivo je da su prije svega Zagreb i Split bili gradovi s najvećom komunističkom aktivnosti, dok su u drugim navedenim gradovima komunističke aktivnosti bile znatno slabije.[347] Banovina Hrvatska imala je 25 gradova: Bakar, Bjelovar, Čakovec, Dubrovnik, Karlovac, Koprivnica, Križevci, Livno, Mostar, Nova Gradiška, Osijek, Petrinja, Senj, Sisak, Slavonska Požega, Slavonski Brod, Split, Sušak, Šibenik, Travnik, Varaždin, Vinkovci, Virovitica, Vukovar i Zagreb.[348] Vjerojatno najveće tvornice bile su slavonskobrodska *Tvornica vagona, strojeva i mostova* (današnji Đuro Đaković) s 1500 radnika u gradu od 14 tisuća stanovnika. Tvornica tekstila Tivar u Varaždinu s gotovo 3 tisuće radnika, u gradu s 14 512 stanovnika te tvornica Bata u Borovu kod Vukovara.[349] Ipak u tim najvećim tvornicama, u Banovini Hrvatskoj nije bilo znatnije komunističke aktivnosti.

U Zagreb je, tvrdi Jelić, radnička klasa uoči Travanjskog rata bila „najbrojnija društvena grupacija“ te je u gradu od oko 210 tisuća stanovnika, bilo 56 000 radnika. Time je u Zagrebu radila četvrtina svih radnika sjeverne Hrvatske te oko 8 % radništva cijele Jugoslavije.[350] Prema posljednjem popisu stanovništva u Jugoslaviji, onom iz 1931., Zagreb je imao 185 381 stanovnika, što je ogromno povećanje u odnosu na 1900. kada je Zagreb imao samo 38 572 stanovnika.[351] Naravno da je tako rapidan rast broja stanovnika, koji su često živjeli u teškim

[346] HR-HDA-155-BH KB, kut. 1., Štab žandarmerijske brigade Banovine Hrvatske šalje banskoj vlasti izvještaj o pregledu jedinica savskog žandarmerijskog puka, 8-9
[347] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945*, sv. 1., 122.
[348] HR-HDA-155-BH KB, kut. 82. Kabinet bana šalje okružnicu svim nižim upravno-policijskim organima Banovine Hrvatske o tjednom rasporedu primanja odjelnih predstojnika i šefova ureda s popisom svih kotareva (i kotarskih ispostava), gradova, uprava policija, predstojništva gradskih policija, gradskih načelstva s policijskim odsjecima, komesarijata pograničnih i željezničkih policija, mjesta sa zadružnim povjerenicima, mjesta u kojima su smještene žandarmerijske čete i zapovjedništvima vojnih okruga, 23. 1. 1941.
[349] ŠUTE, *Hrvatska povijest 1918. – 1941*., 184.
[350] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945*, sv. 1., 122.; JELIĆ, „Komunistička partija Jugoslavije u društveno-političkom razvoju Zagreba između dva svjetska rata“, 14.
[351] STIPETIĆ, „Gospodarstvo Hrvatske 1919.-1940. (prilog makroekonomskom sagledavanju stupnja i dinamike razvitka Hrvatske)“, 229.

uvjetima bio „prilika“.

U Zagrebu je od početka 1940. bila smještena i radio veza s Kominternom. Mladi Vladimir Velebit bio je zadužen za pronalazak prikladne kuće za agenta Kominterne Josipa Kopiniča koji se smjestio, sa svojom ženom grčkom komunistkinjom Stelom, u vili na Milerovom brijegu u Kustošiji. Ta je kuća bila radio veza s Moskvom, ali je taj punkt bio i regionalni Kominternin centar za vezu s austrijskom, bugarskom, grčkom, mađarskom, švicarskom i talijanskom partijom, nakon što je uništen Kominternin regionalni centar u Bruxellesu..[352] U posjet Kopiniču, prema svjedočenju Vladimira Velebita, dolazio je i jedan član talijanskog CK sa ženom, ali i zagrebačka gradska elita – poput ginekologa dr. Srećka Šilovića.[353] Uz Kopiniča u Zagrebu je boravio i Ivan Srebrnjak „Antonov“, agent sovjetske obavještajne službe.[354] Zagreb je također bio i središte tehnike KPH, za koju su nadležni bili Pavle Pap (Šiljo) i Stipe Ugarković. Partijska tehnika osiguravala je i posebne dokumente za članove partije, pomagala ilegalcima, organizirala ilegalne sastanke, kurirsku službu, štampala partijski materijal itd.[355] Zagreb je, navodi Ugarković bio „u neku ruku, centar ilegalne partijske izdavačke djelatnosti“.[356] U Zagrebu je živio i Josip Broz Tito, ali i, primjerice, Edvard Kardelj i Miha Marinko.[357] Zagreb je tako bio ne samo središte komunističkog pokreta u Banovini Hrvatskoj, već možda i najveće komunističko uporište u Jugoslaviji.

Krajem 1939. oko 350 komunista bilo je u Zagrebu, od ukupno 1400 u Hrvatskoj. , a u Na čelu organizacije je bio Mjesni komitet,[358] a KPH je imao 8 ćelija u zagrebačkim tvornicama, jednu u URSS-u, organizaciju u ZET-u, Željezničkoj radionici i na zagrebačkom sveučilištu. Zagrebačka je organizacija bila povezana s partijskim organizacijama u kotarima Velika Gorica i Dugo Selo (u drugim okolnim kotarima nije bilo partijskih ćelija). Zagrebačka organizacija je uvelike organizirala komuniste u Hrvatskom zagorju, u kojem do 1940. nije postojala šira partijska organizacija.[359]

Uoči Drugog Svjetskog rata u zagrebačka je organizacija imala oko 500 članova i 53 partijske ćelije te je, prema Mujadževiću, u Zagrebu bila „najveća koncentracija članova KPJ“ u

[352] VELEBIT, *Moj život*, 228; JELIĆ, *Tragedija u Kerestincu: Zagrebačko ljeto 1941*., 36; SWAIN, *Tito: A Biography*, 27.; PIRJEVEC, *Tito i drugovi,* 94.
[353] VELEBIT, *Moj život*, 235-236.
[354] JELIĆ, *Tragedija u Kerestincu: Zagrebačko ljeto 1941*., 37.
[355] JELIĆ, *Tragedija u Kerestincu: Zagrebačko ljeto 1941*., 36.; UGARKOVIĆ, „Partijska tehnika u okupiranom Zagrebu“, 213-217.
[356] UGARKOVIĆ, „Partijska tehnika u okupiranom Zagrebu“, 213.
[357] GOLDSTEIN, GOLDSTEIN, *Tito*, 184. Kardelj se preselio u Zagreb iz Ljubljane krajem 1939. da bi se okupio dio rukovodstva KPJ. SENTIĆ, LENGEL-KRIZMAN, *Revolucionarni Zagreb 1918.-1945.(kronologija),* 80.
[358] Mjesni je komitet bio podijeljen na 6 rajona koji su obuhvaćali različite predjele grada Zagreba. BOŽIČEVIĆ, „Djelovanje partije u Zagrebu 1941.“, 97-98.
[359] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945*, sv. 1., 232.

jednom mjestu.[360] U Zagrebu je evidentno postojao elektorat koji je prihvaćao komunističke ideje što se pokazalo još 1920. na izborima za Gradsko zastupstvo kada su komunisti dobili 7011 glasova od 17 950 te je za gradonačelnika izabrana osoba s komunističke liste, ali je to naravno poništila Zemaljska vlada.[361] Prema Josipu Jeliću u Zagrebu se nalazilo „sijelo CK KPJ i sjedište rukovodstva KPH" te „najveća koncentracija radničke klase", lijeva je inteligencija „ispoljavala osjetno najživlju djelatnost", a „gotovo čitav kadar rukovodstva KPH bio je odgojen u zagrebačkoj partijskoj organizaciji i u njezinoj djelatnosti stjecao političko iskustvo. [362] Zagrebačka je organizacija također organizirala riskantnu Petu zemaljsku konferenciju u Dubravi, od 19. do 23. 10. 1940., sa 108 delegata pri čemu nitko nije bio uhićen.[363] Tito će reći da je „u cjelokupnom periodu između dva rata, u Zagrebu je djelovao snažan revolucionarni radnički pokret. Bilo je to jedno od naših najjačih uporišta u vođenju nepomirljive klasne borbe".[364]

10. KPH i sindikati

Budući da je KPJ bila ilegalna stjecanje prevlasti u sindikatima bilo je ključno kako bi KPH mogao praktično djelovati među svojom temeljnom ciljnom skupinom – radništvom. Kako bi utjecali na radništvo KPJ je nastojala ovladati Ujedinjenim radničkim sindikalnim savezom Jugoslavije (URSSJ)[365]„ u kojemu su prvotno prevladavali komunisti. Komunisti su isprva osnovali svoj Nezavisni sindikat koji je zabranjen 1929. u Šestojanuarskoj diktaturi. Od 1932. KPJ ulazi u URSS i nastoji ga preuzeti od socijalista Živka Topalovića koji je surađivao s vlastima.[366] URSS bio je sindikalna organizacija za cijelu zemlju sa središtem u Beogradu s pokrajinskim odborima. Unutar URSS-a postojali su strukovni savezi poput – Saveza drvodjelskih radnika, Saveza šivačko-odjevnih radnika, Saveza građevinskih radnika, Saveza kožarsko-prerađivačkih radnika, Saveza metalskih radnika.[367] Na pokrajinskoj konferenciji URSS-a za Hrvatsku u Slavoniju 1936. komunisti su zadobili vodeće položaje u pokrajinskoj upravi. Tada još u Dalmaciji komunisti nisu toliko jaki te su tek 1935. počeli jačati svoje pozicije u URSS-u.[368] Iako su za vrijeme Banovine Hrvatske vladali URSS-om na području Banovine

[360] MUJADŽEVIĆ, *Bakarić: politička biografija,* 41.
[361] Isto, 22.
[362] JELIĆ, *Tragedija u Kerestincu: Zagrebačko ljeto 1941.,* 15-16
[363] JELIĆ, *Tragedija u Kerestincu: Zagrebačko ljeto 1941.,* 16-17.; PIRJEVEC, *Tito i drugovi*, 88.
[364] BROZ TITO, „Zagreb – grad heroj", 5.
[365] U historiografiji i u arhivskim dokumentima često se koristi skraćenica URS (Ujedinjeni radnički sindikati)
[366] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945*, sv. 1., 123.
[367] Isto, 141.
[368] Isto, 126.

Hrvatske, centrala URSS-a u Beogradu bila je u rukama socijalista, za razliku od pokrajinskog odbora u Beogradu. Socijalisti su podržali sporazum, nadajući se kako će podrškom vlasti zadobiti stara uporišta u sada komunističkom URSS-u te preko svog časopisa *Slobodna riječ* oštro napadaju komuniste, no nisu uspjeli preuzeti Pokrajinski odbor URSS-a od komunista koji su suvereno kontrolirali taj sindikat, dok su članove partije bili vodstvo tog sindikata.[369] Brojni visokopozicionirani komunisti upravljali su strukovnim savezima URSS-a. Primjerice Josip Kraš bio je u pravi Saveza živežarskih radnika, dok je Končar bio u pokrajinskoj upravi Saveza metalskih radnika.[370] Stavove KPH prema sindikalnom pitanju formirala je sindikalna komisija CK KPH, čiji su članovi prvotno bili Josip Kraš, Đuro Špoljarić, Andrija Žaja i drugi. Komunisti su ovladavanjem URSS-om dobili legalno sredstvo širenja svojeg utjecaja i političke borbe, a od 1937. do 1940. oni su u Radničkom domu u Zagrebu (središtu Pokrajinskog odbora URSS-a), organizirali tečajeve za komuniste sindikalne funkcionere.[371]

Na raspolaganju u borbi protiv URSS-a[372], HSS je imao „svoj" sindikat, Hrvatski radnički savez[373] (HRS). HRS je imao 1940. 255 sindikalnih podružnica, 137 sekcija i 185 893 učlanjena radnika, uz široku mrežu sportskih i kulturno-prosvjetnih organizacija, poput Hrvatske radničke športske sloge koja je imala 30 radničkih klubova.[374] Uz URSS i HSS-ov HRS, u Banovini je hrvatskoj postojala još jedna sindikalna organizacija– JUGORAS (Jugoslavenski radnički savez) – sindikalna organizacija povezana s JRZ-om i za vrijeme Stojadinovićeva režima privilegirani sindikat.[375]

Opći radnički savez (ORS), socijalistički sindikat raspustio se netom nakon osnutka Banovine Hrvatske.[376] Za vrijeme narodne fronte URSS se zalagao za suradnju s HRS-om, a zabranjivala se suradnja sa „fašističkim sindikatom" JUGORAS-om.[377] HRS je bio pod potpunom kontrolom HSS-a te je *de facto* stranka imala ključnu riječ pri postavljanju uprave tog sindikata, dok su visoki dužnosnici bili članovi HSS-a, poput Ivana Peštaja, predsjednika HRS-a do 1937, kada je umro, narodnog zastupnika HSS-a i kandidata za grad Zagreb na

[369] Isto, 289-292.
[370] Isto, 143.
[371] Isto, 128-129.
[372] URSS je u cijeloj Jugoslaviji imao oko 150 tisuća članova, a prema Bakarićevu izvještaju na Drugom kongresu KPH, u Hrvatskoj je bilo oko 50 tisuća članova URSS-a. Isto, 410.
[373] HRS je osnovan 1921., a već početkom 1922. HSS preuzima taj sindikat od pravaša. JANJATOVIĆ, *Politika Hrvatske seljačke stranke prema radničkoj klasi: Hrvatski radnički savez 1921-1941. godine*, 71.
[374] TUĐMAN, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji 1918.-1941.: Knjiga druga 1929.-1941.,* 264.
[375] Ukratko o tome vidi: JANJATOVIĆ, „Sindikalni pokret u društvenom životu Hrvatske između dva svjetska rata", 15-24.
[376] JANJATOVIĆ, *Politika Hrvatske seljačke stranke prema radničkoj klasi: Hrvatski radnički savez 1921 – 1941. godine*, 277-278.
[377] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945*, sv. 1., 134-135.

izborima 1935. HSS-ovi su predstavnici pak prisustvovali skoro svakoj skupštini HRS-a.[378]

Program HRS-a oslikavao je program HSS-.a. Ta se sindikalna organizacija zalagala za socijalnu pravdu[379], ali se oštro suprotstavljala marksističkom konceptu klasne borbe. HRS je smatrao da postoji određena klasna harmonija i funkcionalni odnos unutar hrvatskog seljačkog naroda. Sami radnici također su dio seljačkog sloja, koji je u ideologiji HSS-a poistovjećen s narodom, jer su i oni bili nekoć seljaci. Budući da su narodni interesi jedinstveni, hrvatski radnici i hrvatski poslodavci mogu i trebaju surađivati, za razliku od, načelno mrskog stranog kapitala, zbog čega je HRS bio sklon kompromisnim rješenjima s poslodavcima te je koristio štrajk kao iznimno rješenje, uvijek unutar granica zakona. Za HSS je naravno seljak bio osnova promišljanja pa je jačanjem poljoprivrede trebalo smanjiti broj radnika.[380] Vlasti su često pokušavale moderirati između poslodavaca i radnika kako bi spriječile širenje komunizma, pronalaženjem kompromisnog rješenja. To je također bio jedan vid politike banovinskih vlasti prema komunistima – pokušajem smanjivanja socijalnih sukoba. Primjerice, tvornica braće Bohn u Bedekovčini imala je kolektivni ugovor s radnicima koji je istekao. Vlasnici su htjeli u novi kolektivni ugovor ubaciti odredbu o 10-satnom, umjesto dosadašnjeg 8-satnog radnog vremena, zbog čega su radnici stupili u štrajk u kolovoz 1939. Prema kotarskom poglavaru braća Bohn su htjela da se ne sklopi novi ugovor kako bi mogli preseliti proizvodnju u Vinkovce i Kikindu, gdje je jeftinija radna snaga. Kotarski je poglavar nagovarao poslodavca da ustupi i prihvati zahtjeve radnika.[381]

Povjerenik Ispostave banske vlasti u Splitu Mate Bulić je istaknuo kako je jasno da se u krajevima pod nadležnosti Ispostave neće „nikada potpuno suzbiti komunizam“, ali zato ispostava poduzima „razne socijalne akcije u cilju sprječavanja širenja komunizma“; poput, „posredovanja u sukobima između poslodavaca i radnika, smanjivanja nezaposlenih radnika njihovim uposlenjem, pomaganjem radničkih organizacija, a u prvom redu Hrvatskog radničkog saveza, pobijanjem radnika skitnica, davanjem pomoći većim siromašnim radničkim porodicama, poboljšanjem socijalnih i higijenskih radničkih prilika, javnim radovima itd. raznim socijalnim mjerama“.[382]

---

[378] JANJATOVIĆ, *Politika Hrvatske seljačke stranke prema radničkoj klasi: Hrvatski radnički savez 1921 – 1941. godine*, 89-90, 92.
[379] Slogan HRS-a bio je „Nacionalna sloboda i socijalna pravda“. LEČEK, PETROVIĆ LEŠ, *Znanost i svjetonazor: etnologija i prosvjetna politika Banovine Hrvatske 1939.-1941.,* 148.
[380] JANJATOVIĆ, *Politika Hrvatske seljačke stranke prema radničkoj klasi: Hrvatski radnički savez 1921 – 1941. godine*, 160-184.
[381] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 8, inv. br. 360, 5-10 000, Mjesečno izvješće kotarskog poglavarstva Zlatar o kretanju komunizma, 30. 1. 1940.
[382] HR-HDA-1363/AI - 1-PS, kut. 68., inv. br. 5660. Ispostava banske vlasti u Splitu izvještava bansku vlast o političkoj situaciji i raspoloženju naroda, 16. 11.. 1939., str. 14.

Kako su funkcionirala spomenuta tri sindikata u tvornicama može se objasniti na primjeru jedne od najvećih tvornica na području Slavonije, *Tvornice vagona, strojeva i mostova* u Slavonskom brodu. Radnici su bili organizirani u HRS, JUGORAS i u URSS, a nakon zabrane tog sindikata, o čemu će riječi biti kasnije, u Platišti, savezu industrijsko zanatskih radnika i radnica. Najveći je broj komunista bio u Platišti, a dio ih je bio i u JUGORAS-u. Štoviše. Andrija Ninković, jedno vrijeme vođa JUGORAS-a, bio je u zatvoru zbog komunističke propagande. Radnici JUGORAS-a i Platište optuživali su HRS da se, pomoću HSS-a, zapošljavanje vrši samo preko te organizacije, što i je bio čest slučaj u Banovini Hrvatskoj. HRS, s oko 1500 radnika imao je glavnu ulogu u toj tvornici. Usprkos tome predstojnik gradskog redarstva u Slavonskom Brodu zatražio je od banskih vlasti da se poduzmu „dalekosežne mjere za ideološko izgrađivanje hrvatski orientisanih radnika i njihovo socijalno pridizanje, jer oni u sudaru s ljevičarima odmah kapituliraju i padaju pod njihov uticaj. Sve dotle, borba protiv komunističke propagande neće moći dati zadovoljavajuće rezultate“. Naime, prema predstojniku članovi URSS-a su „intelektualno najjači“ i „nastupaju s parolama koje nisu mrske ni mnogim članovima HRS-a ni JUGORAS-a“.[383] U drugoj velikoj slavonskoj tvornici, tvornici Bata u Borovu, prema HRS-u, 65 % radnika u tvornici gume i obuće Bata su Srbi. U tvornici se, tvrdio je HRS napada pristaše HSS-a i SDS-a, kritiziraju se banske vlasti i agitira za pristupanje JUGORAS-u. Komunisti, čini se, u toj velikoj tvrtki nisu imali značajan utjecaj.[384] Tvornica je prije Banovine Hrvatske, 1. veljače 1939. potpisala kolektivni ugovor s JUGORAS-om, usprkos činjenici da je većina radnika bila u HRS-u i URSS-u.[385] U tvornici Tivar danas Varteks, štrajkalo je 2000 radnika od lipnja 1939. Štrajk su razbili Hrvatska građanska zaštita i policija te je iz grada protjeran upravitelj Radničke komore Marko Belinić. Tivar je prozvan „kulom marksističkih plaćenika“, HSZ je 17. 11. 1939., kako bi zastrašio URSS, organizirao lažni pogreb oko tvornice. „Ovdje počiva URSS“ pisalo je na jednoj strani lijesa, a na drugoj „Ovdje počiva Marko Belinić“.[386]

Ubrzo nakon osnutka banovine Hrvatske URSS zatražio je od banske vlasti da što prije raspiše izbore za radničke predstavnike, donese zakone koji jamče slobodu okupljanja, tiska i

[383] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 5., inv. br., 294., MUP K. Jugoslavije šalje Kabinetu bana podatke o komunistima u Tvornici vagona, strojeva i mostova, 17.12. 1940..; HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 5, inv. br. 294. Predstojništvo gradskog redarstva u Slavonskom Brodu izvještava Kabinet bana o komunističkoj djelatnosti i Tvornici vagona, strojeva i mostova, 10. 1. 1941.
[384] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 5., inv. br. 300, Vukovarski HRS izvještava bansku vlast o teškom položaju članova HRS-a.
[385] JANJATOVIĆ, *Politika Hrvatske seljačke stranke prema radničkoj klasi: Hrvatski radnički savez 1921 – 1941. godine*, 235.
[386] KARAULA, *Mačekova vojska: Hrvatska seljačka zaštita u Kraljevini Jugoslaviji,* 331-332.

slobodu štrajka.[387] HRS se u novim okolnostima pretvara u režimski sindikat kojim HSS nastoji amortizirati socijalno nezadovoljstvo, suzbiti komunisti i spriječiti radničke nemire. Kako je istaknula Ispostava banske vlasti u Splitu, „ispostava nastoji pomagati HRS-ovu sindikalnu organizaciju kako bi ova ojačala na štetu URSS-ovih organizacija u kojima se kriju komunisti“.[388] *Srp i čekić* je pisao da su Hrvatski radnički savez osnovala „kapitalistička gospoda“ da „torpediraju klasne radničke sindikate i razbiju i onemoguće jedinstvo radničke klase“, dok njime rukovode „poslodavački plaćenici“ čiji je cilj „likvidirati klasnu borbu“ i stvoriti „takozvanu harmoniju i saradnju između rada i kapitala“.[389] Ipak članovi KPH trebali su načelno ulaziti u HRS i JUGORAS i unutra također jačati partijske pozicije. Međutim, IKKI je u pismu 23. 11. 1939. ukazao na to da je rad Partije u JUGORAS-u i HRS-u „veoma nezadovoljavajući“, zbog čega „Partija i nije mogla da uspostavi jedinstvo akcije radničke klase u svim velikim ekonomskim bitkama“.[390]

Vlasnici su nastojali uvijek sklopiti kolektivne ugovore preko HRS-a, kao i cijele industrije. Primjerice, HRS je sklopio sporazum s tekstilnom industrijom u lipnju 1940., koji je stupio na snagu u kolovozu 1940., a njime su određene i minimalne nadnice. S mesnom industrijom HRS je sklopio ugovor u prosincu 1940.[391] U posljednja dva mjeseca 1939. i u 1940. na području pod nadležnosti Radničke komore u Zagrebu preko HRS-a je potpisano 277 kolektivnih ugovora, a preko URSS-a samo 6, što dovoljno govori o favoriziranju vlasti.[392]

Ponegdje su ipak URSS i HRS surađivali. Tako su u Zagrebu organizirana dva zajednička štrajka. Tako su štrajk u tvornici vunenih tkanina *Vuna* i *Tvornici tekstilne industrije* u Karlovcu, u kojem je sudjelovalo 550 radnika,, a trajao je od studenog 1939. do veljače 1940. podržali su i HRS i URSS.[393] Međutim, iako je HRS sudjelovao ili vodio brojne štrajkove, u 1940. njih 58, od kojih 7 u kakvoj takvoj suradnji s URSS-om, njih je pokretao pod pritiskom radnika te u njima nije sudjelovalo puno radnika (ukupno u svim štrajkovima te godine 6 tisuća).[394]

Puno češći bili su sukobi radnika tih dviju organizaciju te je dolazilo i do fizičkih

[387] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945*, sv. 1., 265.
[388] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 8, inv. br. 358, Tjedno izvješće o komunističkoj propagandi za period 5-12. 11. Ispostave banske vlasti u Splitu (upravno odjeljenje II), 18. 11. 1939., 5.
[389] „Novim i odlučnim putem u borbu“, *Srp i čekić,* srpanj 1940., 42..
[390] BROZ TITO, *Sabrana djela,* tom 5., 196-197.
[391] JANJATOVIĆ, *Politika Hrvatske seljačke stranke prema radničkoj klasi: Hrvatski radnički savez 1921 – 1941. godine*, 212-213.
[392] Isto, 212.
[393] Isto, 238-239.
[394] Isto, 238, 244. Prema podacima banskih vlasti od rujna 1939. do kolovoza 1940. organiziran je 101 štrajk, a većinom ih je pokretao URSS. Prema izvještaju na Drugom kongresu KPH u štrajkovi 1940. u Hrvatskoj sudjelovalo je 40 tisuća radnika. JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945*, sv. 1., 302.

obračuna. Tako su 5. siječnja 1940. na Tratinskoj cesti (Trešnjevka) u Zagrebu dva muškarca napala Tereziju Jeger, učlanjenu u HRS. Taj događaj ne bi bio vrijedan zabilježbe da jedan od dva muškarca nije bio Rade Končar, generalni sekretar KPH, koji se nakon toga skrivao od banovinskih vlasti. U tom trenutku redarstveno ravnateljstvo u Zagrebu navelo je samo da je Končar „tvornički radnik, viđeni član URSS-a", ali nigdje nije navedeno da je Končar visokorangirani komunist, što govori o ograničenjima banovinskih represivnih organa i o uspješnosti komunističkih konspirativnih metoda.[395] Naime, čak ni bliski simpatizeri partije koji bi ubrzo prošli proces „inicijacije" i bili primljeni u partiju nisu znali tko je generalni sekretar te niti približno kakva je struktura partije, kao što svjedoči Vladimir Velebit koji to nije znao 1939., iako je već obavljao razne zadatke za partiju.[396] Imena najviših funkcionera partije držana su u tajnosti. Tako na Petoj zemaljskoj konferenciji nisu pročitana imena, pa čak ni pseudonimi, 29 članova centralnog komiteta i 7 članova Politbiroa, već su samo ukratko opisane osobe.[397]

KPH je imala drugačiju politiku prema običnom članstvu HRS-a. Njih je, kao „poštene radnike", odvajala od „poduzetničkih agenata" u HRS-u.[398] Zato je potrebno da URSS-ovci i partijci raskrinkavaju vodstva HRS-a, kao „agente buržoazije". Ipak članovi su upućeni da ne treba uvijek odbiti suradnju s vodstvom HRS-a, pri čemu tu treba gledati kakav radnici stav imaju prema vodstvu HRS-a, odnosno imaju li oni ugled i prema tome se odnositi. Ipak prilikom moguće suradnje HSS-ova sindikalna organizacija ne smije nikada imati glavnu riječ..[399]

Kao što je napomenuto, URSS se založio za slobodne izbore za radničke povjerenike. S druge strane, HRS i SHPN (Savez hrvatskih privatnih namještenika), sindikalna organizacija činovnika pod patronatom HSS-a, kao i HRS-, tražili su da vlasti postave povjerenike bez izbora.[400] Ministarstvo socijalne politike odgađalo je provođenje izbora za radničke povjerenike, strahujući da bi na njima mogli profitirati komunisti. Izbori su održani tek u studenom, a URSS je u Hrvatskoj dobio 650 povjerenika. Novi izbori 1940. bili su u nadležnosti Banovine Hrvatske, a vlast nije htjela provesti izbore već su produženi mandati do kraja 1940, s iznimkom poduzeća u kojima 1939. nisu bili izbori.[401]

---

[395] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 8, inv. br. 360, 1-5 000, Mjesečno izvješće redarstvenog ravnateljstva Zagreb (politički odsjek) o kretanju komunizma, 31. 1. 1940., 2.
[396] VELEBIT, *Moj život*, 217.
[397] PIRJEVEC, *Tito i drugovi*, 89.; Obično članstvo nije čak znalo ni čelnike rajona unutar Mjesnog komiteta zagrebačka organizacije, a niti vodstvo zagrebačke organizacije, stoga nije čudno da je policiji to bilo teško probiti. ROB, VANIĆ, „Partijska organizacija", 120.
[398] „U borbu za obranu slobode sindikalne akcije i organizacije", *Srp i čekić,* kolovoz 1940., 64.
[399] „U borbu za obranu slobode sindikalne akcije i organizacije", *Srp i čekić,* rujan/listopad 1940., 93-94.
[400] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945*, sv. 1., 156, 157.
[401] Isto, 296.

Već u rujnu HRS i SHPN preuzimaju radničke komore u Zagrebu i Splitu, a banska vlast raspušta ravnateljstva okružnih ureda za osiguranje radnika u Zagrebu, Splitu, Sušaku, Karlovcu, Osijeku i Dubrovniku, da bi Šubašić imenovao povjerenike u tim uredima, većinom lokalne članove HRS-a i SHPN-a. Ban zabranjuje 21. 9. održavanje svih javnih zborova na otvorenom i zatvorenom prostoru, pod izlikom očuvanja jugoslavenske neutralnosti, koja bi mogla biti ugrožena javnim zborovima. Posljedica je da URSS nije mogao organizirati javne radničke skupštine, bez opasnosti od policijske reakcije.[402] Ban je također postavio komesara u Središnji ured za osiguranje radnika (SUZOR), kao i u okružnim uredima u Osijeku, Zagrebu, Karlovcu, Sušaku, Splitu i Dubrovniku.[403]

Prvi štrajk URSS organizirao je 6. listopada te je trajao do 12. listopada – štrajk lučkih i obalskih radnika u Splitu, a ukupno je štrajkalo oko 400 radnika.[404] Prema povjereniku Ispostave banske vlasti u Splitu Mati Buliću, URSS u Splitu je imao oko 2500 članova, dok je predsjednik Saveza lučko-obalskih radnika unutar URSS-a Ivan Sirišćević, „borbeni komunista" s „diktatorskim" ovlastima kod obalskih radnika. „Njegova se riječ sluša bez prigovora, a poznato je da su splitski obalski radnici najlošiji društveni elemenat, iz kojeg se regrutuje najveći broj kriminalnih tipova. Oni zbog svojih ekonomskih interesa povezani u sindikalnoj organizaciji tijekom vremena postepeno padaju pod politički utjecaj te organizacije i onih kojima ona služi kao sredstvo za formalno legalnu komunističku propagandu. Ovaj, svojim velikim postotkom kriminalni elemenat, kada bude ljevičarskom i komunističkom ideologijom povezan, mogao bi biti vrlo opasan po naš sadašnji politički i društveni poredak".[405]

Kao što je URSS bio pandan HRS-u, pandan SHPN-u bio je SBOTIČ (Savez bankovnih, osiguravajućih, trgovačkih i industrijskih činovnika Jugoslavije). SBOTIČ je imao 3000 članova u ožujku 1940., prema podacima godišnje skupštine SBOTIČ-a Hrvatske i Slavonije, a komunisti su ga potpuno preuzeli 1935. Treća organizacija namještenika bio je Savez privatnih namještenika Jugoslavije (SPNJ) pod kontrolom socijalista, s kojom SBOTIČ nije surađivao[406] U SBOTIČ su bili učlanjeni neki istaknuti hrvatski komunisti poput Vladimira

[402] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945*, sv. 1., 267.; JANJATOVIĆ, *Politika Hrvatske seljačke stranke prema radničkoj klasi: Hrvatski radnički savez 1921 – 1941. godine*, 269.
[403] JELIĆ, „Prvomajske demonstracije u Zagrebu 1940.", 191.; JANJATOVIĆ, *Politika Hrvatske seljačke stranke prema radničkoj klasi: Hrvatski radnički savez 1921 – 1941. godine*, 269-270.
[404] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945*, sv. 1., 267.; HR-HDA-1363/AI – 1-PS, kut. 68., inv. br. 5660. Ispostava banske vlasti u Splitu izvještava bansku vlast o političkoj situaciji i raspoloženju naroda, 16. 11.. 1939., str. 9.
[405] HR-HDA-1363/AI - 1-PS, kut. 68., inv. br. 5660. Ispostava banske vlasti u Splitu izvještava bansku vlast o političkoj situaciji i raspoloženju naroda, 16. 11.. 1939., str. 12.
[406] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945*, sv. 1., 156, 316.

Bakarića, književnika Otokara Keršovanija, biologa Pavla Wertheima i mnogih drugih, ali ta organizacija nije imala utjecaj usporediv s utjecajem URSS-a.[407]

11. Demonstracije u prosincu 1939. i oštar odgovor vlasti

Jedne od najvećih demonstracija u promatranom periodu, u organizaciji komunista, izbile su u prosincu u Splitu. U tom mjesecu komunisti organiziraju prosvjede i u drugim krajevima Jugoslavije, primjerice u Beogradu 14. 12., a tada u Trbovlju (Slovenija) u štrajk stupa 5 tisuća rudara koji su se sukobili s policijom, dok na Filozofskom fakultetu u skuplju dolazi do sukoba s organima vlasti.[408]

U Splitu su komunisti ojačali do kraja 1939., a URSS je okupio većinu splitskog radništva, što je redarstveno ravnateljstvo Split povezalo s time što HRS „nema sposobnih funkcionara" i s prijelaznim stanjem reorganizacije državne uprave. Širenju komunizma pogodovalo je i to što je „velik postotak građanstva ljevičarski orijentiran". U 12. mjesecu kada komunisti pokreću demonstracije u većim jugoslavenskim gradovima, već 2. prosinca pokrenut je u Splitu štrajk obalskih radnika, a 6. 12. krojačkih radnika., ali su trajali samo jedan dan.[409] Splitski URSS, pod vodstvom komunista, pokreće velike demonstracije u Splitu 17.12., nakon pokušaja održavanja zabranjene skupštine u zgradi kazališta.[410] Komunist Dušan Mrduljaš, čelnik oblasnog (dalmatinskog) odbora URSS-a, govorom na obali označio je početak prosvjeda u kojima je došlo do velikih sukoba s policijom. Ukupno je sedam policajaca ranjeno, prema izvještaju Štaba primorske armijske oblasti, jedan kamenom u čelo, jedan revolverom u nogu, a ostali lakše kamenjem. Policija je pozvala građane 18. 12. da se „klone svakog priključivanja demonstrantima i sakupljanju u grupama".[411]

Prema izvješću zapovjedništvu Jadranske divizijske oblasti na demonstracijama se skupilo oko 2 tisuće osoba, a policija je pucala u zrak kako bi rastjerala prosvjednike.[412] Šubašić je naredio vlastima da u noći sa 17. na 18. 12. izvrše pretrese, uhapse sve komunističke prvake u Splitu i da ih do daljnjega zadrže u zatvoru. Šubašić je također postavio pitanje zašto se nije spriječilo okupljanje na obali te je naložio redarstvenom ravnateljstvu da stupi u kontakt sa

[407] AHMETOVIĆ, „Najširа podrška građana", 106-107.
[408] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945*, sv. 1., 271.
[409] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 8, inv. br. 360, 1-5 000, Mjesečno izvješće redarstvenog ravnateljstva Split o kretanju komunizma, 2. 1. 1940.
[410] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945*, sv. 1., 271.
[411] Isto, 271-272.;
[412] HR-HDA-1363/AI - 1-PS, kut. 68., inv. br. 5661. Redarstveno ravnateljstvo Split izvještava zapovjedništvo Jadranske divizijske oblasti o unutrašnjoj situaciji u periodu od 20. 11. do 20. 12., 21. 12. 1939., str. 1.

zapovjednikom vojske kako bi ga obavijestio o stanju i eventualnoj potrebi da vojska uskoči, „ako bi došlo do težih izgreda u gradu“. [413] Ipak vojska nije trebala reagirati jer je dovedena Hrvatska seljačka zaštita u Split s 18. na 19. Oko 1300 seljaka iz okolice Splita, većinom iz Lećevice i Muća, zajedno s policijom razbilo je demonstracije.[414]

U sukobima je poginuo komunist Vicko Buljanović, prema policijskom dopisu „evidentirani provalnik, skitnica i komunista“ koji je bio višestruko kažnjavan.[415] Postojala je opasnost da komunisti organiziraju demonstraciju na sprovodu ili prije sprovoda, ali do demonstracija nije došlo jer su vlasti spriječile okupljanje.[416]

Nasilnim demonstracijama u Splitu i okolici vjerojatno je doprinijela i slabost organizacije HSS-a u Splitu. Prema izvještaju Kabinetu bana, u splitskoj organizacija postojala je slaba koordinacija kadrova, dio, posebno viših činovnika, bio je nepouzdan politički, a nije ni „moralno na visini“ te nisu imali moralni autoritet zbog svog aktivnosti u Primorskoj banovini.[417] Prema voditelju upravnog odjeljenja ispostave banske vlasti u Splitu, redarstveni ravnatelj Splita neiskusan je i nedavno postavljen na poziciju, zbog čega ne poznaje situaciju u Splitu i nije dobro reagirao na nerede.[418]

Također, u jeku su bile frakcijske borbe unutar HSS-a. Splitski HSS podijelio se na frakciju Josipa Berkovića i frakciju Paška Kaliterne koji je bio u sukobu i s vođom SDS-a u Splitu Ljubom Leontićem. U samom splitskom HSS-u postojali su komunistički i frankovački elementi. [419] U redovima SDS-a u Splitu došlo je, kasnije, do rascjepa zbog toga što je predsjednik organizacije odvjetnik dr. Ljubo Leontić početkom 1940. pozvao na ples SDS-a u Splitu članove URSS-a, argumentiraju da je to samo ekonomsko udruženje, ne i političko, ali se tome pozivu nitko nije odazvao. Anti-leontićevska frakcija tvrdila je da Leontić želi pridobiti komunističke simpatizere te da podupire Sovjetski Savez. Zbog toga su ostavku dali članovi mjesnog odbora splitskog SDS-a dr. Joško Tomaso, Frane Aljinović i Srećko Jakaša te su

[413]HR-HDA-155-BH KB, kut. 1, Ispostava banske vlasti u Splitu (upravno odjeljenje II) šalje upute redarstvenom ravnateljstvu za odgovor na komunističke demonstraciju, 17. 12. 1939.
[414] KARAULA, *Mačekova vojska: Hrvatska seljačka zaštita u Kraljevini Jugoslaviji,* 333.
[415] HR-HDA-1363/AI - 1-PS, kut. 68., inv. br. 5661. Redarstveno ravnateljstvo Split izvještava zapovjedništvo Jadranske divizijske oblasti o unutrašnjoj situaciji u periodu od 20. 11. do 20. 12., 21. 12. 1939., str. 2.
[416] HR-HDA-1363/AI - 1-PS, kut. 68., inv. br. 5661. Redarstveno ravnateljstvo Split izvještava zapovjedništvo Jadranske divizijske oblasti o unutrašnjoj situaciji u periodu od 20. 11. do 20. 12., 21. 12. 1939., str. 2.
[417] HR-HDA-155-BH KB, kut. 1., Dijelovi izvještaja o manjkavostima u radu ispostave banske vlasti u Splitu, nije datirano.
U političkom odboru HSS-a samo su četiri člana, od 26, podržavala politiku predsjednika odbora. BOBAN, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941,* sv. 2., 268.
[418] HR-HDA-155-BH KB, kut. 1., Voditelj upravnog odjeljenja ispostave banske vlasti u Splitu šalje Kabinetu bana izvještaj o komunističkoj aktivnosti u Splitu, 21. 1. 1940.
[419] GLOBAČNIK, „Prilozi političkoj, kulturnoj i intelektualnoj historiji Splita u doba Banovine Hrvatske (1939. – 1941.)“, 310.

izvijestili o situaciji vodstvo SDS-a, čelnike SDS-a Vildera, Sašu Kosanovića i ministra Budisavljevića. Mlađi članovi SDS-a ostali su na Leontićevoj strani, a Leontić se sukobio s Vilderom i Kosanovićem. [420]

Berkovića, narodnog zastupnika HSS-a podržali su i narodni zastupnici Stipe Matijević i Josip Matinović. Zbog spora je u listopadu osnovan politički odbor od 15 članova, sa zadatkom da reorganizira splitsku organizaciju HSS-a te da organizira izbore za Upravne odbore reonskih organizacija HSS-a, potom za upravu gradske organizacije. Prema povjereniku Ispostave banske vlasti u Splitu Mati Buliću rascjep su iskoristili ponajviše komunisti. Frakcijski sukobi unutar HSS-a osobito su bili izraženi u Makarskoj, Drnišu, a najviše u Klisu, gdje, prema povjereniku „dnevno prijeti opasnost fizičkog obračunavanja među raznim grupama HSS-a“.[421]

Nesloga u splitskoj organizaciji reflektirala se i u okolici Splita pa je tako na sastanak zbog reorganizacije vodstva stranke u selu Tugari, u poljičkoj općini, došao Paško Kaliterna i krenuo govoriti. Jedan prisutni seljak pogodio ga je jajetom u glavu.[422]

Split, čije se stanovništvo utrostručilo od 1890. do 1941., kada je Split, s okolicom, prema procjeni, imao preko 40 tisuća ljudi., doživio je snažnu preobrazbu, a uz to je dobio na značaju kao glavna luka Kraljevine Jugoslavije.[423] U takvim trenucima, doseljavanja novog stanovništva, često siromašnog, logično je da je Split bio plodno tlo za komuniste. U Dalmaciji je dolazilo do osiromašenja sela, uslijed, između ostalog demografskog rasta, a seljaci su naseljavali dalmatinske gradove čije je stanovništvo poraslo između 1912. i 1929. za 121 %.[424]

Jelić tvrdi da su u Zagrebu, također u prosincu 3. 12. izbili sukobi s policijom, nakon što je policija zabranila održavanje skupštine URSS-a pred kazalištem i zato što je radnicima zabranjeno da uđu u zgradu Radničke komore.[425] Jelić također navodi da je tjedan dana kasnije KPH ponovno pokrenula demonstracije koje su razbile zajedničke snage policije i HGZ-a.[426] Prema Sentić i Lengel-Krizman na demonstracijama je sudjelovalo 15 tisuća radnika i studenata.[427] Svi navedeni podatci, upitni su. Naime, uvijek akribično izvješće redarstvenog ravnateljstva u Zagrebu, u ovom slučaju uopće ne daju pažnju tim navodnim prosvjedima. U izvješću samo stoji da je glavna komunistička taktika tijekom 1939. bio ulazak u legalne

[420] HR-HDA-155-BH KB, kut. 1, Izvještaj ispostava banske vlasti u Splitu (upravno odjeljenje II) o rascjepu u splitskom SDS-u., 2. 2. 1940.
[421] HR-HDA-1363/AI - 1-PS, kut. 68., inv. br. 5660. Ispostava banske vlasti u Splitu izvještava bansku vlast o političkoj situaciji i raspoloženju naroda, 16. 11.. 1939., str. 5.
[422] Isto, 5-6.
[423] JAKIR, *Dalmacija u međuratnom razdoblju 1918.-1941.,* 118-119.
[424] Isto*,* 142.
[425] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945*, sv. 1., 270.
[426] JELIĆ, „Prvomajske demonstracije u Zagrebu 1940.“, 192.
[427] SENTIĆ, LENGEL-KRIZMAN, *Revolucionarni Zagreb 1918.-1945. (kronologija),* 79.

organizacije i pokušaj legaliziranja Stranke radnog naroda, zbog čega su, kada to nije prošlo pribjegli ilegalnim aktivnostima u prosincu. U izvješću se navodi da su komunisti 3. 12. pokušali održati skupštinu Međustrukovnog saveza URSS-a pred kazalištem, navodno o sindikalnim pitanjima, „dok je ista u stvari bila pokušaj jedne komunističke akcije" te da su na toj skupštini bili „istaknuti komunisti" Adam Katić, Josip Šiber, Stjepan Kavurić i Ružica Turković. Uopće se ne navodi da je nakon toga došlo do sukoba, a za navodne prosvjede 10. 9., navodi se samo da su komunisti pokušali sazvati skupštinu željezničara što je policija spriječila. Teško je za pretpostaviti da bi 15 tisuća prosvjednika, dakle gotovo 10 % stanovnika tadašnjeg Zagreba, ostalo nezabilježeno.[428]

Vlada je zbog demonstracija krajem godine donijela *Uredbu o izmjeni i dopuni Zakona o zaštiti javne sigurnosti i poretka u državi*. Dopunski članak 12a omogućavao je prvostupanjskim upravnim i policijskim vlastima da prognaju osobe koje „remete red i mir" u bilo koje drugo mjesto. „Prvostupanjska upravna vlast mjesta gdje ova lica budu upućena odredit će gdje će stanovati pod nadzorom vlasti", stoji u članku 12a. Moguća je bila žalba na odluku u roku od 8 dana drugostupanjskoj vlasti.[429] Pojam „remećenja reda i mira" mogao se fleksibilno tumačiti, a upravne vlasti i policija mogle su svojevoljno izreći vremenski period konfinacije. Upravo je protiv komunista najčešće korišten članak 12a koji je vrijedio i u Banovini Hrvatskoj. [430]

Banovina Hrvatska je 5. 11. 1939. donijela opću amnestiju političkih zatvorenika, ali to nije vrijedilo za komuniste. Naprotiv, u Zagrebu su do kraja prosinca uhapšeno 43 komunista.[431] U Splitu je pak uhićeno 66 komunista koji su prebačeni u Lepoglavu, među njima istaknuti sindikalci Anka Berus, Ivan Siriščević, Vinko Aljinović i dr.[432] Uhićen je i Dušan Mrduljaš, vođa prosvjeda.[433] Potkraj siječnja i početkom veljače 1940. siječnja i početkom veljače uhapšene su i 42 osobe u Sušaku.[434]

Uhapšeni su pokrenuli štrajk glađu u zagrebačkoj policiji te su premješteni u Lepoglavu, koja je bila logor za političke zatvorenike u Banovini Hrvatskoj, dok su u Bileću[435] centralne

[428] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 8, inv. br. 358, Mjesečno izvješće redarstvenog ravnateljstva Zagreb o kretanju komunizma, 29. 12. 1939.
[429] BOBAN, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941,* sv. 2., 237.
[430] Isto, 238.
[431] U siječnju 1940. je u Kaznenom zavodu Lepoglava bilo smješteno 60 komunista. HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 8, inv. br. 360, 5-10 000, Mjesečno izvješće kotarskog poglavarstva Ivanec o kretanju komunizma, 31. 1. 1940.
[432] KARAULA, *Mačekova vojska: Hrvatska seljačka zaštita u Kraljevini Jugoslaviji,* 334.
[433] HDA-1362/AI – 1-R PK, kut. 1., inv. br. 24. Ispostava banske vlasti u Splitu obavještava bansku vlast o komunistima interniranima u Lepoglavu zbog demonstracija 1. rujna., 13. 11. 1940.
[434] Isto, 275.
[435] Logor u Bileći (istočna Hercegovina) radio je od siječnja 1940. do studenog iste godine, kada je zatvoren zbog pritiska javnosti. ŠUTE, *Hrvatska povijest 1918. – 1941.,* 167.

vlasti smještale političke zatvorenike.[436] Metodi štrajka glađu pribjegla su 52 komunista 22 1. 1940., u lepoglavskoj kaznionici. Zahtijevali su mogućnost primanja knjiga, novina, pošte, posjeta, pranje veša, više slobodnog vremena i bolje higijenske uvjete.[437] Mnogi visoki komunistički kadrovi tada su bili u Lepoglavi: Marko Orešković, Božidar Adžija, Leo Mates, Pavle Gregorić, Dragutin Saili, Stipe Ugarković, Karlo Mrazović, Đuro Špoljarić, Josip Kraš, Mirko Bukovec, Andrija Žaja, Stjepan Kavurić, Anka Butorac, Anka Berus i drugi.[438] Zagrebački komunisti bit će pušteni s prisilnog boravka u Lepoglavi, tijekom srpnja, osim Adžije i Gregorića koji su ostali u bolnici na liječenju.[439] U lipnju su se uhićeni funkcioneri splitskog URSS-a također vratili u Split iz Lepoglave.[440] Pokrajinski odbor URSS-a 1940. izdao je okružnicu svim podružnicama u kojima se osuđuje represija banovinskih vlasti, na što su vlasti reagirale zabranom raspačavanja i uhićenjem Stjepana Šalamuna, predsjednika Pokrajinskog odbora URSS-a koji je konfiniran u Lepoglavu, kao i tajnik Pokrajinskog odbora.[441]

Banovine vlasti također odgovaraju na demonstracije zabranom *Naših novina*, glasila nelegalizirane *Stranke radnog* naroda*,* čiji je posljednji broj izišao 8. 1. 1940. Formalno je glavni urednik (*de facto* je to bio Vladimir Bakarić) tog lista bio Božidar Adžija, koji je uhićen sredinom prosinca.[442] Stranku radnog naroda komunisti nisu uspjeli registrirati, a uhićenjem njenog vođe i gašenjem glasila te stranke bilo je jasno da to toga neće ni doći. Početkom godine pokrenut je *Politički izvještaj radnog naroda*, kao zamjena za *Naše novine*.[443] U lipnju 1940. počinje izlaziti list, većinom na tjednoj bazi, *Politički vjesnik* koji se od početka 1941. zove *Vjesnik radnog naroda*. Časopis je (ilegalno) redovito izlazio te su od srpnja do prosinca 1940. objavljena 22 broja. Prema Mladenu Iveković list je promijenjen u *Vjesnik radnog naroda*, jer je pokrenut istoimeni list HSS-a.[444] Komunistički intelektualci Božidar Adžija, Šime Balen, Pavle Gregorić i Mladen Iveković sačinjavali su uredništvo lista, a glavni je urednik bio Pavle

[436] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945*, sv. 1., 274.; Na prostoru Banovine Hrvatske postojao je i logor Krušćica kod Viteza, ali su u taj logor većinom internirani frankovci (ustaše). KARAULA, *Mačekova vojska: Hrvatska seljačka zaštita u Kraljevini Jugoslaviji,* 324.
[437] HDA-1362/AI – 1-R PK, kut. 2., inv. br. 119. Savski žandarmerijski puk izvještava bansku vlast o štrajku glađu komunista u Lepoglavi, 24. 1. 1940.
[438] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945*, sv. 1., 274.
[439] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 360, 50 000 – 60 000, Mjesečno izvješće redarstvenog ravnateljstva Zagreb o kretanju komunizma, 1. 8. 1940.
[440] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 360, 50 000 – 60 000, Mjesečno izvješće Ispostave banske vlasti u Splitu o kretanju komunizma, 1. 8. 1940
[441] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945*, sv. 1., 278.
[442] MUJADŽEVIĆ, *Bakarić: politička biografija,* 37.
[443] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945*, sv. 1., 320.; Tito je na Petoj zemaljskoj konferenciji rekao da je u Stranci radnog naroda postojao „sitnoburžoaski utjecaj" te da je prijetila mogućnost stvaranja paralelne strukture nasuprot KPH, zbog čega je terminirano stvaranje te stranke. BROZ TITO, *Sabrana djela,* tom 6, 18-19.
[444] IVEKOVIĆ, *Hrvatska lijeva inteligencija 1918.-1945*., sv. 1., *1918.-1941.,* 383-384.

Gregorić.[445]

Vlasti su tada zabranile i druge partijske časopise: *Seljačku misao*, koji je vodila seljačka komisija CK KPH, čiji je posljednji broj izišao 25. 12. 1939., Novi student namijenjen sveučilištarcima u prosincu 1939. te URSS-ov *Glas sindikalno organiziranih radnika* u siječnju 1940. Redakcija Seljačke misli osudila je banovinske vlasti zbog represije i „koncentracijskih logora" za političke protivnike, nakon čega je u Lepoglavu smješten Martin Franekić, glavni urednik *Seljačke misli*.[446] Partija pokreće, umjesto *Glasa sindikalno organiziranih radnika*, *Radnički tjednik*, tada jedini legalni partijski sindikalni list u Jugoslaviji.[447] Uz radnički tjednik komunisti su od tada, od legalnih časopisa, na raspolaganju imali samo *Izraz*, o kojem će riječi biti kasnije.

Nakon što je banska vlast provela oštra mjere, komunistička je aktivnost utihnula. Kako je istaknula Ispostava banske vlasti u Splitu „hapšenje i interniranje istaknutijih komunista u Lepoglavi izazvali su pometenost i strah u komunističkim redovima te suzdržljivost od svake akcije i propagande. Osjetili su odlučnost i snagu vlasti, pa su se potpuno povukli".[448] Budući da je Split bio središte komunističke aktivnosti u Dalmaciji ne čudi da je i drugdje u Dalmaciji bilo mirno, nakon što su desetkovani splitski komunisti. Tako je kotarsko poglavarstvo Makarska navelo kako je „izmjena *Zakona o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi* izazvala kod mjesnih ljevičara pravu zabunu i konsternaciju."[449] Kotarsko poglavarstvo Sinj također je izvijestilo da kod komunista vlada „dezorijentacija i potištenost uslijed nedostatka direktiva koje su dobijali od svojih vodećih ličnosti, a koje se sada nalaze u konfinaciji."[450] S obzirom na demokratsko-centralistički ustroj partije navedeno nije čudna pojava, budući da su razbijeni centri u Zagrebu i Splitu o čijim su naredbama i direktivama ostala područja ovisila.

U Splitu i u Zagrebu, situacija je bila mirna iduća četiri mjeseca te su se komunisti pretežito usredotočili na blaže oblike borbe, poput dijeljenja letaka, brošura i sl..[451] Na području

[445] MUJADŽEVIĆ, *Bakarić: politička biografija,* 41.; SENTIĆ, LENGEL-KRIZMAN, *Revolucionarni Zagreb 1918.-1945. (kronologija),* 83.
[446] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945*, sv. 1., 280-283.
[447] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945*, sv. 1., 294-295.; JANJATOVIĆ, „O nekim aspektima djelovanja KPJ u zagrebačkim sindikatima i preuzimanju vodeće uloge u URSSJ-u u razdoblju 1933-1941. godine", 278.
[448] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 8, inv. br. 360, 5-10 000, Mjesečno izvješće Ispostave banske vlasti u Splitu o kretanju komunizma, 20. 2. 1940., 1.
[449] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 8, inv. br. 360, 5-10 000, Mjesečno izvješće kotarskog poglavarstva Makarska o kretanju komunizma, 31. 1. 1940.
[450] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 8, inv. br. 360, 5-10 000, Mjesečno izvješće kotarskog poglavarstva Sinj o kretanju komunizma, 1. 2. 1940.
[451] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 8, inv. br. 360, 5-10 000, Mjesečno izvješće redarstvenog ravnateljstva Split o kretanju komunizma, 30. 2. 1940.; HR-HDA-1349, kut. 8, inv. br. 360, 10-20 000, Mjesečno izvješća redarstvenog ravnateljstva Split o kretanju komunizma 7.3 1940.; HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 8, inv. br. 360, 10-20 000, Mjesečno izvješće redarstvenog ravnateljstva Zagreb (politički odsjek) o kretanju komunizma 29. 2. 1940, 1. 4.

cijele Ispostave banske vlasti u Splitu u veljači nije bilo „naročite“ komunističke propagande, osim ponekog zakonitog štrajka. Zbog smirivanja situacije u veljači je pušteno iz internacije u Lepoglavi više dalmatinskih komunista i to oni za koje se smatralo „da su manje opasni za kakvu komunističku akciju i za koja se pretpostavlja da će se popraviti i da će izmijeniti svoje dosadašnje držanje.“[452] Zagrebačko redarstveno ravnateljstvo također je pustilo iz Lepoglave u veljači 27 osoba.[453] Kako je redarstveno ravnateljstvo Splita istaknulo „vodstvo URSS-a u Splitu ostalo je sada u rukama manje iskusnih ljudi bez većeg autoriteta kod radništva i njihov rad, koliko se može utvrditi kreće se za sada u okviru legalnosti.“[454]

Vlasti često zabranjuju osnivanja novih URSS-ovih organizacija. Tako je u ožujku 1940. zabranjeno osnivanje Udruženja stručnih radnika državnih saobraćajnih ustanova za Banovinu Hrvatsku jer su osnivači „evidentirani komunisti“. Redarstveno ravnateljstvo Zagreba predložilo je u travnju 1940. da se ne registrira Savez radnika živežarske industrije jer su neki od osnivača „skloni komunizmu“. Općenito su vlasti pratile nalazi li se u raznim sindikatima ili strukovnim udrugama komunisti te je zabranjivano osnivanje podružnica raznih udruženja po tom ključu.[455] Također, Banovina Hrvatska usvaja više zakona kojima nastoji oslabiti komunističku aktivnost u sindikatima. *Uredba o rješavanju radnih sporova* na području Banovine Hrvatske donesena je u svibnju 1940., a njome je organiziranje štrajka postalo puno teže. Uveden je obavezan postupak mirenja, a ako mirenje bude neuspješno, o sporu odlučuju upravne vlasti. Tijekom tog postupka zabranjen je štrajk, koji je dopušten ako mirenje ne uspije u drugoj instanci. O pokretanju štrajka pak odlučuju radnici glasanjem, pri čemu pravo glasa imaju radnici stari 24 godine i više (iznimno je granica 21). Uredbom se omogućuje otpuštanje radnika nakon neuspjelog mirenja, a organizacije koje bi provele nezakonito štrajk mogle su biti raspuštene. Na presude radnog suda nije postojala mogućnost žalbe te su vrijedile kao šestomjesečni kolektivni ugovor. Također zabranjeni su generalni i politički štrajkovi, a moguće je postavljanje političkih komesara u poduzeća.[456] *Srp i čekić* je nakon donošenja uredbe pisao kako je ona „tisuću puta gora od zloglasne uredbe Cvetković-Stojadinovićeve o 'minimalnim

1940; HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 8, inv. br. 360, 20-30 000, Mjesečno izvješće redarstvenog ravnateljstva Split o kretanju komunizma, 20. 4. 1940; HR-HDA-1349, kut. 8, inv. br. 360, 20-30 000, Mjesečno izvješće redarstvenog ravnateljstva Zagreb (politički odsjek) o kretanju komunizma, 30. 4. 1940.

[452] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 8, inv. br. 360, 10 000-20 000, Mjesečno izvješće Ispostave banske vlasti Split o kretanju komunizma, 14. 3. 1940.

[453] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 8, inv. br. 360, 10 000-20 000, Mjesečno izvješće redarstvenog ravnateljstva Zagreb (politički odsjek) o kretanju komunizma, 29. 2. 1940.

[454] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 8, inv. br. 360, 10 000-20 000, Mjesečno izvješće redarstvenog ravnateljstva Split kretanju komunizma, 7. 3. 1940.

[455] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945*, sv. 1., 295.

[456] BOBAN, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941,* sv. 2., 239-240; JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945*, sv. 1., 297.

nadnicama'" te da je sadašnja vlada „mnogo gora i reakcionarnija" od reakcionarne Stojadinovićeve vlade.[457]

12. Komunizam, rusofilija i/ili glad?

Krajevi u kojima su komunisti bili jaki u većini su slučajeva bili siromašni. Komunisti su mogli kanalizirati siromaštvo stanovništva, kroz, primjerice, prosvjede protiv skupoće koje bi pokrenuli i mobilizirali znatno veći broj ljudi nego što bi imali svojih aktivnih pristaša. Često je, također, u određenim krajevima, bila prisutna tradicionalna rusofilija, panslavenski osjećaj i slično, iz kojeg je proizlazila i simpatija prema Sovjetskom Savezu, što je opet KPH uspješno koristio za svoje ciljeve. Kako je za kolovoz 1940. izvijestilo kotarsko poglavarstvo u Sinju, „komunizam" u Sinju zapravo je bio mješavina rusofilije i teške gospodarske situacije:

> Talas oduševljenja za Sovjetsku Rusiju širi u sve većoj mjeri. Postoji uvjerenje kod širih slojeva, izazvano vještom propagandom, da će u skoro vrijeme Rusija proširiti svoje djelovanje na cijeli Balkan pa i na našu državu. Ovome raspoloženju pogoduje kritično materijalno stanje u kojemu živi ovdašnji narod u svojoj ogromnoj većini. Pogotovo poskupljivanje cijena svima osnovnim životnim namirnicama stvara veliko nezadovoljstvo kod naroda, koji je počeo vjerovati da tome zlu može stati na put jedino sovjetski režim.[458]

Kada su u ljeto 1940. drastično poskupile životne namirnice, a došlo je do oskudice brašna, pogotovo u južnim krajevima, komunisti su na tome nastojali kapitalizirati. Te godine (1940.) otprilike 80 % domaćinstava je, prema podacima Narodnog blagostanja moralo uoči žetve te godine kupovati pšenicu. [459] Te su činjenice mogle ići u prilog komunistima i njihovom radikalnom socijalnom programu, pogotovo u pasivnim krajevima, što su u Banovini Hrvatskoj, službeno bili Gorski Kotar, Lika, Kordun, Dalmatinska zagora, zaleđe kotara Split i Šibenik.[460] Uistinu, postoji određena korelacija između snažne komunističke aktivnosti i pasivnih krajeva, pogotovo u slučaju Dalmatinske zagore i kotara Split.

Kada su u kolovozu 1940. izbili prosvjedi protiv skupoće, komunisti su iskoristili velik broj ljudi koji su došli na prosvjede zbog teškog ekonomskog stanja. U Makarskoj se na takvom prosvjedu klicalo Staljinu i Sovjetskom Savezu. Kako su isticale banovinske vlasti, većina je prosvjednika došla na prosvjed zbog skupoće, ali je ta masa „bila zavedena od kolovođa" koje su im rekle da će se prosvjedovati protiv skupoće.[461]

---

[457] „Proturadnička 'Uredba o rješavanju radnih sporova'"; *Srp i čekić,* svibanj 1940, 18.
[458] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 360, 60 000 – 70 000, Mjesečno izvješće kotarskog poglavarstva Sinj o kretanju komunizma, 2. 9. 1940.
[459] BOBAN, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941,* sv. 2., 174.
[460] ŠUTE, *Slogom slobodi! Gospodarska sloga 1935-1941.*, 388.
[461] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 360, 50 000 – 60 000, Mjesečno izvješće kotarskog poglavarstva

Često su banske vlasti izvještavale da komunisti nisu jaki, ali su izražene simpatije prema Sovjetskom Savezu, primjerice, u Kninu i Crikvenici.[462] Prema splitskom kotarskom poglavarstvu sklapanje trgovinskog sporazuma u svibnju sa Sovjetskim Savezom „dalo je povoda komunistima, a i pučanstvu uopće da slobodnije i sa simpatijama govori o Rusiji".[463] U splitskom kotaru, prema izvješću kotarskog poglavarstva, „ljevičari s velikim zanimanjem prate kretanja sovjetske vojske i zauzimanje Besarabije i dijela Bukovine, očekujući da se Rusi neće samo time zadovoljiti, već će eventualno i dalje napredovati".[464] U Visu su pak simpatije za Rusiju, zapažene „naročito kod mlađeg svijeta".[465] Otok Vis je od početka Banovine Hrvatske bio jako komunističko žarište. Već u 12. mjesecu 1939. kotarska ispostava je tražila je „agilnog i apsolutno pouzdanog komandira" u žandarmerijskoj stanici Komiža, gdje su komunisti jači nego u Visu, iako je sadašnji zapovjednik „po osjećaju Hrvat, ali nimalo agilan (…), već bi ga se trebalo premjestiti u koji mirniji položaj".[466] Na Hvaru su komunisti bili također jaki. Selo Vrbanj na Hvaru, bilo je prema Ispostavi banske vlasti u Splitu „stožer i leglo komunističke propagande za cijelu općinu.[467] Općenito su na otocima komunisti bili jaki za što je, barem dijelom, zaslužna agrarna prenapučenost tih krajeva, siromaštvo i teško dostavljanje potrebnih namirnica na otoke, zbog prometne (ne)povezanosti. Općina Korčula je tako upozorila Kabinet bana da POGOD[468] treba što prije dostaviti pšenicu jer prijete neredi zbog nestašice brašna za kruh.[469]

Uzrok simpatija za Sovjetski Savez često je bila tradicionalna rusofilija i/ili panslavenski sentiment. Tako je kotarsko poglavarstvo Virovitica izvijestilo da su uspostavu diplomatskih i trgovačkih odnosa sa SSSR-om primili „sa simpatijom" i Srbi i Hrvati „jer narod vjeruje da je Rusija makar i boljševička, bliža Slavenstvu od Njemačke i da će Slavenstvo uvijek zaštititi".[470] Ista će instanca izvijestiti da u kolovozu zbog uspjeha Sila Osovine rastu simpatije

Makarska o kretanju komunizma, 3. 9. 1940.

[462] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 360, 30 000 – 40 000, Mjesečno izvješće kotarskog poglavarstva Knin o kretanju komunizma, 1. 6.. 1940.; HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 30 000 – 40 000, Mjesečno izvješće kotarskog poglavarstva Crikvenica o kretanju komunizma, 1. 6. 1940.

[463] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 360, 30 000 – 40 000, Mjesečno izvješće kotarskog poglavarstva Split o kretanju komunizma, 1. 6.. 1940.

[464] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 360, 40 000 – 50 000, Mjesečno izvješće kotarskog poglavarstva Split o kretanju komunizma, 1. 6.. 1940.

[465] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 360, 40 000 – 50 000, Mjesečno izvješće kotarske ispostave Vis o kretanju komunizma, 1. 7. 1940.

[466] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 8, inv. br. 360, 1-5 000, Mjesečno izvješće kotarske ispostave Vis o kretanju komunizma, 31. 12. 1939.

[467] BOBAN, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941,* sv. 2., 257

[468] Kratica Povlaštenog gospodarskog dioničkog društva Banovine Hrvatske, koje je imalo monopol u trgovini žitaricama na području Banovine Hrvatske. ŠUTE, *Slogom slobodi! Gospodarska sloga 1935-1941.*, 402.

[469] ŠUTE, *Slogom slobodi! Gospodarska sloga 1935-1941.*, 409.

[470] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 360, 40 000 – 50 000, Mjesečno izvješće kotarskog poglavarstva Virovitica o kretanju komunizma, 2. 7. 1940.

za Rusiju „jer se vjeruje da bi Rusija jedina bila u stanju očuvati našu državu u eventualnom napadu Sila Osovine na nas“, ali s druge strane, „o komunizmu nema spomena među seljaštvom i radništvom“.[471]

Rusofilija je naročito bila raširena među srpskim stanovništvom Banovine Hrvatske. Glinsko kotarsko poglavarstvo izvijestilo je da sve više raste „simpatija za sovjetsku Rusiju naročito među Srbima bez obzira na političku pripadnost, a i među Hrvatima, a ukoliko nisu pod dojmom frankovačkim elementima inaugurirane 'Velike Hrvatske'“. [472] Slično je izvještavao i kotarski poglavar Donjeg Lapca, prema kojemu simpatije prema SSSR-u postoje „više kao prema bratskom narodu i njegovoj nekadašnjoj ulozi zaštitnice slavenstva“, što nije preraslo u komunističku aktivnost.[473] U Makarskoj je primijećena slična tendencija te je kotarsko poglavarstvo konstatiralo da „kod naroda iz dana u dan jačaju simpatije za vojničku snagu Rusije, čemu mnogo pomaže pisanje nekih dnevnih novina osobito beogradske *Politike“*[474] Vanjsko politički utjecaji Sovjetskog Saveza utjecali su na prestiž Sovjetskog Saveza u očima stanovništva. Kotarsko poglavarstvo Sinj je pak primijetilo u listopadskom izvješću da odnos naroda prema komunizmu korespondira sukladno padu ili rastu prestiža Sovjetskog Saveza u međunarodnoj areni. [475] Isto je poglavarstvo izvijestilo da se nakon posjeta Molotova Berlinu u studenom, smanjilo oduševljenje Sovjetskim Savezom kod dijela pučanstva.[476] Predstojništvo gradskog redarstva Sisak je pak izvijestilo da je u prosincu 1939, „spao elan ovdašnjih komunista“ zbog lošeg položaja Sovjetskog Saveza u ratu s Finskom.[477]

Na rusofiliju kao činjenicu koju komunisti mogu iskoristiti, ukazao je i Franz Honer, član Politbiroa CK KP Austrije, koji je sastavio za IKKI izvještaj o stanju u Jugoslaviji 1. 6. 1940. On je istaknuo da partija ima, osim među radnicima u tekstilnoj i metalskoj industriji, te u rudarstvu, prometu i građevinarstvu, znatan utjecaj među „radnim seljaštvom“, pogotovo u Dalmaciji, Crnoj Gori i južnoj Srbiji: „Seljaci u ovim oblastima, koji su veoma siromašni i povezani s radništvom mnogim nitima, snažno su orijentirani komunistički, ali pri tom nemaju

[471] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 360, 60 000 – 70 000, Mjesečno izvješće kotarskog poglavarstva Virovitica o kretanju komunizma, 2. 9. 1940.
[472] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 360, 80 000 – 90 000, Mjesečno izvješće kotarskog poglavarstva Glina o kretanju komunizma, 1. 12. 1940.
[473] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 8, inv. br. 360, 1-5 000, Mjesečno izvješće kotarskog poglavarstva Bjelovar o kretanju komunizma, 1. 1. 1940.
[474] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 360, 50 000 – 60 000, Mjesečno izvješće kotarskog poglavarstva Makarska o kretanju komunizma, 2. 8. 1940.
[475] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 360, 70 000 – 80 000, Mjesečno izvješće kotarskog poglavarstva Sinj o kretanju komunizma, 31. 10. 1940.
[476] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 360, 80 000 – 90 000, Mjesečno izvješće kotarskog poglavarstva Sinj o kretanju komunizma, 1. 12. 1940.
[477] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 8, inv. br. 360, 1-5 000, Mjesečno izvješće predstojništva gradskog redarstva Sisak o kretanju komunizma, 31. 12. 1939.

jasne pojmove[478] o komunizmu, a skroz su prožeti panslavističkim idejama. Kako sami govore, sve njihove simpatije su na strani 'majčice Rusije'".[479]

Upravo su i nekima od spomenutih općina u kojima je postojalo siromaštvo i panslavenski sentiment značajan uspjeh polučili komunisti na izborima za seoske općine koji su održani 19. svibnja 1940. Na tim su izborima pravo glasa (glasanje je bilo javno) imali muškarci stariji od 24 godine, budući da je vodstvo HSS-a smatralo da su mlađi birači skloniji ekstremnijim opcijama. KPH se dakako zalagala za pravo glasa za sve punoljetne muškarce i žene te su zahtijevali održavanje izbora za Hrvatski sabor, koji neće biti održani, kao ni izbori za gradske općine u kojima bi HSS vjerojatno lošije prošao.[480] Lista bloka radnog naroda, radničko-seljačka, radnička, URSS-ova, nezavisne, Stranke radnog naroda, saveza radnika i seljaka, zemljoradničko-radnička lista itd., bili su neki od naziva lista, koje su postavili komunisti na izborima, budući da Stranka radnog naroda nije legalizirana zbog čega je terminirana, a te su liste često odbijane.[481] Od ukupno 620 općina u kojima su izbori održani 19.5. HSS je, prema *Hrvatskom dnevniku*, sa samostalnom listom, u koaliciji sa SDS-om ili drugim strankama pobijedio u 564 općine.[482]

Službeni rezultati tih izbora nisu objavljeni kao ni izlaznost, a u 30 kotara za koje je Mile Konjević sakupio podatke prosječna je izlaznost iznosila 40, 82 %.[483] Prema izračunu Mile Konjevića radničke su liste dobile 2901 glas, od ukupno 369 375 (0, 79 %) i 54 odborničkih mjesta od 13 952 (0, 39 %), dok su ljevičarske liste dobile 5 034 glasa (1, 36 %) i 110 odborničkih mjesta (0, 79 %).[484] Budući da Konjević ne pojašnjava koje su liste ljevičarske, a koje radničke, čak i ako pretpostavimo da su sve radničke i ljevičarske liste, od kojih su neke možda socijalističke, komunističke, odnosno da iza njih stoji KPH, dobivamo zbirno samo 7935 glasova za komuniste (2, 15 %).

Komunisti su najviše uspjeha imali u Dalmaciji – širem splitskom području, otocima i najsiromašnijim dijelovima Dalmatinske zagore. Izvan tog uskog područja njihovi su rezultati bili izrazito slabi, a najčešće nisu ni postavili listu. Dobar su rezultat postigli u Ludbregu, vanjskoj općini Čakovec (4 odbornika) te u općini Sela kod Siska gdje su odnijeli pobedu, da

[478] O pojmovnoj konfuziji zanimljivo svjedoči slučaj u Kijevu 9. 11. 1939. Tada su dva radnika u pijanom stanju vikali: „Dolje bajonete, dolje batinaši, živio Staljin i Trocki", očito misleći da su Staljin i Trocki na „istoj strani". HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 8, inv. br. 358, 50 000 – 60 000, Mjesečno izvješće kotarskog poglavarstva Makarska o kretanju komunizma, 2. 8. 1940
[479] BROZ TITO, *Sabrana djela,* tom 5., 200.
[480] KONJEVIĆ, *Općinski izbori u Banovini Hrvatskoj 19. maja 1940. godine*., 271-300.
[481] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945,* sv. 1., 356. HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 360, 30 000 – 40 000, Mjesečno izvješće kotarskog poglavarstva Imotski o kretanju komunizma, 1. 6.. 1940
[482] BOBAN, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941,* sv. 2., 251.
[483] KONJEVIĆ, *Općinski izbori u Banovini Hrvatskoj 19. maja 1940. godine*., 284-285.
[484] Isto, 284.

bi vlasti raspustile općinski odbor i postavile komesara, nakon što su komunisti pokušali prisilno naplatiti porezne dugove zagrebačkog kaptola i veleposjednika Reissa te su na ponovljenim izborima 1941. komunisti poraženi.[485] U Dalmaciji su komunističke liste pobijedile u Sinju, Trogiru, Komiži i Vrboskoj na Hvaru, gdje su ponovljeni izbori nakon čega je pobijedio HSS. U ostalim hvarskim općinama – Hvar, Jelsa, i Starigrad, pobijedio je HSS ali uz dobar rezultat komunističkih lista.[486] U Makarskoj je komunistička lista osvojila 6 od 36 odbornika, u Gradcu 6 od 24, a u Vrgorcu 8 od 36.[487] U Kaštel Lukšiću 16, od 18 kandidata s liste bili su komunisti te je s te liste izabrano 5 vijećnika.[488] Ipak, jedino će komiško općinsko vijeće, na čelu s predstavnikom Bloka radnog naroda (komunistička lista) preživjeti Banovinu Hrvatsku, točnije sve do 1. prosinca 1941., dakle dijelom i za vrijeme talijanske okupacije. Trogirsko općinsko vijeće razriješeno je nakon što su odbili položiti zakletvu kralju te je postavljeno novo, dakako, HSS-ovo, dok je Banska vlast krajem 1940. smijenila i sinjsku općinsku upravu.[489]

13. Novi zamah komunističke aktivnosti – od svibnja 1940. do zabrane URSS-a

Kao što je u jednom od prethodnih poglavlja pokazano, banovinska represija - uhićenje brojnih komunista i konfiniranje u Lepoglavu, strože zakonodavstvo koje regulira pokretanje štrajka, zabrana sindikalnih okupljanja, zabrana osnivanja novih podružnica URSS-a itd. - snažno je pogodila komuniste te je aktivnost KPH utihnula u prvim mjesecima 1940. Zagrebački komunisti, koji su bili manje pogođeni represijom banskih vlasti od splitskih, prigodno će 1. 5., za Međunarodni praznik rada organizirati velike demonstracije u Zagrebu.[490]

Zagrebački MK KPH prvo je izdao proglas u 16 000 primjeraka koji je razdijeljen po gradu, kojim se kritiziraju banske vlasti i poziva na prosvjed 1. 5. S druge strane, HRS je izdao

[485] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945,* sv. 1., 357, 360-361.; BOBAN, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941,* sv. 2., 257

[486] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 360, 30 000 – 40 000, Mjesečno izvješće kotarske ispostave Vis o kretanju komunizma, 1. 6.. 1940; HR-HDA-155-BH KB, kut. 40., Ispostava Banske Vlasti u Splitu (Upravno odjeljenje II.) izvještava o predstojećim ponovljenim općinskim izborima u Vrboskoj i o uspostavi stalne žandarmerijske patrole u Vrboskoj, 26. 6. 1940.; JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945,* sv. 1., 359

[487] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 360, 30 000 – 40 000, Mjesečno izvješće kotarskog poglavarstva Makarska o kretanju komunizma, 1. 6.. 1940

[488] BOBAN, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941,* sv. 2., 256-257.

[489] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945,* sv. 1., 361-362; HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 364, 1 – 20 000, Mjesečno izvješće kotarskog poglavarstva Sinj o kretanju komunizma, 2. 9. 1940.

[490] U manifestu IKKI-a o proslavi Prvoga svibnja, objavljenom u travnju 1940., stajala je uputa sekcijama Kominterne da se treba voditi „bezobzirna borba protiv socijaldemokratskih vođa“, braniti pacifistička politika te za Prvi svibanj demonstrirati za mir, protiv provokatora i ratnih huškača. DEGRAS (ur.), *The Communist International 1919-1943: Documents, sv. 3. 1929-1943*, 470.

letak i pozvao radništvo na izlet u Samobor.[491] Komunisti su planirali organizirati prosvjedne povorke u četiri periferne zagrebačke četvrti, u kojima je brojno bilo radništvo: Trnju, Trešnjevci, Črnomercu i Maksimiru. Te su se četiri skupine trebale spojiti na Trgu kralja Aleksandra, današnjem Trgu republike Hrvatske.[492] KPH je, sukladno planu, uspio preko svoje podružnice u ZET-u zaustaviti tramvajski promet. U 5 ujutro okupili su se na Remizi vozači i kondukteri te su te su im se pridružili građani. Policija je odijelila djelatnike ZET-a od ostalih osoba i rastjerala prosvjednike, navodi se u izvješću redarstvenog ravnateljstva u Zagrebu.[493] Prema Jeliću okupilo se kod nove Remize (današnje tramvajsko spremište na Ljubljanici) ukupno oko 1500 radnika, što je zasigurno pretjerana procjena. Jelić navodi, na temelju izjava sudionika, kako su prosvjednici, izdržali napad 200 policajaca kod nove Remize, održali su miting na Trešnjevačkom trgu i sukobili se na Savskoj cesti kod podvožnjaka s policijom, nakon što su se spojili s radnicima kod stare Remize (danas Tehnički muzej), o čemu policijsko izvješće ne govori.[494]

Prosvjednici su se istoga dana ujutro počeli okupljati u 7 i 30 na Kvaternikovom trgu, a glavninu su prosvjednika sačinjavali radnice tvornice Gaon, Tvornice ulja i Papirnice. Došli su do Zvonimirove gdje ih je policija rastjerala.[495] Prosvjednici iz Trnja, Kanala i Sigečice bili su nešto uspješniji, a većinom su to bili radnici Željezničke radionice i Ložionice. U Masarykovoj ulici nadomak Trga kralja Aleksandra sukobili su se s policijom koja ih je rastjerala. Dio prosvjednika također se okupio na Zvijezdi.[496] Prema Jeliću, radnici su iz svih smjerova okružili Trg kralja Aleksandra, o čemu opet nema govora u izvješću redarstvenog ravnateljstva, te je navodno 6 tisuća ljudi bilo na Trgu kralja Aleksandra, koje su morali policija i Hrvatska građanska zaštita rastjerati „pucnjevima u zrak“ i sabljama.[497] Na prosvjedima su sudjelovali sekretar CK KPH Rade Končar i Eduard Leskovar, što je HSZ primijetio te je Leskovar uhićen u Slavonskom Brodu deset dana nakon prosvjeda.[498] Rajčević pak navodi da je na prvomajskoj manifestaciji sudjelovalo 15 tisuća ljudi.[499] Sve navedene brojke čine se pretjeranima, pogotovo

[491] JELIĆ, „Prvomajske demonstracije u Zagrebu 1940“, 197.
[492] Isto, 196.
[493] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 360, 30 000 – 40 000, Mjesečno izvješće redarstvenog ravnateljstva Zagreb o kretanju komunizma, 1. 6.. 1940., str. 2.
[494] JELIĆ, „Prvomajske demonstracije u Zagrebu 1940“, 198.
[495] JELIĆ, „Prvomajske demonstracije u Zagrebu 1940“, 197; ; HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 360, 30 000 – 40 000, Mjesečno izvješće redarstvenog ravnateljstva Zagreb o kretanju komunizma, 1. 6.. 1940., str. 2.
[496] JELIĆ, „Prvomajske demonstracije u Zagrebu 1940“, 198; HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 360, 30 000 – 40 000, Mjesečno izvješće redarstvenog ravnateljstva Zagreb o kretanju komunizma, 1. 6.. 1940., str. 2.
[497] JELIĆ, „Prvomajske demonstracije u Zagrebu 1940“, 199.; Ukupno su teže ranjena samo četiri prosvjednika. JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945,* sv. 1., 329.
[498] KARAULA, *Mačekova vojska: Hrvatska seljačka zaštita u Kraljevini Jugoslaviji,* 340-341.
[499] RAJČEVIĆ, *Revolucionarni omladinski pokret u Hrvatskoj:* sv. 2, *1929.-1941*., 216.

brojka od 15 tisuća ljudi, uzimajući u obzir da Zagreb ima tada oko 200 000 stanovnika.

Nakon prosvjeda uhićeno je 70 osoba, koje su kažnjene s 10 dana zatvora, a osobe koje nisu rodom iz Zagreba te su bile bez stalnog zaposlenja i obitelji, prognane su u „zavičajnu općinu".[500]Četiri komunista iz ZET-a su zbog organizacije štrajka poslana u Lepoglavu, dok je otpušteno oko 30 radnika ZET-a.[501] U Splitu je proslava prvog svibnja protekla puno mirnije nego u Zagrebu. Jedino se u noći s 30. 4 na 1. 5. ispisani natpisi „Živio 1. maj, živjela Rusija, doli fašizam, živila SSSR" uz nekoliko iscrtanih srpova i čekića na periferiji grada. Na Poljičkoj cesti su pak postavljene rano ujutro velike zastave (dugačke preko 4 metra) na telegrafske stupove.[502]

Povodom uspostave diplomatskih odnosa između SSSR-a i Jugoslavije, partija je organizirala 28. 6. (odnosi su uspostavljeni 24. 6.) demonstracije na Trnju i Trešnjevci. Oko 9 sati navečer, prema redarstvenom ravnateljstvu u Zagrebu, nakon kraja filmskih projekcija na Trešnjevci i Trnju počele su se pred kinima formirati manje grupe, iz kojih su se čuli komunistički povici poput „Živio Staljin" i „Živila Sovjetska Rusija". Na Trnju je skupina narasla na oko 200 osoba, a na Trešnjevci na više od 300 osoba. Te su skupine pokušale krenuti prema centru Savskom cestom, ali ih je policija rastjerala i uhitila 12 osoba.[503] Policija je, prema Jeliću, pucala, te je ranjen radnik Drago Butković koji je nekoliko dana kasnije preminuo. Jelić navodi da je prema centru krenulo nekoliko tisuća ljudi.[504] Razlika u broju prosvjednika između Jelića i izvještaja zagrebačke policije su višestruke. Čini se nevjerojatnim da bi se nekoliko tisuća ljudi moglo okupiti u 9 sati navečer, naći na Varaždinskoj cesti (današnja Vukovarska), marširati Savskom cestom (granicom Trnja i Trešnjevke) prema centru, gdje ih je, prema pisanju *Srpa i čekića*, razbilo redarstvo.[505] Na Butkovićevu pogrebu 5. srpnja okupilo se 1000 ljudi te su namjeravali pokrenuti prosvjed. Međutim, policija je reagirala i to spriječila te su se prosvjednici razišli. Na sprovodu je održan samo jedan politički govor mehaničara iz Zagreba Silvestera Pelzla koji je nakon toga kažnjen i protjeran iz Zagreba.[506]

U kolovozu, točnije 4. 8., je skupina od oko 300 ljudi predvečer s izleta u Ponikvama pokušala doći do grada iz pravca Kustošije uz uzvikivanje komunističkih parola. Zaustavljeni

[500] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 360, 30 000 – 40 000, Mjesečno izvješće redarstvenog ravnateljstva Zagreb o kretanju komunizma, 1. 6.. 1940., str. 2.
[501] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945,* sv. 1., 329.
[502] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 360, 30 000 – 40 000, Mjesečno izvješće redarstvenog ravnateljstva Split o kretanju komunizma, 22. 6..1940
[503] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 360, 40 000 – 50 000, Mjesečno izvješće redarstvenog ravnateljstva Zagreb (politički odsjek) o kretanju komunizma, 1. 7. 1940.
[504] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945,* sv. 1., 326.
[505] „Manifestacije za Sovjetski Savez u Zagrebu", *Srp i čekić,* srpanj 1940., 41.
[506] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 360, 50 000 – 60 000, Mjesečno izvješće redarstvenog ravnateljstva Zagreb o kretanju komunizma, 1. 8. 1940.

su kod Iličke mitnice na Črnomercu koja je predstavljala granicu grada Zagreba. Policija je pritvorila 16 osoba koje su predvodile povorku. Vlasti su ustvrdile, istragom, da je tog dana u Ponikvama (općina Stenjevec, zagrebački kotar) održan sastanak s preko 1000 osoba, većinom radnika, koji su na njega došli kao izletnici. Policija je za to osumnjičila Rastislava Buterina i Jakoba Dugandžića, bivše ZET-ovce koji su nedavno izašli iz Lepoglave nakon odslužene kazne za organizaciju demonstracija 1. svibnja, te jednog tvorničkog radnika.[507]

Komunistička djelatnost počela je rasti u Splitu tek u srpnju, nakon zatišja prouzročenog represijom banskih vlasti krajem 1939. Kao što je rečeno, u lipnju su iz Lepoglave pušteni uhićeni splitski komunisti i vođe URSS-a, dok su zagrebački komunisti pušteni u srpnju. Upravo puštanje splitskih komunista iz Lepoglave koincidira s porastom komunističke aktivnosti u Splitu.

Tajnik oblasnog odbora (dalmatinskog) URSS-a Dušan Mrduljaš pokrenuo je, odmah kada je pušten iz zatvora, akcije za sklapanje novih kolektivnih ugovora i povišenje nadnica zbog poskupljenja živežnih namirnica.[508] U kolovozu je URSS pokrenuo štrajk lučko-obalskih radnika u Splitu, Solinu, Vranjicu i Kaštel-Sućurcu, zbog spora HRS-a i URSS-a oko zapošljavanja preko njihovih organizacija na pristaništima. Primjerice, tvrtka Cipci iz Splita je za iskrcaj praznih bačava za Gospodarsku slogu, u Solinu, zaposlila HRS-ovce iz Solina. Na to su reagirali URSS-ovci i 6.8. nasilno spriječili rad članovima HRS-a te je redarstvo moralo rastjerati URSS-ovce i uhapsiti Nedjeljka Grubića, visoko rangiranog komunista iz Solina. Ipak, dan poslije su URSS-ovci ponovno htjeli spriječiti radnike HRS-a, pa je redarstvo uhitilo 14 URSS-ovaca. Idućeg dana je izbio prosvjedni štrajk lučko-obalskih radnika u Splitu, Solinu Vranjicu i Kaštel Sućurcu, koji je policija spriječila. Ipak vlasti su morale pristati na neke zahtjeve URSS-a te su nagovorile vlasnika tvrtke Cipci da na preostalom poslu zaposli radnike URSS-a. Još nekoliko štrajkova vođeno je toga mjeseca u širem splitskom području, a vlast je većinom udovoljavala zahtjevima za povećanjem nadnica. Poslodavci su pregovarali s „najsposobnijim komunističkim vođom u Splitu“ Duškom Mrduljašom i predsjednikom lučko-obalskih radnika splitskog URSS-a Ivanom Siriščevićem, a nakon uspješnih pregovora skladišnim radnicima povećane su plaće za 12 %, lučko-obalskim radnicima za 22 %. Udovoljeno je i radnicima Jadranskih brodogradilišta u Splitu koji su stupili u dvosatni štrajk 19.8. Uprava brodogradilišta je dala otkaz nekim radnicima, da bi se na kraju povukli, vratili

[507] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 360, 60 000 – 70 000, Mjesečno izvješće redarstvenog ravnateljstva Zagreb o kretanju komunizma, 2. 8. 1940
[508] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 360, 60 000 – 70 000, Mjesečno izvješće redarstvenog ravnateljstva Split o kretanju komunizma, 9. 8. 1940.

radnike na posao i pristali na skraćenje radnog vremena na 6 sati.[509] I u ostatku Dalmacije, kao i u Splitu u kolovozu su komunisti bili aktivni, čemu je uzrok, prema Ispostavi banske vlasti u Splitu (politički odsjek) ekonomska situacija te nestašica brašna i pšenice, zbog čega je ispostava apelirala na POGOD da brže dostavlja žitarice.[510]

Ubrzo će URSS pokrenuti velike demonstracije protiv skupoće 1. 9. u Splitu. Kako zaključuje redarstveno ravnateljstvo „volju vlasti za lojalnu suradnju shvatili su akteri URSS-a kao očitu slabost, ali su se ljuto prevarili kako će pokazati ishod demonstracija koje su izbile 1.9.1940. u Splitu".[511] U Splitu su toga dana komunističke demonstracije, kao i u prosincu 1939., pokrenute na obali, ali je ovoga puta vlast brže razbila prosvjed i kaznila oko 40 osoba s 10 do 30 dana zatvora i kaznama do 1500 dinara. Vođe prosvjeda poslane su u Lepoglavu. Četiri dana kasnije URSS je pokrenuo veliki generalni štrajk u Splitu i okolici, s ciljem blokade prometa i opskrbe pučanstva, što nije uspjelo jer radnici HRS-a na ključnim mjestima opskrbe i prometa nisu štrajkali. Splitsko građanstvo odbilo je poziv štrajkaša da zatvori svoje radnje, zbog čega je nekoliko izloga bilo razbijeno. Nakon razbijanja štrajka 20 osoba kažnjeno je s 10 do 30 dana zatvora, a URSS je 19. rujan ponovno pokušao pokrenuti generalni prosvjedni štrajk, u čemu nisu uspjeli. Tom su se štrajku čak priključili i radnici HRS-a u Jadranskim brodogradilištima, Tjedan dana kasnije URSS je pokrenuo prosvjedni štrajk u Jadranskim brodogradilištima koji su vlasti odmah razbile. „Nakon drakonskih mjera koje je ovo Ravnateljstvo poduzelo protiv destruktivnih elemenata u Splitu očekivati je da ćemo za skoro vrijeme biti pošteđeni od komunističkih nereda u Splitu i okolici", zaključilo je ispravno redarstveno ravnateljstvo Splita.[512] Koliko je ljudi sudjelovalo u demonstracijama i u štrajku teško je procijeniti. Naime, demonstracije na kojima je sudjelovalo više tisuća ljudi u prosincu 1939. ugušila je policija, ali uz čak 1300 pripadnika HSZ-a. Na demonstracijama 1. 9. HSZ-a nije bilo, dok je splitski HGZ tražilo 22. 9. isplatu troškova od Ispostave banske vlasti za samo 100 pripadnika zaštite iz okolnih sela koji su pojačali Hrvatsku građansku zaštitu 3-7. 9. i 18-19. 9. u Splitu. Zbog toga možemo pretpostaviti da je na demonstracijama u rujnu 1940. sudjelovalo manje ljudi nego u prosincu 1939.[513]

[509] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 360, 50 000 – 60 000, Mjesečno izvješće redarstvenog ravnateljstva Split o kretanju komunizma, 11. 9. 1940., 1-2.
[510] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 360, 60 000 – 70 000, Mjesečno izvješće Ispostave banske vlasti u Splitu (politički odsjek) o kretanju komunizma, 20. 9. 1940, 1.
[511] Isto, 2.
[512] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 360, 70 000 – 80 000, Mjesečno izvješće redarstvenog ravnateljstva Split o kretanju komunizma, 8. 10. 1940. ; HR-HDA-158, Izvješće redarstvenog ravnateljstva Split o suzbijanju radničkih štrajkova u drugoj polovici rujna 1940.
[513] HR-HDA-155-BH KB, kut. 71., br. 71233, Hrvatska građanska zaštita iz Splita traži nadoknadu troškova od Ispostave banske vlasti u Splitu za pojačanja prilikom demonstracija u rujnu, 22. 9. 1940.

U okolici Splita komunisti su također organizirali demonstracije protiv skupoće u rujnu. Manje demonstracije izbile su u Trogiru, Kaštelima, Žrnovnici i Omišu, dok su u Trogiru 19. rujna komunisti prisilili obrtnike da zatvore svoje radnje jer će ih inače porušiti. Nakon toga je uhapšeno 18 komunista, a u Lepoglavu je poslano 9 komunista iz splitskog kotara.[514] U drugim dijelovima Dalmacije, primjerice u kotaru Makarska, također su 1. rujna izbili prosvjedi.[515] U Metkoviću su pak organizirane demonstracije 2. rujna, u Dubrovniku 1. rujna na Stradunu, nakon čega je uhapšeno 15 prosvjednika.[516] Prosvjedi su organizirani i u Pučišćima i Selcima na Braču.[517]

U Biogradu je također 1. 9. prosvjedovalo 40-50 osoba protiv rata i skupoće, a u Šibeniku je 1. rujna u 1 po noći diverzijom ugašena struja za cijeli grad osim Crnice. Po mraku su komunisti na zidovima ispisivali komunističke parole. Istoga dana, ali navečer, oko 150 osoba okupilo se u gradskom perivoju, a skupina je narasla na oko 200 osoba kada su se pridružili ljudi koji su se nalazili u blizini. Policija je ubrzo rastjerala okupljenu masu.[518]

U Mostaru, *de facto*, jedinom mjestu s jačom komunističkom aktivnošću u Hercegovini na prostoru Banovine Hrvatske, također su 1. 9. organizirane demonstracije i to jedne od najvećih u Banovini Hrvatskoj. Demonstriralo je 2000 ljudi, prema mostarskom redarstvu, „većinom muslimana“, koji su se sukobili s policijom na mostu vojvode Mišića. Prema izvješću mostarskog redarstva prosvjednici su napali policiju kamenjem te su pucali iz revolvera, na što je policija uzvratila ispaljivanjem nekoliko hitaca u zrak. Kamenjem je ozlijeđen i nadoficijal kotarskog poglavarstva Šefkija Muftija. Prosvjed su organizirali Nikola Abramović-Bjelica, Mustafa Bjelavac, Rade Bitanga, Luka Knežić, Imšir Gigić, Salko Fejić, Smajo Brkić i Mujo Alajbegović.[519] U Dalmaciji, odnosno u bivšoj Primorskoj banovini su se u kolovozu i rujnu komunističke aktivnosti toliko pojačale da je odsjek za unutrašnje poslove Ispostave banske vlasti u Splitu apelirao na centralne banovinske vlasti da se komuniste mora suzbijati s građanskim opcijama, odnosno prestankom borbe s tim opcijama kako bi se „čitavo dobronamjerno građanstvo skupilo za zajedničko suzbijanje komunizma“. Istaknuto je da se trenutno komunistima, koji koriste sukobe s, primjerice frankovcima i sukobe unutar HSS-a, ne

[514] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 360, 70 000 – 80 000, Mjesečno izvješće kotarskog poglavarstva Split o kretanju komunizma, 1. 10. 1940.
[515] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 360, 70 000 – 80 000, Mjesečno izvješće predstojništva gradskog redarstva Šibenik o kretanju komunizma, 1. 10. 1940.
[516] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945*, sv. 1., 369.
[517] Isto, 371.
[518] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 360, 70 000 – 80 000, Mjesečno izvješće predstojništva gradskog redarstva Šibenik o kretanju komunizma, 1. 10. 1940.; HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 360, 70 000 – 80 000, Mjesečno izvješće kotarskog poglavarstva Biograd o kretanju komunizma, 1. 10. 1940
[519] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 360, 70 000 – 80 000, Mjesečno izvješće predstojništva gradskog redarstva Mostar o kretanju komunizma, 30. 1940.

suprotstavljaju druge građanske stranke i pojedinci „osim svećenika s oltara“.[520]

U 9. je mjesecu veća komunistička aktivnost zabilježena i u drugim, do tada mirnim područjima kontinentalne Hrvatske. Manji prosvjedi tako su organizirani u Petrinji i Sisku, nakon čega su uhićeni lokalni komunisti.[521] Vlast je također pojača svoje aktivnosti protiv komunista u Slavoniji. Policija je u listopadu pretresla prostorije vukovarskog URSS-a te su tamo pronašli slike Karla Marxa i Friedricha Engelsa, crveni barjak i slično. Utvrđeno je kako su predsjednik mjesnog međustrukovnog odbora Franjo Pančić i drugi istaknuti članovi URSS-a komunisti, da se u prostorijama odbora vrši komunistička propaganda, pri čemu sastancima prisustvuju i maloljetni školarci. Policija je zbog navedenog zatvorila prostorije URSS-a u Vukovaru.[522] U 9. mjesecu policija je zatvorila i zapečatila prostorije URSS-a u Vinkovcima.[523] Mjesni komitet KPH u Vinkovcima vlasti su otkrile u listopadu te su tada uhitile 10 komunista. Prema izvješću redarstva taj su komitet činili Karlo Dienere, Franjo Komini i Zoltan Rajz. Budući da je prošloga mjeseca ugašen URSS, radništvo je počelo prelaziti HRS-u te se čini da je ovim uhićenjem ugašena znatnija komunistička aktivnost u Vinkovcima.[524]

Dakako novi val komunističke aktivnosti manifestirao se i u Zagrebu. Zagrebački su komunisti također apelirali na tešku ekonomsku situaciju te su pokušali time mobilizirati veći broj ljudi, dok parole za savez sa Sovjetskim Savezom nisu isticane, odnosno bile su „prikrivene ili u pozadini“.[525] Pokazalo se, kao i u Splitu, da su komunisti prenaglili, precjenjujući svoje mogućnosti i snagu te ih je zagrebačka policija brzo slomila. Kako ističe redarstveno ravnateljstvo, najbolje pripremljen je bio pokušaj ilegalnog štrajka pekarskih radnika koji su komunisti htjeli iskoristiti kako bi svalili odgovornost za štrajka na mjere režima i građanske slojeve. Štrajk nisu uspjeli pokrenuti jer su to spriječile banske vlasti.[526] Prvog dana rujna, kada su izbili prosvjedi širom Banovine Hrvatske, oko 20 sati je grupa od oko 100 mladića započela demonstracije na zapadnoj strani Trga bana Jelačića uz komunističke parole. Policija ih je odmah rastjerala i uhitila 4 osobe.[527] Budući da su banske vlasti razbile prvi pokušaj

[520] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 360, 60 000 – 70 000, Mjesečno izvješće Ispostave banske vlasti u Splitu (Odsjek za unutrašnje poslove) o kretanju komunizma, 4. 9. 1940..
[521] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske, 1937-1945,* sv. 1., 368.
[522] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 5., inv. br. 290, Izvještaj predstojništva gradske policije u Vukovaru Kabinetu bana o komunističkom djelovanju u Vukovaru, 26. 10. 1940.
[523] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 5., inv. br. 294, URSS traži od Banske vlasti otvaranje sindikata u Vinkovcima, 30. 9. 1940.
[524] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 360, 80 000 – 90 000, Mjesečno izvješće predstojništva gradske policije Vinkovci o kretanju komunizma, 4. 11. 1940.
[525] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 360, 60 000 – 70 000, Mjesečno izvješće redarstvenog ravnateljstva Zagreb (politički odsjek) o kretanju komunizma, 1. 10. 1940., 1.
[526] Isto.
[527] Isto.

demonstracija, KPH je odlučio pokrenuti novi prosvjed 7. rujna 1940. u radničkim četvrtima.[528]

Tada se na Paromlinskoj cesti (Trnje) okupilo oko 19 sati 150 osoba koje su Trnjanskom i Varaždinskom (današnja Ulica grada Vukovara) pokušale izbiti na Savsku cestu uz povike „Kruha, kruha"! Prema redarstvenom ravnateljstvu ta se skupina povećala na oko 500 ljudi, ali su kod Varaždinske ceste u potpunosti razbijeni. Oko sat vremena kasnije nastale su još dvije prosvjedne skupine – jedna na uglu Savske i Tratinske s do 60 osoba i druga u Ozaljskoj s oko 500 osoba te su ubrzo rastjerani, a kažnjena je 71 osoba. Zanimljivo je da su za organizaciju prosvjeda uhićeni i internirani u Lepoglavu Ludvig Wolf, Bruno Prister, Jelka Prister i Ernest Rado, nepoznati hrvatskoj historiografiji, a u zborniku sjećanja istaknutih komunista o predratnoj zagrebačkoj djelatnosti, oni se ne spominju.[529]

Jelić se također u svojoj povijesti KPH ne osvrće na uhićene organizatore prosvjeda, ali navodi da je nakon prosvjeda uhićeno 20 komunista, uključujući Bukovca, Krajačića, Anku Butorac i Franekića.[530]Koji je bio cilj prosvjednika ne možemo znati sa sigurnošću, ali može se pretpostaviti da su, kao i kada su sklopljeni diplomatski odnosi sa SSSR-om, pokušali spojiti skupine iz dvaju komunističkih žarišta u Zagrebu – Trešnjevke i Trnja – kako bi zajedno krenuli prema centru Zagreba.

Trešnjevka i Trnje kao radničke četvrti bili su žarišta komunističke aktivnosti. Posebice je Trešnjevka tada i/ili kasnije imala (polu)mitski status za komuniste. Kako se prisjeća Grgo Gamulin, „u tom prostranom radničkom predgrađu, u tijesnim i zadimljenim kuhinjama učilo ono što se nije moglo naučiti iz knjiga".[531] Za Trešnjevku su se koristili različiti nazivi: Crvena Republika, „Mala Moskva", „crvena Trešnjevka" itd.[532] Tome su svakako pridonijeli loši životni uvjeti i siromaštvo u tim predjelima grada. Marija Vica Balen prepričava kako je Anka Gržetić opisala život na Trešnjevci: „Životarilo se jadno, iz dana u dan, na granici gladovanja. (…) Bil je to pravi-pravcati pesji život".[533]

Svi rujanski prosvjedi i štrajkovi diljem Banovine Hrvatske bili su neuspješni, kao i u prosincu 1939., a brojni su komunisti uhićeni. Zato je vodstvo KPH kritiziralo rujanske štrajkove u Splitu kao nepripremljene i ishitrene, a na Petoj zemaljskoj konferenciji KPJ označeno je da su u Dalmaciji pokrenuta tri generalna štrajka koja su bila „slabo

[528] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945*, sv. 1., 367, 372.
[529] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 360, 60 000 – 70 000, Mjesečno izvješće redarstvenog ravnateljstva Zagreb (politički odsjek) o kretanju komunizma, 1. 10. 1940.,, 1-2.; AHMETOVIĆ i dr. (ur.) *Zbornik sjećanja Zagreb 1941.-1945.,* sv. I.
[530] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945*, sv. 1., 367.
[531] GAMULIN, „Uvod", 6.
[532] RAJČEVIĆ, *Studentski pokret na zagrebačkom sveučilištu; između dva rata 1918. – 1941.,* 113..; OPALO-MILIDRAG, „Trešnjevačka omladina", 169.
[533] BALEN, *Bili smo idealisti: uspomena jedne revolucionarke*, 73-74.

pripremljena“ te da su općenito vođeni bez pripreme i ishitreno štrajkovi, bez participacije masa, „čime se najnapredniji dio radničke klase odvajao od osnovnih masa i na taj način reakciji davala mogućnost da obezglavi borbu radničke klase“.[534] Tito je kasnije u *Srpu i čekiću* pisao kako su u Dalmaciji tada postojala „anarho-trockistička nastrojenja o 'direktnoj akciji' i akcijama individualnog terora“ koja su se očitovala kada su nakon *Uredbe o lučkom* radu neki radnici, navodno, tražili da se oružjem krene u borbu te da se upotrijebiti dinamit, što je Tito u *Srpu i čekiću* ocijenio štetnom pojavom jer nije bilo vrijeme za takvu akciju koja bi završila neuspjehom.[535] Komunikacija dalmatinskih komunista i CK KPJ bila je slaba pa su često akcije dalmatinskih komunista vođene svojevoljno.[536] Zato su često u Split dolazili članovi CK KPJ i CK KPH kao instruktori.[537]

Rujan i slom svih komunističkih pokušaja, prije svega u Zagrebu i u Splitu, pokazao je slabosti komunističke organizacije koja nije mogla pokrenuti nikakve veće demonstracije protiv vlasti ni dugoročnije veće štrajkove. Banska vlast je nakon štrajka 19. 9. u Splitu, zabranila podružnicu Saveza lučko-obalskih radnika, koja je bila važna u organizaciji štrajka. Ubrzo je usvojena nova *Uredba o lučkom radu* kako bi se spriječili novi štrajkovi.[538] Tom je uredbom zabranjen štrajk lučkim radnicima te su ukinuti kolektivni ugovori. „Hrvatska gospoda su napravila prvi pokušaj da uvedu obećane 'reforme' u cilju fašizacije“, komentirao je uredbu *Srp i čekić*. Za taj list su uvedeni lučki odbori i lučki sud kreirani po uzoru na fašistički korporativizam.[539] Spomenutim štrajkom komunisti ništa nisu postigli: lučki radnici morali su se vratiti na posao, otpušteni URSS-ovi radnici zamijenjeni su HRS-ovim, dok je organizacija oslabljena reakcijom banskih vlasti.[540]

Spomenuta *Uredba o lučkom radu* stupila je na snagu 17. 10., a Ispostava banske vlasti imenovala je članove i zamjenike Odbora za lučki rad koji je nakon usvajanja uredbe, zajedno sa Sudom lučkog rada određivao radne odnose. Istog je dana organiziran generalni štrajk URSS-ovog radništva koji je trajao do 23. 10. Štrajkao je veći broj radnika u Splitu, Solinu i Kaštel Sućurcu. Prema podacima Ispostave banske vlasti štrajkalo je 48 brodogradilišnih radnika, oko 200 građevinskih, 130 krojačkih, oko 70 brijačkih, 120 metalskih, oko 100 drvodjelskih i drugi

[534] BROZ TITO, *Sabrana djela,* tom 6, 58.
[535] „Nekoliko napomena o Dalmaciji“, *Srp i čekić,* siječanj/veljača 1941., 137-138; Članak je objavljen i u Titovim „Sabranim dijelima“. BROZ TITO, *Sabrana djela,* tom 6, 127-129.
[536] JAKIR, *Dalmacija u međuratnom razdoblju 1918.-1941.,* 152.
[537] KRSTULOVIĆ, *Memoari jugoslavenskog revolucionera,* sv. 1., *Na stazama partije, revolucije i bratstva i jedinstva 1905.-1943.*, 100-101.
[538] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945*, sv. 1., 312.
[539] „O uredbi lučkim radnicima“, *Srp i čekić,* kolovoz 1940., 67.
[540] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske, 1937-1945,* sv. 1., 315.

radnici, kao i oko 350 lučkih radnika.[541] Banske vlasti napravile su nakon toga popis 66 komunista koje je trebalo pozvati na vojnu vježbu, u radne bataljone. Uhapšeno 320 sudionika, 120 ih je kažnjeno s 10 dana zatvora, 130 s 30 dana zatvora, a 40 je poslano na služenje kasne u Redarstveno ravnateljstvo Zagreb. Također, zatvoren je Radnički dom URSS-a, uhićeni koji nisu rodom i Splita prognani su u zavičajne općine uz izgon iz Splita u trajanju od pet godina. Također, zabranjeno je sastajanje nezaposlenih radnika.[542] Tada su u Splitu boravili i partijski instruktori koji su dali podršku ishitrenoj odluci.[543] Slanje komunista na vojnu vježbu znalo je i u drugim mjestima smiriti komunističku aktivnost. Tako je na Visu u lipnju 1940. nije bilo komunističke aktivnosti jer je dosta pristaša tada bilo na vojnoj vježbi.[544]

Komunisti iz splitske okolice djelovali su simultano s komunistima u gradu. Tako su, kada je pokrenut generalni štrajk 19. 10., komunisti s 19. na 20. 10. na dijelovima kotara pobacali kamenje na cestu kako bi spriječili promet na cesti Trogir-Split, i to na osam mjesta. Manje gomile kamenja pobacane su kod Kaštel Kambelovca, u Donjim Kaštelima na cesti kod hotela Palace te između Kaštel Lukšića i zapovjedništva mornarice u Divuljama, gdje je postavljena gomila kamenja na 5 mjesta.[545]

U listopadu kada je održana Peta zemaljska konferencija KPJ (19. do 23.10.) u zagrebačkoj dubravi, zagrebačko je redarstvo izvijestilo da je bilo relativno mirno te da komunisti nisu pokušali izvesti nikakvu masovnu akciju. Koliko je tome razlog priprema za kongres da ne izazovu pažnju vlasti, a koliko oslabljenost nakon lošeg rujna kada ih je policija razbila, nije moguće ustvrditi. Istaknuto je da sada KPH svoju aktivnost usmjerava na rad u tvornici i napad na HRS. Tako su primjerice članovi URSS-a, koji je „postao čisti instrument komunističke i ljevičarske akcije“ napadali članove HRS-a u ZET-u. Kao dokaz da je URSS ispostava KPH redarstveno je ravnateljstvo navelo da je 26. 10. trebao u Radničkoj komori biti održan komorni koncert URSS-ovih pjevačkih društava, što je zabranjeno, da bi idućeg dana bili raspačavani letci MK KPH Zagreb u kojem se reagira na zabranu tog skupa.[546] U studenom se komunistička aktivnost manifestirala u radu u tvornicama. Nekoliko puta su održani govori pred tvornicama uz poklike potpore Sovjetskom Savezu. Evidentno je da se komunisti u

[541] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske, 1937-1945,* sv. 1., 313-314; HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 360, 80 000 – 90 000, Mjesečno izvješće redarstvenog ravnateljstva Split o kretanju komunizma, 7. 11. 1940.
[542] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske, 1937-1945,* sv. 1., 314.; HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 360, 80 000 – 90 000, Mjesečno izvješće redarstvenog ravnateljstva Split o kretanju komunizma, 7. 11. 1940.
[543] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske, 1937-1945,* sv. 1., 315.
[544] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 360, 40 000 – 50 000, Mjesečno izvješće kotarske ispostave Vis o kretanju komunizma, 1. 7. 1940.
[545] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 360, 80 000 – 90 000, Mjesečno izvješće kotarskog poglavarstva Split o kretanju komunizma, 6. 11. 1940.
[546] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 360, 70 000 – 80 000, Mjesečno izvješće redarstvenog ravnateljstva Zagreb (politički odsjek) o kretanju komunizma, 2. 11. 1940., 1.

Zagrebu tada još nisu oporavili od rujanskog razbijanja te da su prešli na druge oblike rada.[547] U prosincu su se također usredotočili na rad u tvornicama protiv HRS-a i manje štrajkove.[548]

U Splitu je banovinska represija slomila komuniste i sindikalnu aktivnost. Tako su se u studenom lučko-obalski radnici URSS-a upisali u Odbor za lučki rad, nakon što su HRS-ovci zamijenili dio radnih mjesta radnika učlanjenih u URSS-u. Redarstveno je ravnateljstvo izvijestilo da su „ostali još jedino 'salonski' komunisti". Također je redarstveno ravnateljstvo zatražilo od Banske vlasti da se komunističke vođe zadrže u Lepoglavi jer (pro)komunistički nastrojeni radnici ostaju „obezglavljeni".[549] „Drakonske mjere" su uistinu smirile situaciju u Splitu i splitskoj okolici. Tako u okolici Splitu, iako se tada obilježava Oktobarska revolucija nije bilo većih manifestacija osim što je na Kozjaku iznad Kaštel Gomilice vatrom napravljen natpis Ž. O. R. (Živjela Oktobarska revolucija).[550]

U Osijeku, trećem najvećem gradu u Banovini Hrvatskoj, gradu s razvijenijom industrijom nego u Splitu, komunističke aktivnosti nisu bile znatne. Sekretar osječkog URSS-a Josip Hodak jedno je vrijeme bio u Bileći na prisilnog boravku, ali se vratio u Osijek u lipnju.[551] U srpnju se iz Lepoglave vratio pomoćni sekretar Mjesnog međustrukovnog odbora URSS-a Slavko Knežević.[552] Iako je od srpnja vodstvo osječkog URSS-a bilo na okupu nisu uspjeli organizirati prosvjede, veći štrajk i sl. Dapače, Hodak je već u rujnu 1940. kažnjen s 500 dinara ili 10 dana zatvora jer nije prijavio sastanak radnika Ljevaonice željeza. Također je na njegovom stolu pronađeno 550 ilegalnih komunističkih letaka te je prognan iz Osijeka u svoju zavičajnu općinu Kulen Vakuf 16. rujna.[553] Tu je naredbu Hodak prekršio i bez dozvole vlasti otišao u Zagreb, gdje je u listopadu uhićen.[554] Iako je Osijek imao značajan broj radnika prve demonstracije, i to manje, organizirane su 11. rujna 1940.[555]

Kao i nakon prosinačkih prosvjeda 1939., nakon jake komunističke aktivnosti, uz

[547] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 360, 80 000 – 90 000, Mjesečno izvješće redarstvenog ravnateljstva Zagreb (politički odsjek) o kretanju komunizma, 2. 12. 1940.
[548] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 360, 90 000 – 100 000, Mjesečno izvješće redarstvenog ravnateljstva Zagreb (politički odsjek) o kretanju komunizma, 31. 12. 1940.
[549] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 360, 90 000 – 100 000, Mjesečno izvješće redarstvenog ravnateljstva Split o kretanju komunizma, 6. 12. 1940.
[550] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 360, 80 000 – 90 000, Mjesečno izvješće kotarskog poglavarstva Split o kretanju komunizma, 3. 12. 1940.
[551] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 360, 40 000 – 50 000, Mjesečno izvješće predstojništva gradskog redarstva Osijek o kretanju komunizma, 1. 7. 1940
[552]HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 360, 50 000 – 60 000, Mjesečno izvješće predstojništva gradskog redarstva Osijek o kretanju komunizma, 1. 8. 1940
[553] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 360, 60 000 – 70 000, Mjesečno izvješće predstojništva gradskog redarstva Osijek o kretanju komunizma, 1. 10. 1940
[554] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 360, 70 000 – 80 000, Mjesečno izvješće predstojništva gradskog redarstva Osijek o kretanju komunizma, 1. 11. 1940
[555] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945,* sv. 1., 367.

izravnu represiju banskih vlasti (uhićenja, prognanstva, zabrane mjesnih organizacija URSS-a itd), usvojene su i nove zakonske mjere kako bi se suzbila komunistička aktivnost. Banska vlast je tako donijela *Uredbu o redarstvenim prekršajima* u studenom 1940. kojom su, bez sudskog postupka, kotarska i gradska poglavarstva te redarstveni organi mogli kazniti osobe koje narušavaju javni red i mir kaznom do 30 dana zatvora ili 1500 dinara.[556] Tu će priliku ti organi vlasti koristiti i izricati maksimalnu kaznu za prijestupe, za koje bi inače izrekli kaznu od 10 dana zatvora. U listopadu je pak vlada donijela *Uredbu o osnivanju vojnih radnih logora*, na temelju koje su politički protivnici, poput komunista, pozivan na vojne vježbe, odnosno rad u radnim bataljunima.[557] Konačno, jugoslavenska vlada je 24. 12. 1940. zabranila URSS. Imovina tog komunističkog sindikata konfiscirana je, čime su komunisti izgubili legalno sredstvo političke borbe. Na temelju navedenog banska vlast je 31. 12. izdala naredbu o raspuštanju URSS-a u Banovini Hrvatskoj. Već 1. 1. 1941. policija je zapečatila sjedište Pokrajinskog odbora URSS-a u Zagrebu, koji centrala u Beogradu i nije priznavala.[558] Neki su članovi partije zahtijevali tada generalni štrajk, što je rukovodstvo spriječilo jer se generalni štrajk pokreće samo pred revoluciju, za što nisu povoljni uvjeti.[559]

14. Nakon zabrane URSS-a

Nakon zabrane URSS-a komunisti nisu bili u stanju pokrenuti veće štrajkove, a organiziranje prosvjeda protiv vlasti, protiv skupoće, protiv rata itd., postalo je puno teže. Komunisti su u Zagrebu 4. 1. na Kvaternikovom trgu pokušali pokrenuti demonstracije, što je policija odmah spriječila. Na tom se prosvjedu, piše u izvješću redarstvenog ravnateljstva, istaknula Dragica Končar (vodila je prosvjed), supruga „ilegalca komunista rade Končara“ koja je kažnjena s 30 dana zatvora i izgonom iz Zagreba na tri godine. Zanimljivo je da vlasti nisu navele da je rade Končar šef KPH, što zasigurno nisu ni znali.[560] Sastavni dijelovi URSS-a pokušali su spriječiti svoje raspuštanje argumentacijom da oni nisu isto što URSS.[561] U 1941. redarstvene vlasti počele su izricati puno veće kazne za benignije prekršaje. Tako je stanovita Elza Tomašić prijavljena da u tvornici A. G. B. gdje je bila zaposlena govori protiv poretka u državi i protiv Hrvatskog radničkog saveza te je osumnjičena za širenje letaka. Zbog toga je

[556] Isto, 408.
[557] Isto, 409.
[558] Isto, 410-411.
[559] „O akcijama“, *Srp i čekić,* siječanj/veljača 1941., 144.
[560] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 364, 1 – 20 000, Mjesečno izvješće redarstvenog ravnateljstva Zagreb (politički odsjek) o kretanju komunizma, 3. 2. 1941., 3.
[561] Isto, 1-2.

kažnjena s 30 dana zatvora i izgonom iz Zagreba na 3 godine, dok su u stanu Stjepana Duževića iz Dola na Hvaru pronađene su komunističke slike, zbog čega je kažnjen s 30 dana zatvora i 1500 dinara.[562]

Nakon svih drakonski mjera u Dalmaciji, u siječnju nije zabilježena komunistička aktivnost, osim dijeljenja letaka i ponekih ispada, dok štrajkovi nisu pokrenuti niti u siječnju niti u prosincu. Komunisti su u Dalmaciji očito bili jako uzdrmani te se najveći incident s komunističkim predznakom dogodio u Velom Ižu, gdje je 17.1. oko 200 mladih demonstriralo s parolama protiv vlade, gladi, protiv represije itd.[563] U Splitu je tek 27. 3. došlo do „incidenta", ali u 1941. nije bilo demonstracija. Tog dana je, nakon puča, oko 20 i 30 bila na Narodnom Trgu postrojena vojnička četa. Tada je manja grupa komunista klicala: „Hoćemo savez sa Sovjetskim Savezom", zbog čega su uhićene četiri osobe i kažnjene s 25 dana zatvora.[564]

Budući da su izgubili URSS kao legalnu instituciju kroz koju su mogli djelovati, komunisti su morali osmisliti novi način kako organizirati sindikalnu borbu. Pokušali su stoga infiltrirati neke ustanove, poput Radničke menze u Zagrebu kako bi se u njima okupili te su ispred tvornica održavali sastanke. Prema redarstvenom ravnateljstvu u Zagrebu, ti pokušaji bili su neuspješni u veljači 1941., a zbog tih nastojanja nisu mogli djelovati na drugim poljima, poput izdavanja letaka..[565]

KPH je naredio komunistima da, budući da je ugašen URSS, komunističkim rječnikom, „klasno-borbena sindikalna radnička organizacija"[566] ulaze u HRS i JUGORAS te da njih infiltriraju. Postavilo se pitanje sklapanja kolektivnih ugovora jer su ga mogle sklapati samo sindikalne organizacije, pa je komunistima naređeno da stvore „odbore radničkog jedinstva" preko kojih bi ugovarali pismene sporazume kao zamjenu za kolektivni ugovor.[567] CK KPJ je naredio svim partijskim organizacijama da se „veći i važniji" štrajkovi moraju pokrenuti uz odobrenje CK KPJ te da spomenute „odbore radničkog jedinstva" trebaju činiti i „borbeni" radnici HRS-a i JUGORAS-a.[568] Komunisti sada ulaze u druge sindikate, pa tako

[562] Isto, 3.; HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 364, 20 000 – 30 000, Mjesečno izvješće kotarskog poglavarstva Hvar o kretanju komunizma, 1. 4. 1941.
[563] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 364, 1 – 20 000, Mjesečno izvješće kotarskog poglavarstva Preko o kretanju komunizma, 3. 2. 1941.,
[564] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 364, 20 000 – 30 000, Mjesečno izvješće redarstvenog ravnateljstva Split o kretanju komunizma, 1. 4. 1941.
[565] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 364, 1 – 20 000, Mjesečno izvješće redarstvenog ravnateljstva Zagreb (politički odsjek) o kretanju komunizma, 3. 3. 1941.
[566] „Reakcija je raspustila klasni sindikalni pokret URSS-a, ali radni narod nastavlja borbu još odlučnije", *Vjesnik radnog naroda,* polovinom siječnja 1941., u: PV VRN., str. 339.
[567] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske,* sv. 1., 412-413.
[568] BROZ TITO, *Sabrana djela,* tom 6, 139, 146-158.

primjerice komunist Nikola Slatković infiltrirao Savez kožara HRS-a.[569] Neke su štrajkove komunisti pokrenuli preko HRS-a, poput štrajka u tvornici tjestenina Cetina u Omišu, koji je trajao od 12. 2. do 7.3 1941. nakon čega je vodstvo HRS-a proglasilo štrajk ilegalnim, dok su pokretači kažnjeni s 15 dana zatvora. Komunisti su putem HRS-a pokrenuli štrajk u tvornici Vuna u Karlovcu, koji je trajao od 16. 1. do 1. 2. 1941. Vodstvo HRS-a proglasilo je i taj štrajk ilegalnim.[570]

Banske su vlasti u 1941. dodatno zaoštrile odnos prema sindikatima te se *Naredbom o postavljanju povjerenika za radne odnose pri privrednim poduzećima* od 30. 1. 1941., povjerenik mogao postaviti u poduzeća gdje prijeti štrajk. Povjerenik je mogao otpustiti svakog radnika koji se ne pridržava kolektivnog ugovora, odluke radnog suda, odluka nadležnih vlasti i odluka povjerenika. U siječnju su trebali biti održani izbori za radničke povjerenike, ali ih je Šubašić, nakon što su provedeni bili u nekoliko poduzeća, odgodio za svibanj 1941.[571]

Banovina Hrvatska, a i Jugoslavija, počinju se 1941. približavati korporativnom uređenju radnih odnosa. Tako su HRS i HSS razmišljali o uvođenju „prinudnih sindikata". Prema toj ideji postojala bi jedinstvena udruga poslodavaca i jedinstveni sindikat za Banovinu Hrvatsku koji bi dakako vodili SHPN i HRS.[572]Sam premijer Cvetković još je u lipnju 1930. na sjednici Glavnog odbora JUGORAS-a istaknuo da se treba ugledati na fašistički korporatizam kod rješavanja radničkih sporova.[573] Glasilo HSS-a *Hrvatski tjednik* također se založilo za korporativnu državu i istaknuo kako je program HSS-a „sav prožet načelima organizirane privrede"[574] Uzimajući u obzir te ideje o korporativnoj državi, koje podrazumijevaju klasnu harmoniju, suradnju „rada i kapitala" (uz državu kao moderatora), ne čudi da su preživjeli samo „prijateljski", odnosno režimski sindikati.[575]

Srp i čekić je u kolovozu tvrdio da je ideologija HSS-a fašistička odnosno da je „suština 'hrvatske seljačke demokracije' ustvari istovetna sa suštinom njemačkog nacionalsocijalizma ili talijanskog fašizma".[576] Drugi partijski časopis, *Politički vjesnik* je u kolovozu 1940. objavio veliki članak naziva *Korporativni sistem,* koji je, pisao je *Politički vjesnik,* osmislio financijski

[569] KARAULA, *Mačekova vojska: Hrvatska seljačka zaštita u Kraljevini Jugoslaviji,* 342.
[570] JANJATOVIĆ, *Politika Hrvatske seljačke stranke prema radničkoj klasi: Hrvatski radnički savez 1921 – 1941. godine*, 245.
[571] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945,* sv. 1., 414.; BOBAN, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941,* sv. 2., 240.
[572] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945,* sv. 1., 413.
[573] BOBAN, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941,* sv. 2., 342.
[574] Isto, 344.
[575] O ekonomskom ustroju fašističkih država vidi BEREND, *Ekonomska povijest Europe dvadesetog stoljeća: ekonomski režimi od laissez-fairea do globalizacije, 92-132.*
[576] „'Seljačka demokracija' i rat", *Srp i čekić,* kolovoz 1940., 71.

kapital „kao prigodnu ideju za zavaravanje masa i prikrivanje biti fašističke diktature“.[577] Vraćajući se na Dimitrovljevu definiciju fašizma, prema kojoj je fašizam samo aberacija kapitalizma i njegova najgora inačica, *Politički vjesnik* piše kako se „iza lijepih riječi Mačeka i protunarodnog vodstva HSS-a o 'korporativnom' sistemu (…) ne krije ništa drugo nego – fašizam, diktatura kapitalističke klase“.[578]

Usprkos oštroj antikapitalističkoj retorici komunisti očito više nisu imali kapaciteta pokrenuti jače akcije, nakon što je zabranjen URSS. Ukratko, nakon zabrane tog sindikata, brojnih uhićenja krajem 1940., oni nisu u cijeloj Banovini Hrvatskoj organizirali veću akciju. Bili su u stanju hibernacije, ograničili su se na dijeljenje pamfleta, letaka, organiziranje „letećih mitinga“ pred tvornicama i sl.

Srp i čekić je u dvobroju za siječanj i veljaču upozorio kako ne treba pokretati demonstracije pod svaku cijenu, ako one neće postati masovne. Trebalo bi izbjegavati demonstracije na koje dolaze samo „najsavjesniji i najborbeniji radnici“ jer će time KP izgubiti svoje kadrove, a neće postići nikakav učinak.[579] Jedini prosvjedi bili su prosvjedi protiv pristupanja Trojnom paktu. Demonstracije su održane u Splitu navečer 28. 3., a u Zagrebu 29. 3., opet na Trešnjevci i Trnju sa zadatkom da se okupe i krenu prema gradu. Na tim je demonstracijama, prema policijskom izvještaju, tvrdi Jelić, sudjelovalo 8000 prosvjednika, a uhićeno ih je više od 30. Demonstracije su organizirane krajem ožujka u Karlovcu, Slavonskom Brodu, Osijeku.[580] Omladinci su u Sušaku pokušali organizirati prosvjed podrške pučistima, ali ih je HSZ spriječio.[581] Zanimljivo je da za vrijeme demonstracija čelnik KPH Rade Končar nije bio u Zagrebu već u Beogradu, dok su u Zagrebu bili Aleksandar Ranković i Ivan Milutinović.[582] Rob i Vanić navode da je na demonstracijama u Zagrebu, koje su započele navečer 28. ožujka, bilo oko 1500 ljudi, a da su do centra, iz Trnja i Trešnjevke, uspjele doći samo manje grupe.[583] Sudionik Faust Ljuba pak navodi da su se demonstranti okupili na Trnju i krenuli prema Trgu te da su se sukobili s policijom i HGZ-om na raskrižju Jurišićeve i Draškovićeve. Manje su se grupe, navodi, probile do Trga bana Jelačića i „nastavili demonstracije do duboko u noć“.[584]

Nova vlada Dušana Simovića odmah je 27. 3. ukinula radne bataljune za komuniste, ali

[577] „Korporativni sistem“, *Politički vjesnik,* 1. kolovoza 1940., u: PV VRN., str. 86.
[578] Isto, 87.
[579] „O akcijama“, *Srp i čekić,* siječanj/veljača 1941., 145.
[580] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945*, sv. 1, 423.; SENTIĆ, LENGEL-KRIZMAN, *Revolucionarni Zagreb 1918.-1945. (kronologija)*, 89.
[581] KARAULA, *Mačekova vojska: Hrvatska seljačka zaštita u Kraljevini Jugoslaviji,* 431.
[582] ČALIĆ, „Do viđenja grade“, 62.; ROB, VANIĆ, „Partijska organizacija“, 121.
[583] ROB, VANIĆ, „Partijska organizacija“, 121.
[584] LJUBA, „U rajonskom komitetu“, 130.

banovinske vlasti nisu išle u tom smjeru. Dapače 30. i 31. 3. u Zagrebu uhićeno je preko 100 komunista. Uhićen je dio rukovodećih kadrova, kao i poznati partijski intelektualci.[585] Tada je uhićeno 25 istaknutih članova KPH, među njima i August Cesarec, Otokar Keršovani i Božidar Adžija te neki ljevičari koji su bili u sukobu s partijom poput Ive Korskog i Zvonimira Richtmanna. Navedeni će ostati u zatvoru i za vrijeme uspostave nove ustaške vlasti te će biti kasnije strijeljani.[586]

15. Komunističke (para)partijske organizacije

Ilegalna komunistička partija često je kamuflirala svoje aktivnosti, djelatnošću kroz razna društva, udruge i sl. Takva društva i udruge možemo nazvati „parapartijskim" organizacijama kojima su komunisti nastojali kapilarno širiti svoje ideje u društvo, uključujući i više slojeve društva. Takav rad KPH bio je organiziran po uzoru na Kominternu. Kominterna je osnivala svoje „pomoćne organizacije" koje supostojale uz nju te su bile s njom blisko povezane. Tako je osnovana Profinterna, organizacija komunističkih sindikata širom svijeta i razna društva poput Društva revolucionarnih pisaca i umjetnika, Svjetskog odbora protiv rata i fašizma, Lige protiv imperijalizma, Sportinterne za sport i Međunarodnog udruženja prijatelja sovjetskog saveza. Većina navedenih organizacija imala je globalnu težnju, odnosno osnivane su filijale takvih organizacija u brojnim europskim zemljama, pa tako i u Jugoslaviji.[587] Takve je organizacije sama Kominterna nazivala „kamuflažnim organizacijama", a u njih je spadala i iznad spomenuta Međunarodna crvena pomoć.[588] Ta je organizacija poznata pod akronimom MOPR, a bila je jedna od „neutralnih" Kominterninih organizacija, čija je uloga bila pomoć lijevim političkim zatvorenicima širom svijeta. Organizacijom Crvene pomoći za Hrvatsku, sa sjedištem u Zagrebu upravljao je književnik Stevan Galogaža. Ta je organizacija bila, u Zagrebu „glavni punkt", „za prihvaćanje rukovodilaca KPJ koji su ilegalno dolazili iz inozemstva i dalje se povezivali s odgovarajućim predstavnicima Partije u zemlji", pojašnjava Jelić.[589] Crvena pomoć, koja je izvan Zagreba bila slabo organizirana, pokretala je akcije za oslobođenje političkih zatvorenika, povrataka španjolskih dobrovoljaca te za materijalnu pomoć njihovim obiteljima.[590] Naime, preko tristo španjolskih dobrovoljaca iz Jugoslavije, dakle jugoslavenskih

[585] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945*, sv. 1, 424.
[586] KARAULA, *Mačekova vojska: Hrvatska seljačka zaštita u Kraljevini Jugoslaviji,* 431.
[587] WOLIKOW, "The Comintern as a World Network", 251-252.
[588] STERN, *Western Intellectuals and the Soviet Union, 1920-1940*., 41.
[589] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945,* sv. 1., 208.
[590] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945,* sv. 1., 330-331.; Crvena pomoć preimenovana je 1940.

komunista, bilo je smješteno u Francuskoj, od kojih oko 120 Hrvata. Akciju za povratak španjolskih dobrovoljaca podržavali su i URSS, Društvo za prosvjetu žena, studenti ljevičari itd.[591] Drago Vrbanić, Srećko Šilović, Stjepan Šalamun, Josip Levnaić i Antun Benički bili su članovi Pokrajinskog odbora Narodne pomoći za Hrvatsku, a u ožujku 1941., nakon što su uhićeni Vrbanić i Levnaić i odbor ulaze Glinka Korporić i dr. Mirko Tomičić.[592] Član Crvene pomoći bio je i istaknuti književnik August Cesarec.[593] Crvena/Narodna pomoć u Hrvatskoj skupljala je znatna sredstva za komuniste u francuskim logorima, pa je tako ukupno prikupljeno preko 100 000 dinara, a poslano je oko 3000 paketa zatvorenicima.[594] Prema Kosti Nađu koji je bio u tim logorima jugoslavenski su komunisti nekada znali dobiti 300-400 paketa dnevno.[595] Banovinske su vlasti obraćale posebnu pažnju na povratnike iz Španjolske, upravo jer je riječ bila o iskusnim pripadnicima KPJ/H.[596] Vlasti su bilježile kada bi se španjolski borci vratili u zemlju, a često bi ubrzo protiv njih bio pokrenut postupak. Tako je u prosincu bio pokrenut istražni postupak protiv Ivana Krndelja koji se vratio u Jugoslaviju u studenom.[597]

Za španjolske dobrovoljce bio je osnovan „Komitet za Španjolce“ pri Pokrajinskom odboru Narodne pomoći koji je sakupljao hranu, odjeću, novce i druge potrepštine za jugoslavenske komuniste u francuskim logorima. U slučaju kada Crvena pomoć nije mogla izravno dostaviti potrebne materijale zatvorenima, komunisti su znali koristiti i Crveni križ.[598] Partija je pri opskrbi španjolskih dobrovoljaca imala podršku liječnika članova Narodne pomoći i partijskih simpatizera. U Crvenoj pomoći su bili brojni liječnici poput dr. Jurja Bocaka, povjerenika za klinike na Šalati, dr. Arsena Škatarića iz Higijenskog zavoda, dr. Josipa Kajfeša iz bolnice na Sv. Duhu, dr. Miljenka Krausa iz SUZOR-a itd.[599] Među liječnicima su općenito bili utjecajni komunisti. Već su spomenuti Srećko Šilović i dr. Beno Stein, a istaknuti komunist Pavle Gregorić također je bio liječnik. U Higijenskom zavodu, Školi narodnog zdravlja i Zavodu za kontrolu lijekova komunisti su bili snažni. Ćelija u Higijenskom zavodu sakupljala je sredstva za Crvenu pomoć, širila partijske materijale i pomagala u sakrivanju istaknutih

„Narodnu pomoć Jugoslavije“, a 1941. u „Narodnooslobodilački fond“. „Crvena pomoć“, http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=12898, stranica posjećena 23. 1. 2020.
[591] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945,* sv. 1., 332.
[592] LENGEL-KRIZMAN, „Organizacija i rad Pokrajinsko g i Mjesnog odbora Narodne pomoći u Zagrebu 1941—1942“, 93.
[593] BALEN, *Bili smo idealisti: uspomena jedne revolucionarke*, 73.
[594] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945,* sv. 1., 333.
[595] NAĐ, „Na putu u Zagreb“, 241.
[596] HR-HDA-158-BH ODZ, kut. 7., „Ubacivanje naših komunista iz inostranstva“, 25. 9. 1939.
[597] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 8, inv. br. 358, Mjesečno izvješće o komunističkoj propagandi redarstvenog ravnateljstva Zagrebu (politički odsjek), 29. 12. 1939., 4.
[598] BERUS, „Narodna pomoć“, 177-179.
[599] Isto, 180.

članova KPJ. U tom su zavodu primjerice djelovali Slaviša Vajner „Čiča“, Marina Savić-Gregorić, Arsen Škatarić i drugi. Direktor sve tri navedene ustanove bio je dr. Berislav Borčić, simpatizer komunista.[600]

Vladimir Popović, poznat kao „Vlado Španac“, navodi da su nakon pada Francuske „Španci“ mogli otići ili u Legiju stranaca ili na dobrovoljni rad za Njemačku. Partija se odlučila za drugo te se bijegom iz Njemačke u Jugoslaviju uspio vratiti znatan broj jugoslavenskih komunista.[601] Izidor Štrok navodi da su od predstavnika NDH u Berlinu lako dobili putovnice za povratak u zemlju. Budući da represivni organi NDH nisu znali da je riječ o komunistima, moguće je da ni banovinske vlasti nisu imale preciznu evidenciju.[602]

Kominterna je u svoje pomoćne organizacije nastojala integrirati i intelektualce koji nisu bili komunisti, odnosno lijeve građanske intelektualce, takozvanu „lijevu buržoaziju“ kako bi ojačala svoj prestiž u svijetu. S jedne strane cilj je Kominterne bio rušenje kapitalističkog poretka, dok su takve organizacije ponekad samo radile na jačanju „ugleda“ Sovjetskog Saveza i jačanju pozitivnog javnog mnijenja spram SSSR-a, što su donekle kontradiktorni interesi. Većinu takvih kulturno-propagandnih operacija sa stranim intelektualcima kreirao je Odjel agitacije i propagande unutar IKKI-a koji je i nadgledao rad organizacija.[603] Kamuflažne organizacije trebale su se povezati s intelektualnim i sitnom buržoazijom, dok su žene, mladi i djeca bili važne mete sovjetske propagande putem tih organizacija.[604]

Jedna od takvih kamuflažnih organizacija bilo je Svesavezno društvo za kulturne odnose sa stranim zemljama (VOKS) koje se obraćalo isključivo ne-komunističkoj inteligenciji. VOKS je „prijateljski“ davao informacije o SSSR-u strancima i pozivao ih da posjete zemlju i „otkriju“ pravu istinu o Sovjetskom Savezu. Prva predsjednica VOKS-a, od 1925. do 1930., sestra Lava Trockog i bivša žena Lava Kamenjeva Olga Kamenjeva kreirala je kulturna društva za približavanje Sovjetskom Savezu koja su prikazivala sovjetske filmove i sovjetsku glazbu, u sklopu navodne edukacije članova o pravom stanju stvari u Sovjetskom Savezu.[605] Udruženje prijatelja Sovjetskog Saveza stvoreno je 1927-1928. te su se filijale tog udruženja proširile širom Europe.[606] Tako je u Jugoslaviji osnovano Društvo prijatelja SSSR-a, čiji su članovi bili pojedinci koje možemo, marksistički rečeno, nazvati „lijevom buržoazijom“. Privremeni odbor Društva prijatelja SSSR-a u Zagrebu osnovan je u srpnju 1940., a 23. 7. zahtjev za

[600] IVEKOVIĆ, *Hrvatska lijeva inteligencija 1918.-1945*., sv. 1., *1918.-1941.,* 275-280.
[601] POPOVIĆ, „Povratak 'Španaca' iz Njemačke“, 232.; NAĐ, „Na putu u Zagrebu“, 241.
[602] ŠTROK, „Povratak iz Španjolske“, 256. (ČLANAK 256-258)- stavio u popis možda brisat
[603] STERN, *Western Intellectuals and the Soviet Union, 1920-1940*., 5-6., 35-45.
[604] Isto, 42.
[605] STERN, *Western Intellectuals and the Soviet Union, 1920-1940*., 6-7; Opširno o VOKS-u: Isto, 86-163.
[606] STERN, *Western Intellectuals and the Soviet Union, 1920-1940*., 41.

legaliziranjem predan je redarstvenom ravnateljstvu Zagreb. Predsjednik je bio kipar Antun Augustinčić, tajnik je bio liječnik dr. Srećko Šilović, a odbornici: dr. Vladimir Kalember (tajnik stola sedmorice), književnik August Cesarec, odvjetnik dr. Fedor Bazala, predsjednik Društva novinara Banovine Hrvatske i novinar *Jutarnjeg lista* dr. Branko Sokolić[607], kipar Dragutin Filipović, kipar Vanja Radauš, magistar farmacije Mirko Turić, odvjetnik dr. Miljenko Protega, novinar Mahmud Konjhodžić, književnik Ivan Goran-Kovačić, novinar Josip Lukić (*Novosti*), inženjer Mladen Žerdik, liječnici dr. Beno Stein i dr. Miroslav Schlesinger te bankarski činovnik Viktor Brolich. Prema redarstvenom ravnateljstvu kao komunisti ili pristaše evidentirani su: Cesarec, Radauš, Protega, Kovačić, Žerdik, Stein, Brolich, Augustinčić i Šilović.[608] Agitprop Kominterne je upozoravao da formalno ne-komunističke organizacije ne bi trebali voditi komunisti.[609] To je poštovano i pri osnivanju Društva prijatelja SSSR-a u Zagrebu i Jugoslaviji pa je „lijeva buržoazija" bila na čelu. Upravo su društva prijatelja SSSR-a, kako ističe Stern trebala približiti liječnike, učitelje, umjetnike, znanstvenike i ekonomiste SSSR-u te „sitnoburžoaske muškarce i žene" koji su sa simpatijama gledali na tada jedinu komunističku zemlju u svijetu.[610] Banska vlast odgađala je odluku o registraciji društva, pa su se u jesen 1940. počeli skupljati potpisi[611] za pristupanje Društvu, što je banska vlast pokušala spriječiti. Konačno je Banska vlast u siječnju 1941. zabranila osnivanja Društva na području Banovine Hrvatske, na čijem je čelu u Jugoslaviji bio Ivan Ribar, prvi predsjednik Narodne skupštine Kraljevine SHS, pripadnik lijevog krila Demokratske stranke (prije isključenja), kasnije predsjednik Narodne skupštine FNRJ i otac Ive Lole Ribar čelnika SKOJ-a. U srpnju 1940. *Srp i čekić* objavio je da treba raditi na borbi za „popularizaciji SSSR-a i njezine politike u narodnim masama, za raskrinkavanje kleveta i laži protiv SSSR-a sa strane reakcije". U tom kontekstu treba promatrati i pokušaj osnivanja društva.[612]

Komunisti su također nastojali preuzeti razna športska društva i nogometne klubove koji su oštro bili podijeljeni na radničke i građanske. Ivan Šibl prisjeća se kako je igrao u čakovečkom Građanskom, a u Zagrebu su mu prijatelji skojevci i komunistički simpatizeri rekli da ne može „igrati u buržoaskom klubu" te su ga upisali u radnički športski klub Metalac, u kojemu je igrao i sekretar KPH Rade Končar, te je ubrzo postao član uprave tog kluba koji je

[607] Društvo novinara Banovine Hrvatske osnovano je 9. 6. 1940. Do tada je Sokolić bio predsjednik zagrebačke sekcije Jugoslavenskog novinskog udruženja. NOVAK, „Smrtna presuda građanskome novinarstvu", 152-153.
[608] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 360, 50 000 – 60 000, Mjesečno izvješće redarstvenog ravnateljstva Zagreb o kretanju komunizma, 1. 8. 1940.
[609] STERN, *Western Intellectuals and the Soviet Union, 1920-1940*., 41.
[610] Isto, 42.
[611] Prema *Političkom vjesniku* u Jugoslaviji je tada prikupljeno „na hiljade potpisa" za osnivanje društva. „Šta je s Društvom prijatelja Sovjetskog Saveza", *Vjesnik radnog naroda,* krajem siječnja 1941., u: PV VRN., str. 392.
[612] „Pred godišnjicu imperijalističkog rata u Evropi", *Srp i čekić,* kolovoz 1940., 61.

ukinut kada i URSS, jer su zabranom tog sindikata raspušteni i svi radnički klubovi s njim povezani.[613] Uz Končara i Šibla, članovi Metalca bili su i Jože Vlahović, Petar Biškup, Marijan Čavić i brojni drugi komunisti i komunistički simpatizeri. Šibl navodi da je 40 članova Metalca poginulo u NOB-u.[614] „U 'Metalcu' smo dobro radili. Nisu nam samo igra i sportski rezultati bili bitni ni najvažniji. Okupljali smo mladež i djelovali politički", prisjetit će se Ivan Šibl.[615]

Radnički klubovi, kojima su upravljali komunisti ponekad su znali i javno manifestirati svoje simpatije prema komunizmu. Tako su nogometaši Radničkog športskog klub Šibenik nakon utakmice s trogirskim Slavenom 19.8. pjevali komunističke pjesme nakon utakmice.[616] Pri ispraćaju nogometaša iz Makarske u Jelsi, okupljeni su izvikivali komunističke poklike, pa ih je otjerala žandarmerija.[617]

Banovina Hrvatska čak je zabranila Radnički sportski klub Velež iz Mostara jer su njime upravljali komunisti. Vlasti su već u veljači 1940. spazile nogometaše Veleža da nose komunističke zvijezde petokrake, nakon čega su kaznili s 500 dinara globe ili 10 dana zatvora predsjednika kluba.[618] Prema kotarskom poglavarstvu u Mostaru u Veležu su igrali samo ljevičari, a utakmice su bile „vrlo dobro posjećene" te je na njima bilo čitavo radništvo s obiteljima, čime su slali političku poruku. Zbog toga je kotarsko poglavarstvo tada zatražilo od vlasti da raspuste RŠK Velež.[619] Vlasti su zabranile u svibnju klub jer je „društvo svojim djelovanjem prekoračilo krug rada određen društvenim pravilima i što je postupilo protiv društvenog poretka".[620] Ipak prostorije kluba ostale su i kasnije okupljalište komunista pa je 6. 2. 1941. policija u prostorijama kluba pronašla 13 omladinaca na nedozvoljenom sastanku, zbog čega su uhićeni oni i još 4 osobe te su kažnjeni s 10-30 dana zatvora.[621] Komunisti su također osnivali razne udruge, ili ih preuzimali, u kojima su širili svoje ideje. Tako je Marija Vica Balen bila članica radničko planinarske organizacije Prijatelj prirode koja je organizirala izlete na Medvednicu i Žumberak.[622]

---

[613] ŠIBL, *Sjećanja*, sv. I., 27-28.
[614] ŠIBL, *Iz ilegalnog Zagreba 1941*., 9.
[615] ŠIBL, *Sjećanja*, sv. I., 28.
[616] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 360, 50 000 – 60 000, Mjesečno izvješće kotarskog poglavarstva Split o kretanju komunizma, 1. 9. 1940.
[617] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 360, 60 000 – 70 000, Mjesečno izvješće kotarskog poglavarstva Hvar o kretanju komunizma, 1. 10. 1940.
[618] HR-HDA-158-BH ODZ, kut. 49., Izvještaj kotarskog poglavarstva Mostar o Veležu i upotrebi komunističke zvijezde, 21. 2. 1940.
[619] HR-HDA-158-BH ODZ, kut. 49., Kotarsko poglavarstvo Mostar traži od banske vlasti zabranu nogometnog kluba Velež, 16. 3. 1940.
[620] HR-HDA-158-BH ODZ, kut. 49., Ispostava banske vlasti u Splitu raspušta RŠK Velež, 9. 5. 1940.
[621] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 364, 20 000 – 30 000, Mjesečno izvješće predstojništva gradske policije Mostar o kretanju komunizma, 17. 3. 1940.
[622] BALEN, *Bili smo idealisti: uspomena jedne revolucionarke*, 26. Ahmetović je primjerice radio u Radničkoj planinarskoj zajednici (RAPLAZA) koja je organizirala izlete u okolici Zagreba, a navodi da je vođa izletnika

Djeci uglednika i visokih dužnosnika u Banovini Hrvatskoj, na neki je način tolerirana komunistička, aktivnost, ali i osobama povezanima s utjecajnim HSS-ovcima. Maček će, očito zbog toga što je dio bogatih građana simpatizirao komunizam, isticati da komuniste u Hrvatskoj ne podupiru siromašni već, paradoksalno, dobrostojeći. On je poručio delegaciji beogradske Ujedinjene studentske omladine 21.12.1939. u Zagrebu: „Šta hoće taj radni narod? U Beogradu ne znam kako je bilo, jer tu nisam bio, u Zagrebu sam vidio babe u bundama i gospodu koja imaju 6 do 7 hiljada mjesečno plaće, čuo sam takve gdje viču i traže kruha i rada“.[623]

Tezu o „bogatim“ pristašama komunizma, Maček će ponoviti i u svojim memoarima. Tako su, tvrdi Maček, komunisti dolazili iz „ekonomski najjačih krugova“ u Hrvatskoj i Jugoslaviji. „Komunistička mladež sastojala se uglavnom od bogatih roditelja, a i mlađi inteligenti su redovito bili ljudi s pristojnim dohotkom“, napisat će.[624]

U listopadu 1935. Vladimir Bakarić postao je diplomirani pravnik, a već 1936. dobio je pripravničko mjesto na sudu, iako je dvaput osuđen zbog komunističke aktivnosti. Kako navodi Mujadžević, to se vjerojatno može objasniti ugledom i utjecajem njegova oca koji je bio sudac u Zagrebu. Kao advokatski pripravnik radio je na Kotarskom sudu II. u Zagrebu te u pisarnici Radivoja Waltera u Zagrebu tijekom 1939., a od rujna 1939. do ožujka 1940. bio je pripravnik u zagrebačkoj odvjetničkoj pisarnici dr. Pavla Froehlicha. I drugi su komunistički dužnosnici radili u odvjetničkim uredima – Ivan Rukavina u Zagrebu, Vladimir Velebit također u Zagrebu (postao samostalni odvjetnik početkom 1941) te Jakov Blažević kao advokatski pripravnik u Gospiću.[625] U Zagrebu je dio građanske elite sa simpatijama gledao na komunizam i ponekad urgirao na puštanje komunista iz zatvora. Tako primjerice, Marija Vica Balen navodi da je ona uhićena 1936., ali je na intervenciju uglednog zagrebačkog novinara i publicista dr. Branka Kojića, prema njenom svjedočenju komunističkog simpatizera, puštena.[626]

Zanimljiv je primjer Šime Balena, dugogodišnjeg komunista kojega su istaknuti HSS-ovci tolerirali i spašavali od policije. Balen je osuđen 1933. na 4 godine jer je rasturao ilegalne časopise *Ustaša*, *Grič*, *Hrvatski domobran* i *Vjesnik hrvatskih revolucionara*, da bi u Srijemskoj Mitrovici postao komunist i već 1937. bio ponovno uhićen zbog komunističke propagande.[627] Već 1937. on, po partijskom zadatku, ulazi u uredništvo *Seljačke sloge*, časopisa istoimene

uvijek bio član KP, SKOJ-a ili komunistički simpatizer, a izleti su bili organizirani svake nedjelje. AHMETOVIĆ, „Najšira podrška građana“, 107.

[623] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945,* sv. 1., 277.

[624] MAČEK, *Memoari*, 238.

[625] MUJADŽEVIĆ, *Bakarić: politička biografija,* 19-20.

[626] BALEN, *Bili smo idealisti: uspomena jedne revolucionarke*, 114.

[627] HR-HDA-158-BH ODZ, kut. 12. Mišljenje Uprave policije u Zagrebu o izdavanju novinarske legitimacije za povlaštenu vožnju Šimi Balenu, 9. 6. 1940.

organizacije HSS-a.[628] Balen je oženio također osuđivanu komunistkinju Mariju Vicu, a glavni urednik *Seljačke sloge* i predsjednik organizacije, prema Mariji Vici Balen, govorio je desnom krilu HSS-a da ga ne zanima je li Šime komunist jer je dobar novinar.[629] Nakon što je uhićen zbog komunizma i ubrzo pušten, na preporuku Rudolfa Hercega dobiva posao urednika u gospodarskoj rubrici HSS-ovog lista *Hrvatski dnevnik*. Situacija je tim paradoksalnija što je glavni direktor *Hrvatskog dnevnika* bio pripadnik desnog krila stranke August Košutić.[630] Marija Vica Balen također je surađivala u *Hrvatskom dnevniku*, *Seljačkoj misli* te u časopisu o ženama *Ženski svijet* koji je izdavan pod okriljem Komunističke partije.[631] Istovremeno je Šime Balen, dok je pisao u *Hrvatskom dnevniku* s Franekićem i Rupčićem pokrenuo partijsku *Seljačku misao*, da bi poslije bio i član redakcije *Političkog vjesnika* (*Vjesnika radnog naroda*).[632] Šime Balen će, na intervenciju Augusta Košutića, biti spašen od uhićenja, a njegovu ženu Mariju Vicu od odsluženja stare kazne iz procesa 1934. spasit će prijatelj i „partijski drug iz ćelije intelektualaca", sudac Ešref Badnjević[633], pomoću liječničkog nalaza dr. Đure Vranešića te je odgođeno odsluženje kazne.[634]

Ti primjeri pokazuju da se, usprkos načelno žestokom antikomunizmu zakoni nisu dosljedno primjenjivali, da je građanska elita, pa čak i HSS-ova spašavala ponekad komuniste od progona. Primjer Augusta Košutića, izrazitog antikomunista pogotovo je simptomatičan. Za pretpostaviti je da on nije smatrao komuniste, a ni mladog Balena rođenog 1912. realnom prijetnjom za poredak.[635] Dapače, Balen će zaposliti svoju ženu u Zavodu za proučavanje narodnog gospodarstva Rudolfa Bičanića, iako je bilo poznato da je ona istaknuti komunistički robijaš. Sam Maček će pak imenovati Balena za dopisnika *Hrvatskog dnevnika* iz Moskve nakon uspostavljanja diplomatskih odnosa da se tamo „ohladi" od komunizma.[636] Kada je policija u noći s 30. na 31. ožujka pohapsila istaknute komuniste, za Šimu Balena urgirao je glavni urednik *Hrvatskog dnevnika* dr. Ilija Jakovljević te je on opet pušten.[637] Korumpiranost države i utjecaj pojedinaca iz visoke politike i javnog života na rad policije i pravosuđa tako su olakšavali rad komunistima.

---

[628] BALEN, *Bili smo idealisti: uspomena jedne revolucionarke*, 130, 138.
[629] Isto, 138-139.
[630] Isto, 140.
[631] Isto, 145.
[632] Isto, 160.
[633] Badnjević je bio suradnik časopisa *Izraz*. Ešref BADNJEVIĆ, „Sadašnji agrarni problemi u Bosni i Hercegovini", *Izraz* (1940), travanj 1940, 204-207.
[634] BALEN, *Bili smo idealisti: uspomena jedne revolucionarke*, 149, 164.
[635] Balena je pratila Hrvatska seljačka zaštita pa je prestao dolaziti na komunističke sastanke, nakon što je primijetio da ga prate. KARAULA, *Mačekova vojska: Hrvatska seljačka zaštita u Kraljevini Jugoslaviji,* 335
[636] BALEN, *Bili smo idealisti: uspomena jedne revolucionarke*, 165, 173.
[637] Isto, 173.

Balen je kao novinar, tvrdi Marija Vica Balen, imao novinarsku legitimaciju te popust od 75 % na vlak. Ona navodi da je tu novinarsku legitimaciju koristio Rade Končar i lažirao je, koristeći svoju sliku (Končarevu) i lažno ime. Preko Balena su napravili još dvije lažne legitimacije *Hrvatskog dnevnika* – za Marka Oreškovića i Pavla Papa. Policija naravno ne bi posumnjala u legitimaciju režimskog lista. Balen tvrdi da se Rade Končar izvukao tom novinarskom legitimacijom kad je policija provalila na pripremni sastanak za Prvu konferenciju KPH i uhitila Bakarića, Mihu Marinka, Franekića, Bukovca i Krajačića. Ona navodi kako je Bakarića tada iz zatvora izvukao njegov otac.[638] Ako su istiniti navodi Marije Vice Balen, simptomatična je činjenica da je Uprava policije u Zagrebu u lipnju 1940. izdala rješenje da se Šimi Balenu kao osuđenom komunistu, uskrati novinarsko pravo na povlaštenu vožnju.[639] Nažalost ne možemo znati je li se više instanca oglušila na prijedlog zagrebačke policije, ili navodi Balenove o popustu na karte koji je koristio Rade Končar nisu istiniti.

16. Infiltracija stranaka i stranačkih organizacija

Srp i čekić je u kolovozu 1940. poručio komunistima da ne smiju napuštati nekomunističke organizacije jer su komunisti „svuda gdje se nalaze radne mase“, zbog čega unutar tih organizacija „moraju da se bore za pobjedu svoje politike. Glavna komunistička parola u promatranom razdoblju – „savez radnika i seljaka“ – shvaćena je kao platforma koja će utjecati na „diferencijaciju u redovima buržoaskih demokratskih stranaka“, odnosno da će se stvoriti (pro)komunističko krilo u istima. Zato su pristaše „saveza radnika i seljaka“ mogle biti osobe koje nisu formalno u Komunističkoj partiji.[640] Platforma o „savezu radnika i seljaka“ derivirana je iz Kominternine ocjene o drugom imperijalističkom ratu, u kojemu se na jednoj strani nalaze jednake imperijalističke sile, protiv kojih se, kako je istaknuto u Rezoluciji Pete zemaljske konferencije KPJ radnička klasa bori u savezu s „radnim seljaštvom i ugnjetenim narodima“, pa se „otvara perspektiva revolucionarnog sloma imperijalizma, perspektiva novih pobjeda socijalizma i uklanjanja korjenova imperijalističkih ratova (kapitalizma T. K.)“.[641]

Kako je to definirao Tito u studiji objavljenoj krajem 1940., naziva *Propadanje radnog seljaštva u Jugoslaviji poslije prvog imperijalističkog rata* „put koji vodi k oslobođenju jeste

[638] Isto, 151-152.
[639] HR-HDA-158-BH ODZ, kut. 12. Mišljenje Uprave policije u Zagrebu o izdavanju novinarske legitimacije za povlaštenu vožnju Šimi Balenu, 9. 6. 1940.
[640] „Kojim putem“, *Srp i čekić,* kolovoz 1940., 74.
[641] BROZ TITO, *Sabrana djela,* tom 6, 51-52.

put zajedničke revolucionarne borbe radnika i seljaka protiv njihovog zajedničkog izrabljivača i tlačitelja; put revolucionarnog saveza radnika i seljaka pod vodstvom proletarijata kao nepomirljivog i dosljednog borca protiv svakog izrabljivanja“.[642] „Istrgnuti seljaštvo ispod utjecaja buržoazije zadatak je koji se mora izvršavati paralelno sa stvaranjem saveza radnika i seljaka“, pisao je *Srp i čekić*.[643]

Perspektiva saveza sa seljacima, poboljšana je, kako je istaknuto u Rezoluciji Pete zemaljske konferencije time što HSS ne ispunjava zahtjeve seljaka koje načelno zastupa, a na selu je u jeku „proces klasne diferencijacije“ te posljedično nastupa „zaoštravanje klasnih borbi na selu“.[644] U Banovini Hrvatskoj ne postoji drugi saveznik radničke klase, „ugnjeteni narod“, ali se u Rezoluciji Pete zemaljske konferencije govori da se KPJ bori za „ravnopravnost i samoodređenje makedonskog naroda protiv ugnjetavanja od strane srpske buržoazije“, za „slobodu i ravnopravnost“ albanske manjine na Kosovu i Metohiji te na Sandžaku i za „slobodu i ravnopravnost“ mađarske, rumunjske njemačke i drugih manjina u Vojvodini. Sve navedene manjine ugnjetava „srpska buržoazija“. Govori se također da će se KPJ boriti za „istinsko rješenje nacionalnog pitanja Hrvata i Slovenaca, a protiv zločinačkog dogovaranja i sporazumijevanja između srpske, hrvatske i slovenačke buržoazije na račun radnog naroda tih pokrajina“.[645] Pod pojmovima infiltracija stranaka i stranačkih organizacija prije svega se misli na komunističku infiltraciju HSS-a i SDS-a, vladajućih stranaka u Banovini Hrvatskoj, te njihovih organizacija. Već su spomenuti neki pojedinci poput Balena i Franekića koji su bili članovi HSS-a po direktivi partije, a već sredinom 1935. CK KPJ je naredio komunistima da ulaze u HSS-a i rade „na pretvaranju HSS-a u nacionalno-revolucionarni pokret“.[646]

KPH je uvijek u svojim proglasima radila distinkciju između „gospodskog vodstva“ HSS-a i ostatka članstva koje se moglo preobratiti. Zato je KPH raspačavala letke namijenjene HSS-ovima. Tako je u Gospiću u lipnju 1940. dijeljen letak pod nazivom „Svim pristašama HSS, seljacima, radnicima, seljačke zaštite, građanske zaštite, HRS-a i bivšim robijašima“.[647] Slično su napravili i u Velikoj Gorici, izdavanjem letka „Seljacima kotara Velika Gorica“ kako bi pridobili radnike pilane Turopolje, koji su većinom bili članovi HRS-a. Radnici su uzvratili tako što su pokupili sve letke i spalili ih pred odborom HRS-a.[648]

---

[642] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945,* sv. 1., 344.
[643] „Savez radnika i seljaka“, *Srp i čekić,* lipanj 1940., 27.
[644] BROZ TITO, *Sabrana djela,* tom 6, 54
[645] Isto, 63-64.
[646] KARAULA, *Mačekova vojska: Hrvatska seljačka zaštita u Kraljevini Jugoslaviji,* 329. (jelić. 175)
[647] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 360, 40 000 – 50 000, Mjesečno izvješće kotarskog poglavarstva Gospić o kretanju komunizma, 2. 7. 1940.
[648] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 364, 20 000 – 30 000, Mjesečno izvješće kotarskog poglavarstva Velika Gorica o kretanju komunizma, 2. 9. 1940.

U brojnim organizacijama HSS-a bili su prisutni komunisti. Tako je, prema Ispostavi Banske vlasti u Splitu, u kotaru Makarska prisutna „jaka struja ljevičara, od kojih se jedan dobar dio vješto prikriva u redovima HSS“.[649] Na Korčuli su komunisti pokušavali infiltrirati organizacije HSS-a te su se prikazivali kao HSS-ovci nezadovoljni sadašnjom politikom.[650] Dvoje komunističkih vođa u Biogradu, koji su poslani u Lepoglavu bili su prije, prema izvješću kotarskog poglavarstva „najvatreniji pristaše HSS“.[651] U šibenskom kotaru su pak prema kotarskom poglavaru, „komunisti seljaci“ bili brojni u selima Vodice, Zaton, Prvić Luka i Betina, a ti su seljaci „skoro svi“ članovi HSS-a.[652]

Zanimljiv je slučaj bila delnička organizacija HSS-a. Prema izvješću kotarskog poglavara akciju za povratak španjolskih dobrovoljaca potpisom su podržali dr. Vilim Tausani i njegov sin Vilko. Situacija ne bi bila problematična da Tausani nije bio prethodno tajnik kotarske organizacije HSS-a i, prema kotarskom poglavaru, „doista intiman prijatelj“ bana Šubašića. Kotarski je poglavar ukazao da se teško boriti protiv komunista kad je narodni zastupnik kotara Ivan Šubašić ban te ne može pomagati lokalnu borbu.[653] Kotarski poglavar je istaknuo da je potrebno „da mjerodavni faktori HSS-a što prije ovdje na terenu delničkoga sreza preduzmu potrebno, kako bi se već jednom došlo do željene akcije hrvatskog politički svjesnog i organizovanog društva“.[654] Komunisti su bili brojni i u redovima HSS-a na Krku, gdje je, ponajviše u Aleksandrovu (Punat), bilo oko 100 komunista i „filokomunista“, prema izvješću kotarskog poglavarstva.[655]

KPH je prepoznala snagu organizacija HSS-a s izrazito brojnim članstvom (Seljačka sloga, Gospodarska sloga)[656] i naložila partijcima da ulaze u njih s ciljem potpirivanja diferencijacije.[657]

Seljačka sloga je, s jedne strane, opismenjavala stanovništvo, držala predavanja, osnivača čitaonice i knjižnice, odnosno vodila prosvjetnu djelatnost, dok je s druge strane promovirala očuvanje tradicionalne seljačke kulture, osnivanjem pjevačkih i tamburaških

[649]HR-HDA-1349-PIOKK, kutija 5., inv. br. 278, „Pojačana komunistička aktivnost“, 22. 11. 1939.,.
[650] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 8, inv. br. 360, 5-10 000, Mjesečno izvješće kotarskog poglavarstva Korčula o kretanju komunizma, nije datirano.
[651] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 360, 80 000 – 90 000, Mjesečno izvješće kotarskog poglavarstva Biograd o kretanju komunizma, 2. 12. 1940
[652] BOBAN, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941,* sv. 2., 190.
[653] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 8, inv. br. 360, 5-10 000, Mjesečno izvješće kotarskog poglavarstva Delnice o kretanju komunizma, 30. 1. 1940., 1-2.
[654] Isto, 3.
[655] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 8, inv. br. 360, 1-5 000, Mjesečno izvješće kotarskog poglavarstva Krk o kretanju komunizma, 31. 12. 1939.
[656] O HRS-u i komunistima govorilo se u prethodnim poglavljima.
[657] „Povodom „komunikea CK KPJ br. 5“, *Srp i čekić,* siječanj/veljača 1941., 131.

zborova, raznih umjetničkih društava, objavljivanjem knjiga, organizacijom smotri itd.[658] Ta je organizacija HSS-a imala, uoči Drugog svjetskog rata preko 50 tisuća članova.[659] Organizacija je bila vrlo razgranata te je u preko 1200 sela postojala organizacija Seljačke sloge.[660] Jasno je da je KPH težio ovladati tom organizacijom, tj. pojedinim ograncima kako bi diseminirao svoje ideje u šire slojeve društva. HSS bi, kada bi uočio takvu pojavu raspustio organizaciju i organizirao nove izbore. Komunisti su primjerice upravljali ogrankom Seljačke sloge s 430 članova u Blatu na Korčuli. Oni su na godišnjoj skupštini u veljači 1940. porazili listu HSS-a. Ljevičarsku su listu predvodili komunisti Ivan Dorol Cetinić i Jerko Sinković Žanetić koji su nedavno isključeni iz HSS-a. HSS je dobio 101 glas, a ljevičarska lica 130 glasova. Kotarsko poglavarstvo Korčula pozvalo je stoga bansku vlast da raspusti organizaciju, postavi povjerenika i ponovo popiše članove kako se ne bi u organizaciju infiltrirali ponovno komunisti, „jer je ovo eklatantan primjer komunističke propagande uvlačenjem u legalna društva i organizacije".[661]

Unutar Gospodarske sloge[662], ali i unutar HSS-a postojala je jasna diferencijacija na lijevo, desno i centrističko krilo. Tako različiti pogledi unutar iste stranke bili su mogući jer je HSS funkcionirao prvotno kao pokret. Tako je u vodstvu Gospodarske sloge ekonomist Rudolf Bićanić bio predstavnik lijevog krila stranke te je bio često kritiziran da je previše lijevo orijentiran za HSS, dok je Dragutin Toth, dugogodišnji ravnatelj te ustanove i kasnije od svibnja 1940. ravnatelj Prizada predstavljao desno krilo stranke, a Ljudevit Tomašić, drugi i posljednji ravnatelj Gospodarske sloge, centrističko krilo. Toth će kasnije biti veleposlanik NDH u Slovačkoj, a potom predsjednik Hrvatske državne banke, Bičanić će biti viceguverner Narodne Banke Jugoslavije pri izbjegličkoj vladi u Londonu, da bi nakon rata bio na čelu Uprave za vanjsku trgovinu u Beogradu i od 1946. profesor na pravnom fakultetu u Zagrebu. Tomašić će pak ostati u Hrvatskoj, kao i Maček[663], 1942. neće se odazvati na poziv za sudjelovanjem u radu ceremonijalnog Hrvatskog državnog sabora, dok će zbog sudjelovanja u puču Lorković-Vokić

[658] LEČEK, PETROVIĆ LEŠ, *Znanost i svjetonazor: etnologija i prosvjetna politika Banovine Hrvatske 1939.-1941.,* 15-16.
[659] Isto*,* 15.
[660] ŠUTE, *Hrvatska povijest 1918. – 1941.,* 145.
[661] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 8, inv. br. 360, 10 000-20 000, Mjesečno izvješće kotarskog poglavarstva Blato o kretanju komunizma, 1. 3. 1940.
[662] Svaki član HSS bio je i član Gospodarske sloge, a ta je organizacija funkcionirala, kako navodi Šute, kao „gospodarska grana hrvatskog seljačkog pokreta". Organizacija je imala važnu ulogu u prehrani stanovništva, pogotovo u pasivnim krajevima. ŠUTE, *Slogom slobodi! Gospodarska sloga 1935-1941.*, 85, 114, 393-396.
[663] Fikreta Jelić-Butić naziva HSS koji je ostao u Hrvatskoj, na čelu s Vladkom Mačekom, i vodio politiku čekanja „matičnim ili 'sredinskim'" dijelom, a tako su se nazivali i sami HSS-ovci koji su pripadali tom krilu stranke. JELIĆ-BUTIĆ, *Hrvatska seljačka stranka,* 9.; RADELIĆ, *Hrvatska seljačka stranka 1941.-1950.*, 14.

biti uhićen i pogubljen.[664] Sudbine triju pojedinaca iz vodstva Gospodarske sloge dobro oslikavaju raslojavanje HSS-a u Drugom svjetskom ratu koje je, dakako, nastalo i prije Drugog svjetskog rata, da bi se u ratnim prilikama i de facto raspadom stranke samo manifestiralo.

Usprkos navedenoj raslojenosti utjecaj komunista u Gospodarskoj slozi bio je manji nego u Seljačkoj slozi. Komunisti su bili prisutni, primjerice, u Gospodarskoj slozi na Hvaru.[665]

Čak i u Hrvatskoj seljačkoj zaštiti, izrazito anti-komunističkoj organizaciji u kojoj je bilo puno frankovaca i kasnije članova represivnog aparata NDH, zapovjednik HSZ-a u Osijeku i predsjednik kotarske organizacije HSS-a Gusta Ostojić bio je „ljevičarski orijentiran", kao i njegov zamjenik. Čelnik HSZ-a Đuro Kemfelja žalio se pak zapovjedniku HGZ-a Zagrebu Kovačeviću da su posve „črljene" (crvene/komunističke) postrojbe HSZ-a u Zaprešiću i Markuševcu.[666]

Međutim, komunisti su znatno više infiltrirali SDS i njegove organizacije nego HSS, u kojemu komunisti ipak nisu preuzimali cijele organizacije. Zanimljiva je povezanost gospićkog SDS-a i komunista. Naime, Jakov Blažević, vođa gospićkih komunista koji je na Petoj zemaljskoj konferenciji izabran za člana CK KPJ, radio je kao advokatski pripravnik kod dr. Grujića, vođe SDS-a u Gospiću. Blažević je, prema kotarskom poglavaru bio vođa gospićke skupine (pro)komunista te je obilazio okolna sela i nagovarao seljake na komunizam. Zbog toga je njemu i skupini ljudi, u kojoj je bio i Đuro Stanković, tajnik kotarske organizacije SDS-a, zabranjeno napuštanje Gospića bez javljanja, pa su se svakog dana u podne morali prijaviti u žandarmerijsku stanicu, a po noći biti u kući. Prema kotarskom poglavaru, pristaše HSS-a su govorile da su svi samostalci u Gospiću bliski komunistima, pa tako i dr. Grujić. Također, prema kotarskom poglavaru, narodnom zastupniku HSS-a iz Gospića Ivici Murkoviću prigovaralo se da sve radi po „diktatu svoga sina", sudskog pripravnika u Gospiću, za kojeg se isto sumnja da je filokomunist.[667]

Organizaciju Seljačko kolo, koja je bila SDS-ov pandan Gospodarske sloge za većinski srpske krajeve u Banovini Hrvatskoj komunisti su gotovo preuzeli. Ljevičarsko krilo organizacije otvoreno je istupilo s kritikom vodstva te organizacije i osnivača Seljačkog kola Adama Pribićevića. Naime, Pribićević je od jeseni 1939. u listu *Seljačko kolo*, glasilu istoimene organizacije kritizirao ekspanzionističku politiku Sovjetskog Saveza. Sredinom 1940. Rade

[664] ŠUTE, *Slogom slobodi! Gospodarska sloga 1935-1941.*, 93, 95, 98-99., 374.
[665] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske,* sv. 1., 349.
[666] KARAULA, *Mačekova vojska: Hrvatska seljačka zaštita u Kraljevini Jugoslaviji,* 338-339. O ustašama i HSZ-u vidi: KARAULA, *Mačekova vojska: Hrvatska seljačka zaštita u Kraljevini Jugoslaviji,* 344-359.
[667] HR-HDA-155-BH KB, kut. 1., Kotarsko poglavarstvo Gospić izvještava Kabinet bana o političkoj situaciji u Gospiću, 22. 4. 1940.

Pribićević i grupa članova osudili su Adama Pribićevića. U SDKS su „uzeli prevagu reakcionarni i konzervativni elementi čime je u suštini postavljen režim stvoren 6. januara 1929. i produžena protivnarodna i koruptivna vladavina JRZ-a“, stajalo je u letku ljevičarskog krila uz zahtjev za demokratizacijom i savez sa SSSR-om.[668] *Politički vjesnik* je pak poručio Pribićeviću (Adamu): „Ej, Adame, šuplja ti je glava!“, zbog njegove izjave da nema demokratskog naroda koji je siromašan.[669] U *Političkom vjesniku* izdanom krajem siječnja 1941. objavljen je članak naziva „Lažovčina Adam“, u kojem se Pribićevića naziva „kulačkim pokvarenjakom“ i „engleskim agentom“ koji u svakom broju *Seljačkog kola* „bljuje najodvratnije laži protiv Sovjetskog Saveza“.[670]

Većina potpisnika spomenutog pisma protiv Adama Pribićevića bili su komunisti ili su s njima surađivali. Letak su potpisali petrinjski Rade Pribićević, Mitar Popara, Tode Marijan, Čedo Rajačić, Mile Dulikrava, Vujo Ratković, Božo Marković i drugi, a *Proleter* je u dvobroju za svibanj i lipanj 1940. afirmativno govorio o demokratskim elementima u SDS-u. Ocijenjen je njihov istup „kao pozitivan korak dalje u pravcu raskrinkavanja buržoaskih reakcionara koji se sakrivaju iza vela demokratije“. Odmetnici SDS-a pokrenuli su časopis *Naše brazde* koji je uređivao od prosinca 1940. Rade Pribićević u Petrinji, i koji je, prema Jeliću „zastupao politiku komunističke partije“.[671] Šilović će se pak prisjetiti da je slao direktive Pribićeviću za uređivanje *Naših brazda* te da se u ljeto Pribićević čak sastao s Titom.[672]

Vodstvo *Seljačkog kola* je na sjednici 8. rujna 1940. raspustilo organizacije Seljačkog kola u Beogradu, Bjelovaru[673], Glini, Karlovcu, Petrinji te akademski ogranak u Zagrebu zbog ljevičarske, (pro)komunističke kritike vođe Adama Pribićevića i protivljenja politici vodstva.[674]

Dok je Adam Pribićević kritizirao sovjetsku vanjsku politiku, Rade Pribićević radio je upravo suprotno. Za listopadski *Izraz* 1939. on je krivicu za njemačko-sovjetski pakt svalio na zapadne sile jer su odbijali sovjetske prijedloge i kolektivnu sigurnost, dok je Pakt Ribbentrop-Molotov za njega nužnost.[675] U drugom će članku Rade Pribićević ponoviti poznatu sovjetsku

[668] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945,* sv. 1., 351-352.
[669] „Seljačko kolo“, *Politički vjesnik,* 2. srpnja 1940., u: PV VRN., str. 46.
[670] „Lažovčina Adam“, *Vjesnik radnog naroda,* krajem siječnja 1941., u: PV VRN., str. 407.
[671] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945,* sv. 1., 352.
[672] Isto, 352.
[673] Članovi bjelovarskog *Seljačkog kola* su poslije zabave u Križevcima klicali Staljina, a surađivali su s URS-om, što su zapazile vlasti. HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 8, inv. br. 360, 1-5 000, Mjesečno izvješće predstojništva gradskog redarstva Bjelovar o kretanju komunizma, 31. 12. 1939. U Bjelovaru su općenito bili jaki komunisti unutar HSS-a i SDS-a., a ukupno je u kotaru i gradu Bjelovaru zajedno bilo 69 komunista. Frankovci su također bili jaki u tom kotaru, a gradonačelnik Bjelovara bio je budući ministar prosvjete NDH Julije Makanec. GLOBAČNIK, *Vrijeme ideoloških kolebanja: Komunistička partija Jugoslavije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj od Travanjskog rata do napada nacističke Njemačke na Sovjetski Savez*, 54-56, 72.
[674] RAPAJIĆ, „Seljačko kolo. Društvo za kulturno i ekonomsko unapređenje sela“, 79.
[675] Rade PRIBIĆEVIĆ, „Od kolektivne sigurnosti do rusko-njemačkog pakta“, *Izraz* (Zagreb), listopad 1939., 471-

tezu da je Velika Britanija htjela iskoristiti Hitlera za rat protiv Sovjetskog saveza: „I dok god se Velika Britanija nadala, da će moći da gurne Hitlera u borbu protiv Sovjetske Rusije, ona je bila puna obzira prema njemu i njegovom režimu. Pri tome je nije toliko boljela glava za demokraciju. Glavobolja oko demokracije nastala je poslije, kad su propali britanski planovi s Hitlerom“. Za Pribićevića je Münchenski sporazum dokaz za tezu da je Velika Britanija htjela iskoristiti naciste da napadnu Sovjetski Savez.[676] Rade Pribićević postat će predsjednik Srpskog kluba vijećnika ZAVNOH-a 12. 1. 1944., dok će Adam Pribićević podržati u Drugom svjetskom ratu četnike tako da se i u tom slučaju oslikavaju predratne podjele koje će se odraziti i na Drugi svjetski rat.[677] Komunisti su također bili jaki u ženskoj organizaciji *Seljačkog kola*, odnosno vodstvo te organizacije bilo je komunističko. Putem te organizacije vršilo se i sakupljanje pomoći za španjolske dobrovoljce. Na čelu *Ženske sekcije Seljačkog kola* bila je Naranča Končar-Rodić, buduća politička komesarka prve ženske partizanske čete.[678]

Komunisti su u velikoj mjeri „probušili“ banijski SDS. Spomenuti Pribićević surađivao je u komunističkom *Izrazu*, dok su glinski odvjetnik Rajačić i Dulikrava sudjelovali u stvaranju partijske organizacije u Glini.[679] Marijan i Končar bili su rukovodeći komunisti u kotaru Otočac, a Ratković i Marković u kotaru Korenica.[680] Banske vlasti nisu pridavale veliku važnost spomenutim pojavama. Tako kotarsko poglavarstvo izvještava u prosincu 1939. bansku vlast o sukobu u glinskom SDS-u između Rajačića i Steve Gajića, ali nisu naveli da je Rajačić komunist.[681] Također, vlasti su u studenom 1940. istraživali postoji li komunistička organizacija u Glini, ali nisu detektirali organizaciju.[682] Rajačić, član Glavnog odbora SDS-a, poslije Drugog svjetskog rata bit će potpredsjednik Vrhovnog suda NRH, predsjednik Srpskog kulturno-prosvjednog društva „Prosvjeta“ te profesor na zagrebačkom pravnom fakultetu.[683] Rajačića će,

---

482.

[676] Rade PRIBIĆEVIĆ, „Zaraćene sile i neutralci“, *Izraz* (Zagreb), travanj 1940., 174.

[677] TOMASEVICH, *War and Revolution in Yugoslavia: Occupation and Collaboration,* 368; ROBERTS, *Tito, Mihailović, and the Allies, 1941-1945,* 281.

[678] RAPAJIĆ, „Seljačko kolo. Društvo za kulturno i ekonomsko unapređenje sela“, 80-81.

[679] U kotaru Glina bilo je, prema Globačniku, 240 komunista. GLOBAČNIK, *Vrijeme ideoloških kolebanja: Komunistička partija Jugoslavije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj od Travanjskog rata do napada nacističke Njemačke na Sovjetski Savez*, 72.

[680] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945,* sv. 1., 352. Na priklanjanje SDS-a u Glini komunistima možda su utjecali i loši odnosi sa lokalnim HSS-om. Janko Tortić se 1935. kandidirao u kotaru Glina za zastupnika u Narodnoj skupštini, ali je povukao kandidaturu zbog protivljenja SDS-a. Tortić će kasnije obnašati brojne visoke položaje, uključujući i ministarske u NDH. ŠUTE, *Slogom slobodi! Gospodarska sloga 1935-1941*., 136-137.
U Glini je pak utjecajan među građanskim slojevima bio i odvjetnik dr. Mirko Puk, budući ministar pravosuđa NDH. HR-HDA-1363/AI - 1-PS, kut. 69., inv. br. 5722. Izvještaj kotarskog poglavarstva Glina o političkoj situaciji, 9. 12. 1939., str. 1.

[681] HR-HDA-1363/AI - 1-PS, kut. 69., inv. br. 5722. Izvještaj kotarskog poglavarstva Glina o političkoj situaciji, 9. 12. 1939.

[682] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 360, 80 000 – 90 000, Mjesečno izvješće kotarskog poglavarstva Glina o kretanju komunizma, 1. 12. 1940.

[683] MRKALJ, „Od logora do oslobođenja: prilozi za biografiju dr Čede Rajačića“, 35-36.

oko pola godine prije propasti prve Jugoslavije SDS izbaciti iz stranke.[684]

Kotarski poglavar Korenice je pak tvrdio u svibnju 1940. da *Seljačko kolo* u Korenici ima pozitivnu ulogu te da u njemu nema komunista. „Samostalni demokrati, kojim je za vrijeme bivših režima bilo imputirano i na ovdašnjem području izvjesno ljevičarstvo – daleko su od svake akcije koja bi bila i blizu komunizmu“, zaključio je u izvješću za travanj 1940.[685]

I u drugim mjestima poput Udbine, Donjeg Lapca, Otočca, Vrginmosta, Vojnića i Bjelovara oslabile su organizacije SDS-a zbog jačanja komunista u njima, dok su u Novoj Gradiški i Okučanima komunisti ojačali u *Seljačkom kolu*. U kotaru Benkovac komunisti su također infiltrirali organizaciju SDS-a, te su prema kotarskom poglavarstvu imali „priličan utjecaj“. [686] Prema Ministarstvu unutrašnjih poslova vojnićki kotar „sa oko 50 % svojih stanovnika, nastrojen je komunističkim duhom“.[687]

Aktivnost vlasti protiv komunizma otežavalo je izrazito siromaštvo većinski srpskih područja, što je bilo plodno tlo za komuniste. Stoga je kotarsko poglavarstvo Korenica tražilo „što hitnije davanje javnih radova i podesno rešenje ishrane ovoga pasivnog kraja što je u vezi sa prehrambenom akcijom na cijelom teritoriju Banovine“.[688] Na to su vlasti upozorile i u ožujku 1940., dok su u prethodnom mjesecu su učiteljima poslale upute za rad na selu, kako bi spriječili rast komunista.[689] Javni radovi postali su način na koji je banska vlast pokušala koliko toliko revitalizirati pasivne i osiromašene krajeve Banovine Hrvatske.[690]

17. KPH, intelektualci i kultura

Mnogi intelektualci u međuratnoj Europi bili su „očarani“ komunizmom i navodnim mogućnostima koje to društveno uređenje pruža. Nakon Prvog svjetskog rata, kaosa i stradanja koje je prouzročio, boljševička revolucija pružala je nadu za novi, moralniji i uspješniji svijet, mnogim intelektualcima na zapadu. Oni su često prelazili preko moralnih posrnuća sovjetskog režima – masovnih likvidacija i terora – te su oštro branili sovjetski sustav i režim.[691] Jedna od

[684] Isto, 36.
[685] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 8, inv. br. 360, 20 000-30 000, Mjesečno izvješće kotarskog poglavarstva Korenica o kretanju komunizma, 2. 5. 1940.
[686] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945,* sv. 1., 353. U kotaru Vrginmost bilo je 40 komunista, a u kotaru Vojnić 77 komunista. GLOBAČNIK, *Vrijeme ideoloških kolebanja: Komunistička partija Jugoslavije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj od Travanjskog rata do napada nacističke Njemačke na Sovjetski Savez*, 72.
[687] BOBAN, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941,* sv. 2., 190.
[688] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 8, inv. br. 360, 1-5 000, Mjesečno izvješće kotarskog poglavarstva Korenica o kretanju komunizma, 1. 1. 1940.
[689] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 8, inv. br. 360, 10 000-20 000, Mjesečno izvješće kotarskog poglavarstva Korenica o kretanju komunizma, 1. 3. 1940.
[690] ŠUTE, *Slogom slobodi! Gospodarska sloga 1935-1941.*, 393.
[691] Vidi: STERN, *Western Intellectuals and the Soviet Union, 1920-1940.*; RIKLIN, *Komunizam kao religija:*

značajki mita o Sovjetskom Savezu bilo je uvjerenje da je boljševička revolucija, poput Francuske revolucije, oslobodila nevjerojatan stvaralački potencijal i stvorila kulturno superiorno društvo.[692] Tom će se trendu pridružiti i brojni hrvatski intelektualci, od kojih su najistaknutiji Miroslav Krleža i August Cesarec.[693] Brojni intelektualci nisu bili, kako pokazuje Stern, samo idealisti koji su naivno vjerovali u superiornost Sovjetskog Saveza, već su izravno bili povezani sa sovjetskim državnim organima ili Kominternom i njenim brojnim pomoćnim organizacijama poput Međunarodnog udruženja revolucionarnih pisaca i sl.[694] Marksisti su smatrali kulturu integralnim dijelom klasnih odnosa, a za Staljina su pisci bili „inženjeri ljudskih duša".[695] Dakle, promatrala se kultura kroz instrumentalnu korist za više ciljeve – izgradnju socijalističke revolucije - a ne kultura *per se,* zbog čega su komunisti bili protivnici larpurlartizma.

Maček je bio nepovjerljiv prema intelektualcima, upravo zbog toga što je dobar dio intelektualaca bio sklon komunizmu. Dok su, prema Mačeku, seljaci s jedne strane bili imuni na komunizam, intelektualci su im bili antipod. „Znam iz svog dugogodišnjeg političkog iskustva da seljaci nikada ne čine gluposti, nego sve gluposti potječu od inteligencije, a pogotovo od poluinteligencije", napisat će Maček.[696] Seljaštvo je „neslomljivo" smatrao je Maček, a seljaka nije uspio uništiti ni sovjetski komunizam: „Istina je da nema te snage na svijetu koja bi bila kadra uništiti životnu snagu seljaka, dok god ostaje vezan sa svojom zemljom. Tu činjenicu su komunisti već odavna uočili i zato nastoje svim snagama da seljaštvo odvoje od njegove zemlje i da ga učine proleterom".[697]

Kako ističe Mujadžević „zagrebačka intelektualna i umjetnička scena bila je – pored zagrebačkog sveučilišta i dijela sindikalno organiziranih radnika i činovnika – jedino 'područje' gdje je KPH/J imala značajnijeg utjecaja u Hrvatskoj. Utjecaja na mase gradskoga i seljačkoga stanovništva bilo je razmjerno malo, pa je publicistička, izdavačka i druga djelatnost, koja je bila obrazovanom građanskom sloju i studentima, dobila time na važnosti."[698] Franz Honer, član Politbiroa CK KP Austrije, koji je sastavio za IKKI izvještaj o stanju u Jugoslaviji 1. 6. 1940., ukazao je da KPJ osim kod radnika i „radnog seljaštva" ima „naročito jak" utjecaj „kod

intelektualci i oktobarska revolucija.

[692] STERN, *Western Intellectuals and the Soviet Union, 1920-1940*., 14.

[693] Prema Iveković s časopisom *Plamen*, 1919., koji su uređivali Miroslav Krleža i August Cesarec socijalističke ideje „trajnije i temeljitije" ulaze u javnu sferu. IVEKOVIĆ, *Hrvatska lijeva inteligencija 1918.-1945*., sv. 1., *1918.-1941.,* 191.

[694] STERN, *Western Intellectuals and the Soviet Union, 1920-1940*., 14.

[695] STERN, *Western Intellectuals and the Soviet Union, 1920-1940*., 14; KOTKIN, *Stalin: Waiting for Hitler, 1929-1941,* 132, 153.

[696] MAČEK, *Memoari,* 85.

[697] Isto*,* 277.

[698] MUJADŽEVIĆ, *Bakarić: politička biografija,* 19.

intelektualaca i studentske omladine".[699] Jedino u Zagrebu, u cijeloj Banovini Hrvatskoj, postojala je partijska ćelija intelektualaca.[700]

Prosvjetna komisija CK KPH, poznata kao „agitprop CK KPH" komisija, sastojala se od 50 intelektualaca te je trebala razvijati izdavačku djelatnost i, kako kaže Jelić, raditi „na okupljanju intelektualaca. Neka od najistaknutijih imena u toj komisiji bili su Ognjen Prica, Božidar Adžija, Mladen Iveković, Martin Franekić, Nina Rubčić, Šime Balen, Hasan Kikić, Stevan Galogaža, Leo Mates, Vladimir Bakarić, Pavle Gregorić, Ivan Marušić, August Cesarec, i drugi.[701]

Komunisti su, kako bi tiskali velik broj brošura, letaka, ilegalnih časopisa, knjiga itd., morali imati na raspolaganju tiskare i knjižare. Jedan od vlasnika knjižare *Nova knjiga* bio je istaknuti član partije Pavle Gregorić pa je KP imala svoje izdavačko poduzeće i knjižaru. [702]

Komunisti su upravljali i izdavačkom zadrugom *Hrvatska naklada*, koja je osnovana 1936., a 1939. je imala preko 700 članova. Ona je okupljala intelektualce, umjetnike, književnike, publiciste, liječnike, arhitekte itd. Tu organizaciju nisu osnovali samo komunisti ali su s vremenom jačali i preuzimali u njoj ključne pozicije. U sklopu Hrvatske naklade postojala je knjižara *Odjek* u Žerjavićevoj 7.[703] *Hrvatska naklada* je u veljači 1939. osnovala časopis *Izraz: časopis za sva kulturna pitanja*, riječima Ivana Jelića, „najznačajniji partijski časopis, u kojemu su surađivali istaknuti intelektualci komunisti".[704] Prema Zorici Stipetić za *Izraz* je bio odgovoran član CK KPH Vladimir Bakarić koji je redovno objavljivao priloge u tom časopisu.[705] Na godišnjoj skupštini *Hrvatska naklade* potkraj ožujka 1940., komunisti su preuzeli u potpunosti vodeće položaje.[706]

Legalni časopis *Izraz* i sama *Hrvatska naklada* nisu objavljivali samo radove komunista, već i radove lijevih građanskih intelektualaca pa i članova HSS-a. Riječima Zorice Stipetić u *Izrazu* su pisali i „radikalnije orijentirani građanski intelektualci".[707]U *Izrazu* je objavljivao i lijevi HSS-ovac Mihovil Pavlek Miškina, iako su u njemu nesumnjivo prevladavali komunisti. Adžija, Cesarec, Đuro Špoljarić, Bakarić, Đilas, Keršovani, Hasan Kikić, Mato Lovrak, Ognjen

[699] BROZ TITO, *Sabrana djela,* tom 5., 200.
[700] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945,* sv. 1., 379.
[701] Isto, 204.
[702] Isto.
[703] MUJADŽEVIĆ, *Bakarić: politička biografija,* 39.
[704] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945,* sv. 1., 207.
[705] IVEKOVIĆ, *Hrvatska lijeva inteligencija 1918.-1945*., sv. 1., *1918.-1941.,* 205, 238.
Formalno je glavni urednik bio Josip Pavičić, što je i pisalo u impressumu svakoga broja.
[706] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945,* sv. 1., 384.
[707] STIPETIĆ, *Komunistički pokret i inteligencija: istraživanja ideološkog i političkog djelovanja inteligencije u Hrvatskoj (1918. – 1945.)*, 238.

Prica i brojni drugi surađivali su u i *Izrazu*.[708] Usprkos nešto širem dijapazonu autora i mišljenja, pro-sovjetski tekstovi, apologetika komunizma i marksistički tekstovi bili su sveprisutni u tom listu. Tako Petar Lovrić (pseudonim Edvarda Kardelja) ocjenjuje da je pakt Ribbentrop-Molotov spriječio širenje rata na istok i jugoistok Europe „i time spriječio englesko-francuske ratne planove u tom dijelu Evrope".[709] U *Izrazu* su kritizirani svi komunistički ideološki protivnici – od Krleže i „pečatovaca", klerikalaca, frankovaca, HSS-ovaca, ali i liberala – uz dakako, afirmaciju marksističkog pravovjerja.[710]

U *Izrazu* su također obrađivane teme iz hrvatske nacionalne povijesti. Tako je primjerice, u dvobroju za kolovoz i rujan, objavljen s ruskog prevedeni članak Marije Radić *Narodna obrana u Hrvatskoj*, kao i kratki biografski članak o Mariji Radić Stjepana Kranjčevića koji je i preveo prethodno spomenuti tekst.[711] Stjepan Kranjčević je pak u studenom 1939. napisao članak, prvi u tom broju, *Školski odgojno-obrazovni rad prema mišljenju braće Radića i seljačke stranke*, a nastavak tog članka objavio je na istom mjestu u prosincu 1939.[712] Iduće je godine pak objavio članke o prvom programu Hrvatske pučke seljačke stranke.[713] August Cesarec objavljivao je brojne članke o Eugenu Kvaterniku u *Izrazu,* prikazujući ga s poštovanjem, uzimajući u obzir tadašnje okolnosti.[714] Te je članke Cesarec objavljivao „po partijskom zadatku, jer je bilo veoma važno da podrobna analiza ukaže kako desnica (frankovci) čine falsifikat predstavljajući ih kao svoje duhovne prethodnike".[715]

Cesarec i Krleža su u razdoblju 1928-1932/3, razdoblju „hrvatskog okupljanja",

---

[708] MUJADŽEVIĆ, *Bakarić: politička biografija,* 39.

[709] Petar LOVRIĆ (Edvard KARDELJ), „Od Compiegna (1918.) do Compiegna (1940.): historijski pregled o godišnjici rata", *Izraz* (Zagreb), rujan 1940., 462. Kardelj je boravio u Zagrebu, kao što je rečeno, od konca 1939. U Zagrebu je organizirao oko Agitpropa CK KPJ intelektualce: Pricu, Keršovanija, čuvenog muzikologa Pavla Markovca, zoologa Pavla Wertheima i druge. Svi su oni surađivali u *Izrazu*. BAKARIĆ, „Pomoć Edvarda Kardelja"; 36.

[710] U siječanjskom broju 1941. objavljene su Tri ruske narodne priče o Lenjinu te članak u dva nastavka (siječanja i ožujak), koji afirmira dijalektički materijalizam, ruskog znanstvenika Todora Pavlova, koji je objavio prilog i u *Književnim sveskama*. „Tri ruske narodne priče o Lenjinu", *Izraz* (Zagreb), siječanj 1941., 11-12.; Todor PAVLOV, „Metafizika i dijalektika: metafizička i materijalistička metoda mišljenja, I.", *Izraz* (Zagreb), siječanj 1941., 13-17.; Todor PAVLOV, „Metafizika i dijalektika: metafizička i materijalistička metoda mišljenja, II.", *Izraz* (Zagreb), ožujak 1941., 90-94.

[711] Marija RADIĆ, „Narodna odbrana u Hrvatskoj", *Izraz* (Zagreb), kolovoz-rujan 1939., 337-334.; Stjepan KRANJČEVIĆ, „Marija Radić rođ. Dvorak", *Izraz* (Zagreb), kolovoz-rujan 1939., 345-355.

[712] Stjepan KRANJČEVIĆ, „Školski odgojno-obrazovni rad prema mišljenju braće Radića i seljačke stranke, I.", *Izraz* (Zagreb), studeni 1939., 513-522.; Stjepan KRANJČEVIĆ, „Školski odgojno-obrazovni rad prema mišljenju braće Radića i seljačke stranke, II.", *Izraz* (Zagreb), prosinac 1939., 565-574.

[713] Stjepan KRANJČEVIĆ, „O prvom programu H. P. Seljačke stranke, I.", *Izraz* (Zagreb), ožujak 1940., 97-104.; Stjepan KRANJČEVIĆ, „O prvom programu H. P. Seljačke stranke, II.", *Izraz* (Zagreb), travanj 1940., 161-170.

[714] Vidi: August CESASREC, „Eugen Kvaternik kao politički ekonom.", *Izraz* (Zagreb), travanj 1940., 199-203; August CESAREC, „ E. Kvaternik i ekonomski problemi njegova vremena.", *Izraz* (Zagreb), svibanj 1940., 225-233.; August CESAREC, „Ideološka pozicija E. Kvaternika", *Izraz* (Zagreb), srpanj-kolovoz 1940, 378-387.

[715] STIPETIĆ, *Komunistički pokret i inteligencija: istraživanja ideološkog i političkog djelovanja inteligencije u Hrvatskoj (1918. – 1945.)*, 238.

surađivali i s Maticom hrvatskom Filipa Lukasa, u kojoj je Cesarec bio odbornik te su objavljivali članke u *Hrvatskoj reviji*, što završava Lukasovim obračunom s komunizmom, odnosno s njegovim člankom iz 1933. naziva *Ruski komunizam spram nacionalnog principa*.[716] Partijski intelektualci Cesarec i Keršovani proučavaju hrvatsku povijest i o tome piše, a Keršovani piše svoje djelo *Povijest Hrvata* u srijemskomitrovičkoj kaznionici, što nikada neće dovršiti. Usporedno s Keršovanijem i vodeći slovenski komunist Edvard Kardelj (Sperans) piše u zatvoru djelo *Razvoj slovenskega narodnoga vprašanja*, odnosno *Razvoj slovenskog nacionalnog pitanja*.[717]

Neka od izdanja *Hrvatske naklade* bila je knjiga *Ante Radić*, Stjepana Kranjčevića, člana lijevog krila HSS-a, *Freud i građansko društvo (psihoanaliza)*, dr. Ljubomira Živkovića, *Memento* Josipa Pavičića, roman *Mati* Maksima Gorkog, *Bukve*, Hasana Kikića, *Izraelov izlazak i druge legende* Augusta Cesarca itd. *Hrvatska naklada* objavila je i eseje jednog od ideologa hrvatskog seljačkog pokreta, sociologa, doktora Dinka Tomašića, pod nazivom *Društveni razvitak Hrvata* te knjige ekonomista dr. Mije Mirkovića, *Održanje seljačkog posjeda*, kao i *Zdravlje i društvo*, dr. Andrije Štampara.[718]

Hrvatska naklada objavila je i propagandistička[719] *Putovanja po Sovjetskom Savezu* Augusta Cesarca te knjigu spomenutog Rade Pribićevića, *Zaraćene sile i neutralci*.[720] Cesarčev putopis obiluje adoracijama Sovjetskog Saveza. Cesarec opisuje kako su ljudi koje je susretao sretni, navodi nevjerojatna postignuća Sovjetskog Saveza i slično. Tako je Cesarec na Kavkazu, „kao i svuda drugdje“, vidio seljake, „do jučer još analfabete, kako sami nadziru rad elektrana, rukuju traktorima i drugim strojevima, imaju kućnu knjižnicu i stalno povećavaju opseg svoga znanja“.[721] U tom putopisu reproduciraju se razni komunistički mitovi i ideje. Primjerice, Cesarec opisuje susret sa seljakom koji je prijavio svoja dva brata jer su bili protiv kolhoza. „A nije li vam bilo žao braće?“, upitao je Cesarec navodno seljaka Amšokova. Seljak je odgovorio da mu je bilo žao „ali važnija je bila dužnost prema kolhozu! Što sam učinio, učinio sam kao boljševik“.[722] Zanimljivo je da Banovina Hrvatska nije ugasila *Izraz*, list u kojem su se širile komunističke ideje, sovjetski pogled na Drugi svjetski rat itd., usprkos naređenju bana Šubašića

[716] IVEKOVIĆ, *Hrvatska lijeva inteligencija 1918.-1945*., sv. 1., *1918.-1941.,* 197.
[717] KLJAIĆ, *Nikada više Jugoslavija: Intelektualci i hrvatsko nacionalno pitanje (1929.-1945.),* 111-112.
[718] *Izraz* (Zagreb), siječanj-veljača, 1940., str. 97.
[719] Hrvatska naklada objavila je dosta knjiga o Sovjetskom Savezu poput knjige *Sovjetski Savez* Ivana Brodarca, a objavljene su i knjige o poljoprivredi u SSSR-u, veterinarstvu te o medicini, kao i zbornik *Narodno zdravlje u Sovjetskom Savezu.* JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske,* sv. 1., 327.; „Narodno zdravlje u Sovjetskom Savezu“, *Izraz* (Zagreb), prosinac 1940., 723.
[720] IVEKOVIĆ, *Hrvatska lijeva inteligencija 1918.-1945*., sv. 1., *1918.-1941.,* 210.
[721] CESAREC, „Putovanje po Sovjetskom Savezu (odlomci)“, 376.
[722] Isto, 372-373.

da se spriječi izdavanje tiskovina koje krše jugoslavensku neutralnost u ratu.

Jedan dio zagrebačkih lijevih intelektualaca okupio se u *Klubu* zagrebačkog liječnika Bene Steina.[723] U nekim su provincijskim mjestima komunistički simpatizeri bili pripadnici mjesne elite. Tako je liječnik Okružnog ureda u Slavonskom brodu dr. Leo Kuhn (Kun) bio istaknuti ljevičar u Slavonskom brodu, a prema izvješću slavonskobrodske policije, uživao je velik ugled među radništvom te je ponekad držao i predavanja. On je surađivao je u ljevičarskom časopisu *Suvremeni pogledi* iz Slavonskog broda.[724] Otac Lea Kuhna, Samuel Kuhn također je bio liječnik u Slavonskom Brodu, a pomalo paradoksalno je što će Leo Kuhn preminuti 1942. kao domobranski vojni liječnik na Palama kod Sarajeva od pjegavca.[725]

Često su intelektualci, a pogotovo umjetnici radili kao srednjoškolski profesori, što im je bio jedini sigurni izvor prihoda.[726] Vlasti su, između ostalog zbog toga, provjeravale „moralno i političko vladanje" nastavnika pa su predstojništva gradskih redarstava, kotarska poglavarstva i redarstvena ravnateljstva mogla zatražiti da se ne zaposli predloženu osobu, ako je postojala sumnja da je povezana s komunizmom.[727]

Kao što je opisano, Tito je u promatranom razdoblju provodio postupak boljševizacije partije s ciljem stvaranja monolitne, jedinstvene partije. Zapreka boljševizaciji bio je i Miroslav Krleža sa svojim časopisom *Pečat*, pokrenutim u veljači 1939. U *Pečatu* su s Krležom surađivali, za partiju omraženi trockisti: Zvonimir Richtmann, Marko Ristić i Vaso Bogdanov.[728] Prethodno je Krleža bio član Glavnog inicijativnog odbora Jedinstvene radničke stranke u Zagrebu 1935. te je surađivao u polulegalnom partijskom listu *Novi list*, ali je 1939. potpuno distanciran od partije.[729] Krleža, član partije od 1919., bio je jedan od glavnih zagovornika šire suradnje s opozicijom, podržao je liniju KPH o izborima 1938. te je izrazio neslaganje s sovjetsko-njemačkom podjelom Poljske i sovjetskim napadom na Finsku.[730] Partija se, u vrijeme obračuna s prirepaštvom trebala obračunati i s neposlušnim Krležom. Krleža je bio trn u oku partiji, s jedne stranke kao pristaša narodne fronte odnosno povezivanja

[723] IVEKOVIĆ, *Hrvatska lijeva inteligencija 1918.-1945*., sv. 1., *1918.-1941.,* 280-285.
[724] HR-HDA-155-BH KB, kut 38., Izvješće predstojništva gradskog redarstva u Slavonskom brodu o aktivnostima dr. Lea Kuna i Karla Krumenakera 16. 8. 1940.
[725] „KUHN, Samuel (Kun)", https://zbl.lzmk.hr/?p=942 , stranica posjećena 13. 1. 2020.
[726] LEČEK, PETROVIĆ LEŠ, *Znanost i svjetonazor: etnologija i prosvjetna politika Banovine Hrvatske 1939.-1941.,* 70.
[727] HR-HDA-158-BH ODZ, kut. 13., Redarstveno ravnateljstvo u Zagrebu (politički odsjek) daje mišljenje o zaposlenju nastavnice Olge Blinje u Stručnoj podružnoj školi, 11. 1. 1940.
[728] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945,* sv. 1., 382.; U rujnu 1939. Tito je izvijestio Kominternu da postoje trockisti u književnosti koji. PIRJEVEC, *Tito i drugovi,* 81.
[729] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945,* sv. 1., 382. Tito je još 1938. u pismu Dimitrovu Krležu i neke njegove suradnike doveo u vezu s trockizmom. MUJADŽEVIĆ, *Bakarić: politička biografija,* 43.
[730] BANAC, *Sa Staljinom protiv Tita,* 80-83.

s Mačekom i HSS-om, a s druge strane zbog prkošenja partiji primanjem zaštitom navodnih trockista. Krleža je bio lijeva prijetnja partiji te je zbog toga bio za KPJ/H osobito opasan.

Još u romanu *Na rubu pameti*, romanu objavljenom 1938., glavni lik, neimenovani doktor prava, polemizira s temeljnim komunističkim dogmama. U razgovoru s komunističkim dogmatikom koji se odvija u zatvorskoj ćeliji Krležin „Doktor" napada komunističke aksiome. U svijetlu velikih partijskih čistki u Sovjetskom Savezu „Doktor" govori komunističkom sugovorniku kako ubojstva „kapitalista" u ime više ideje, ne čine novi sustav moralnim, već upravo suprotno čine ga jednako lošim kao i kapitalizma:

> Znači: u danome momentu vi biste mogli uzeti, kako da kažem, kirurška vješala ili kiruršku sjekiru, i puštati krv isto tako kao i Domaćinski sa svojom kirurškom karabinkom? U ime čega? Ne, ja se ne snalazim tu pred tim otvorenim pitanjima, ali jedno mi je jasno: viši društveni uređaj izgleda mi onaj u okviru koga ne će biti gluposti ni grabežnog umorstva! Zašto mislim tako, ne znam, ali da me na to vuče moj ljudski, plemenitiji nagon, to je izvan svake sumnje.[731]

Naposljetku kada komunistički dogmatik predloži doktoru da pročita marksističkog teoretičara Augusta Thalheimera kako bi se oslobodio svojih zabluda „Doktor" rezignirano odgovara: „Hvala! Ja čitam Buddhu i svetoga Tomu!".[732] S takvim individualističkim, anti-boljševičkim stavovima Krleža kao vjerojatno i najugledniji te najutjecajniji ljevičar možda u cijeloj Jugoslaviji predstavljao je prijetnju Titovoj monolitnoj „čistoj partiji".

U veljači 1939. počinju izlaziti dva ljevičarska časopisa u Zagrebu: Krležin *Pečat* i *Izraz Hrvatske naklade*. Formalno je glavni urednik *Pečata* bio Drago Ibler, a urednički su odbor činili Slavko Batušić, Drago Galić, Krsto Hegedušić, Miroslav Krleža, Mijo Mirković, Marko Ristić". U svibnju 1939. *Izraz*, kako navodi Lasić, postaje „glasilo pod neposrednim utjecajem KPJ" i dolazi do oštrog sukoba ta dva lista.[733] Partijski pisci, a i sam Tito u svibanjskom *Proleteru* dovode skupinu oko Krleže u vezu s pojavom trockizma, iako nikada osobno predvodnika „pečatovaca", Miroslava Krležu, već njegove suradnike, Vasu Bogdanova, Marka Ristića i Zvonimira Richtmanna.[734] Tito u izvještaju Kominterni, u rujnu 1939. govori o trockistima koji „unose zbrku među inteligencijom" i navodi „grupu oko Krleže" – Ristića, Rihtmana, Rikarda Podhorskog i Bogdanova kao trockiste.[735] Sukob se zahuktava kada od 8-9 broja sam Krleža preuzima uređivanje *Pečata*, a u prosincu 1939. u dvobroju *Pečata* objavljen je samo jedan tekst Krležin *Dijalektički antibarbarus*, kako će ga nazvati Lasić, „strastveni

[731] KRLEŽA, *Na rubu pameti,* 145.
[732] Isto.
[733] LASIĆ, *Sukob na književnoj ljevici 1928.-1952,* 179-180.
[734] Isto, 204-205.
[735] BROZ TITO, *Sabrana djela,* tom 5., 18.

pamflet protiv dogmatizma koji je u tom času na književnoj ljevici nastupao pod imenom partijne filozofije, nauke i umjetnosti“.[736] Kako navodi Stanko Lasić sukob na ljevici nije bio sukob oko definicije umjetnosti. Krležina teza o autonomiji umjetnosti, nasuprot podređenosti partijskim stremljenjima, imala je jasnu političku implikaciju. Takva je teza bila u oštroj suprotnosti s *Historijom SKP(b)* i težnjom za boljševizacijom Partije.[737] Na *Dijalektički antibarbarus* Ognjen Prica odgovara u *Izrazu* tekstom *Barbarstvo Krležina antibarbarusa* u kojem ipak nudi Krleži mogućnost povlačenja i ne denuncira ga kao neprijatelja partije.[738] Prethodno je Prica u listopadskom *Izrazu* objavio članak *Recepti, propisi i dogme*, u kojem je prozvao reakcionare Marka Ristića, Zvonimira Richtmanna i Vasu Bogdanova. „Ali otkuda u tome društvu Miroslav Krleža!“, zapitao se Prica, misleći na „reakcionare“ Ristića, Richtmanna i Bogdanova. Pojasnio je da je Krleža „već dvadeset godina (…) stoji u prvim redovima kulturne i napredne borbe. Uvijek je bio neprijatelj plitkog larpurlartizma, uvijek je vjerovao u bezgranični napredak znanosti i u tome je pogledu uvijek odbacivao svako 'nije dopušteno', uvijek je točno razlikovao šta je s ove, a šta je s one strane puta i nikada nije prešao na onu drugu stranu puta“, napisao je.[739]

U raspravu se uključuje Tito u svibnju 1940., člankom u dvobroju *Proletera* za travanj-svibanj 1940. pod nazivom *Za boljševizaciju i čistotu partije*.[740] Tito u tom članku osuđuje pečatovski revizionizam i neprijatelje partije koji unose zabunu među pristaše jer dolaze s načelno lijevih pozicija.[741] Tito ističe da se zanemaruje opasnost trockista koji su „agenti buržoazije“, a posebno su opasni jer „imaju svoje čitaoce uglavnom među radničkom klasom“ i među njima šire iskrivljeni marksizam-lenjinizam. „To je tim opasnije što se ti ljudi vole kititi komunističkim ruhom, da na taj način lakše zavedu mase“, napisao je Tito i naveo poimenice Richtmanna, Boganova i Ristića, ali je za Krležu samo napisao da je „vrlo poznati književnik“ nažalost „otvoreno“ uzeo njih u zaštitu te sa s njima solidarizirao. Tito ovdje otvoreno poručuje Krleži da se partija neće boriti samo protiv „direktnih protivnika“, nego i onih „koji ih podržavaju“.[742] Naposljetku je Tito zaprijetio da je: „Danas, kad se već postavlja pitanje: ko će koga, kada je potrebno napregnuti sve svoje snage da se stvori jedna snažna i monolitna partija koja će moći stajati na čelu događaja, svaki onaj koji se ne podvrgava

[736] LASIĆ, *Sukob na književnoj ljevici 1928.-1952,* 207.
[737] Isto*,* 20-22.
[738] Isto*,* 221.
[739] Ognjen PRICA, „Recepti, propisi i dogme: povodom pisanja 'Pečata'“, *Izraz* (Zagreb), listopad 1939., 461-462.
[740] Tito je prvu verziju članka napisao za dvobroj ožujak-travanj 1940., ali je policija 17.4. provalila u tiskaru i zaplijenila sve osim nekoliko brojeva tog *Proletera*. Novi, prošireni, članak tiskan je u dvobroju travanj-svibanj te se u daljnjem tekstu referiram na tu verziju članka. BROZ TITO, *Sabrana djela,* tom 5., 61-63, 80-84, 238
[741] BROZ TITO, *Sabrana djela,* tom 5., 83-84; LASIĆ, *Sukob na književnoj ljevici 1928.-1952,* 224-225.
[742] BROZ TITO, *Sabrana djela,* tom 5., 84.

disciplinirano tome radu i tim zadacima spada na drugu stranu barikade, tj. na stranu neprijatelja radničke klase. Naša partija svakim danom sve jača. Ona je sposobna da pregazi sve ono što joj se stavlja na put i smeta njenom razvitku.“[743] Napokon je Krleža poražen objavom *Književnih sveski* (krajem srpnja ili početkom kolovoza) koje eksplicitno osuđuju Krležu kao revizionista i, navodi Lasić, „čovjeka koji je napustio radnički pokret i nasukao se na tuđoj obali“.[744] Kao partijski intelektualci, iz Hrvatske, protiv „pečatovaca“ u sukobu su sudjelovali Otokar Keršovani i Ognjen Prica, da bi i u konačnom porazu *Književnim sveskama* također objavili priloge.[745] Pricin tekst *Barbarstvo Krležina Antibarbarusa* ponovno je tiskan u sveskama, kao i *Recepti, propisi i dogme*, a objavljen je i njegov novi tekst *Savremena filozofija i prirodne znanosti*. U sveskama su objavljeni radovi Keršovanija, Đilasa, Kardelja, pod pseudonimom, rad Todora Pavlova, člana akademije nauka SSSR-a i autoriteta u pitanjima marksističke filozofije te članak Koče Popovića *Ratni ciljevi Dijalektičkog antibarbarusa*.[746] Tekstove su prikupili i redigirali Koča Popović i Stefan Mitrović, dok je Vladimir Bakarić bio zadužen za redakturu.[747] Urednik *Književnih sveski* bio je Dedijer, a prije objavljivanja Kardelj i Tito pročitali su zajedno tekst i cenzurirali ga.[748] „Miroslav Krleža govori danas radnicima jednim neprijateljskim jezikom!“, završne su riječi *Književnih sveski* nakon kojih je Krleža reterirao te nije uzvratio.[749] Kako će se kasnije osvrnuti Bakarić na sukob: „Za nas je to tada bilo pitanje praktične politike. Ne teoretskog, književnog pitanja, nego praktične politike, tj. da li ćemo uspjeti svoje organizacije revolucionarno orijentirati putem revolucionarne prakse ili ne“.[750]

Usprkos tome što je partija bila nadproporcionalno, u usporedbi s drugim poljima, jaka u intelektualnim krugovima, prema intelektualcima je vladalo nepovjerenje, čemu svjedoči i izraz, čest u partijskim krugovima, „poštena inteligencija“.[751] Za intelektualce se često govorilo da su osobe koje se ne drže partijske linije, već samo kontraproduktivno „brbljaju“. Posebno su apostrofirani intelektualci u kontekstu odavanja tajni ne-partijskim ljudima, zbog čega je navodno režim znao za neke partijske planove. „Treba nemilosrdno raskrinkati brbljave, kojih osobito mnogo ima u krugovima intelektualaca u Zagrebu. (…) To osinje gnijezdo treba razbiti odlučnom borbom protiv neizlječivih brbljavaca, spletkara i profesionalnih širitelja lažnih

[743] BROZ TITO, *Sabrana djela,* tom 5., 84; LASIĆ, *Sukob na književnoj ljevici 1928.-1952,* 226.
[744] LASIĆ, *Sukob na književnoj ljevici 1928.-1952,* 224.
[745] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945,* sv. 1., 383.
[746] Isto, 385.
[747] MUJADŽEVIĆ, *Bakarić: politička biografija,* 44.
[748] PIRJEVEC, *Tito i drugovi,* 83.
[749] LASIĆ, *Sukob na književnoj ljevici 1928.-1952,* 236.
[750] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945,* sv. 1., 382.
[751] STIPETIĆ, *Komunistički pokret i inteligencija: istraživanja ideološkog i političkog djelovanja inteligencije u Hrvatskoj (1918. – 1945.)*, 35.

vijesti“, pisao je *Srp i čekić*.[752]

Istaknuto je kako je bolje primiti u partiju „poštenog i borbenog“ radnika i seljaka, iako nije dobro marksistički potkovan, odnosno ako nije „bogzna kakovi teoretičar“. Pogrešno je, isticao je *Srp i čekić* inzistirati na ideološkoj izgrađenosti prilikom primanja u partiju.[753] Pogotovo zato što se komunisti „ne rađaju“, već se „izgrađuju“, odnosno moraju se ideološki obrazovati u marksističko-lenjinističkoj literaturi.[754] Komunisti su trebali raskrinkavati u svojim organizacijama „brbljavce“ „koji znadu samo filozofirati o visokoj politici, a nemaju nikakvih uspjeha u svome radu, a druge pak znadu na veliko kritizirati“.[755]

S intelektualizmom, „brbljavcima“ i „teoretičarima“ partija je povezivala liberalizam, pogotovo navodno prisutan u Zagrebu. Kako je istaknuo *Srp i čekić*, u Zagrebu je postojala „jedna gnjila atmosfera pomirljivog – liberalnog odnosa prema onima, koji rade protiv Partije“. Naime, članovi partije mislili su da smiju razgovarati s osobama koje je službeni partijski list proglasio „klevetnicima“ partije. Zato su u *Srpu i čekiću* apostrofirane grupe „klevetnika“ i neprijatelja partije s kojima se ne smije komunicirati, uglavnom nekadašnji suradnici Petka Miletića i „pečatovaca“ (Bogdanova i Richtmanna).[756] Članak u *Srpu i čekiću* nastavljao se na, već spomenuti, Titov članak *Za boljševizaciju i čistotu partije*, u kojem se također govor o da u Zagrebu vlada „nevjerojatno okužena i gnjila atmosfera“, koja stvara pogodno tlo za „antipartijske planove“. Pritom je Tito apostrofirao da se u Zagrebu već dogodilo anti-partijsko djelovanje 1938./1939 referirajući se na smijenjeno rukovodstvo KPH zbog nesamostalnog izlaska na izbore i krivog stava prema provođenju mobilizacije. Tito je apostrofirao „aktivnu antipartijsku grupu“ na Sveučilištu „koja se pokrivala partijskim imenom“ povezana s „raznim nadriteoretičarima i revizionistima“, poput Richtmanna. Dragutin Klepac je, kao i u *Srpu i čekiću*, označen kao „jedan od glavnih mahera te grupe“.[757]

Grupa studenata oko Dragutina Klepca na sveučilištu bila je povezana s Richtmanom, jednim od Krležinih suradnika u *Pečatu.*[758] U monografije Voje Rajčevića navodi se kako je Dragutin Klepac „lažnim pričama o svom herojskom držanju u zatvoru“, došao u partijsko rukovodstvo i tamo destruktivno djelovao te se svrstao na stranu revizionista „oko Machove (filozof i fizičar Ernst Mach T. K.) teorije“, iako se ne navodi izrijekom Zvonimir Richtmann.[759]

---

[752] „Protiv lažnih vijesti “; *Srp i čekić,* svibanj 1940., 18.
[753] „Uvlačiti u partiju borbene radnike i seljake “; *Srp i čekić,* rujan/listopad 1940., 96-97.
[754] „Za izgradnju članova partije “; *Srp i čekić,* rujan/listopad 1940, 97,
[755] „Čistimo i učvršćujmo našu partijsku organizaciju“, *Srp i čekić,* siječanj/veljača 1941., 146.
[756] „Očistimo svoje redove od antipartijskih elemenata “; *Srp i čekić,* rujan/listopad 1940., 104.
[757] BROZ TITO, *Sabrana djela,* tom 5., 81-82.
[758] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 5, inv. br. 277., MUP K. Jugoslavije upozorava Kabinet bana na anti-partijsku ljevičarsku frakciju na sveučilištu, 24. 8. 1940.
[759] RAJČEVIĆ, *Studentski pokret na zagrebačkom sveučilištu: između dva rata 1918. – 1941.,* 258.; Denuncijacije

Keršovani povezuje upravo Richtmanna s „mahističkim oblikom revizionizma“ koji je „usko povezan s trockizmom“.[760] S Machovim anti-materijalizmom, utjecajnim u pojedinim lijevim opcijama, polemizirao je još Lenjin u knjizi *Materijalizam i empirio-kriticizam.*[761] Za KPJ, marksističko-lenjinističku partiju koja je slijedila Lenjinovo pravovjerje, „mahizam“ je bila heretična misao.

Dok će Richtmanna ustaše ubiti u Kerestincu, Klepac će, prema Rajčeviiću, biti konfident Ustaške nadzorne službe (UNS) te će biti odgovaran za smrt “nekoliko stotina komunista“. Zbog kriminala ustaše će ga strijeljati 1944.[762]

Komunisti su također bili utjecajni u čitaonicama i knjižnicama, zbog čega su banske vlasti znale zabraniti čitaonice, kada bi otkrili da ih vode komunisti. Tako je banska vlast u svibnju 1940. raspustila Narodnu čitaonicu sa 106 članova u Crikvenici jer su joj na čelu komunisti.[763] Kotarsko poglavarstvo Split u listopadu je zabranilo trogirsko kulturno-prosvjetno društvo *Berislavić* jer u članstvu ima dosta komunista te je postavljen komesar. [764] Čak je i u Ljubuškom, gdje nije bila zabilježena veća komunistička aktivnost, *Narodna biblioteka* bila okupljalište „ljevičarskih elemenata“.[765] Ta je *Narodna biblioteka* zabranjena u ožujku 1941.[766] Starješina kotarske ispostave Vis zbog istih je razloga tražio raspuštanje *Narodne čitaonice* u Biševu.[767]

Komunisti su širile svoje ideje i u raznim umjetničkim društvima. Tako su pjevačkim i tamburaškim društvom *Hum* u Veloj luci također upravljali komunisti. Kotarsko poglavarstvo zatražilo je njegovu zabranu u prosincu jer je riječ o „komunističkom gnijezdu“. Vlasti su tom zahtjevu udovoljile.[768] U Medku (kotar Gospić) postojala je komunistička organizacija koja se prikrila svoju aktivnost organizacijom skauta.[769] Starješina kotarske ispostave Vis je pak tražio

---

pojedinaca imenom i prezimenom nisu bile rijetkost u partijskom tisku. Tako je *Politički vjesnik* naveo poimenično tko je na „banditskoj listi“ – odnosno članove HRS-a u ZET-u među kojima su bili i obični vozači i drugi radnici. „Piše nam jedan tramvajski radnik“, *Politički vjesnik,* druga polovica kolovoza 1940., u: PV VRN., str. 129-132.

[760] KERŠOVANI, *Povijest Hrvata*, 152.

[761] POJMAN, „Ernst Mach“.

[762] RAJČEVIĆ, *Studentski pokret na zagrebačkom sveučilištu: između dva rata 1918. – 1941.,* 258, 293.; „RICHTMANN, Zvonimir“; https://zbl.lzmk.hr/?p=1785 (stranica posjećena 17. 1. 2020.)

[763] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945,* sv. 1., 347.; HR-HDA, 1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 360, 30 000 – 40 000, Mjesečno izvješće kotarskog poglavarstva Crikvenica o kretanju komunizma, 1. 6. 1940.

[764] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945,* sv. 1., 348.

[765] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 360, 70 000 – 80 000, Mjesečno izvješće kotarskog poglavarstva Ljubuški o kretanju komunizma, 1. 9. 1940.

[766] „Napad policije na prosvjetne ustanove u Hercegovini“, *Vjesnik radnog naroda,* sredinom ožujka 1941., u: PV VRN., str. 472.

[767] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 8, inv. br. 360, 20 000-30 000, Mjesečno izvješće kotarske ispostave Vis o kretanju komunizma, 30. 4. 1940.

[768] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 5., inv. br. 283., Kotarsko poglavarstvo Korčula zahtijeva od banske vlasti da zabrani pjevačko i tamburaško društvo Hum u Veloj Luci, 23. 12. 1939.

[769] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 364, 1– 20 000, Mjesečno izvješće kotarskog poglavarstva Gospić o kretanju komunizma, 3. 1. 1941.

od banske vlasti raspuštanje seljačko tamburaškog društva *Gubec* jer se u njemu šire komunističke ideje te se tamo „u lijepoj formi govori o komunizmu“ mladima.[770]

Organizacije URSS-a također su organizirale razne kulturno-umjetničke događaje koji su korišteni za širenje komunističke propagande. Tako je mjesni odbor URSS-a u Osijeku organizirao izlet na kojem su bile izvješene crvene marame kao barjaci, izveden je pro-komunistički kazališni komad te su pjevane ruske pjesme.[771] Dubrovački je URSS svaku nedjelju priređivao zabavu, na kojoj se izvodila amaterska kazališna predstava te se organizirao ples.[772]

Posebno su kina mogla biti izvor komunističke propagande, primjerice, prikazivanjem sovjetskih filmova, dok su članovi partije često su imali zadatak da na izlasku iz kina organiziraju miting/govor te su na njima ponekad dijelili letke.[773] Zato je redarstveno ravnateljstvo Zagreb zatražilo od vlasnika kina da ne postavljaju oglase za neke sovjetske filmove u kolovozu 1940., na što su vlasnici pristali. Također je zabranjeno prikazivanje filma *Rusija u riječi i slici* koji je do tada bio prikazivan u kinima Luxor, Capitol i Grič

Odjeljak za državnu zaštitu naredio je nižim organima da se, „s obzirom na današnju političku situaciju“, zabrani prikazivanje sovjetskog filma *Zašto sam postala špijunka*, temeljem članka 12. *Pravilnika o cenzuri kinematografskih filmova*.[774] Od 7. 9. 1940. prikazivanje svakog filma moralo je odobriti *Povjerenstvo za cenzuru kinematografskih filmova u Zagrebu*.[775] U Dubrovniku je pak zabranjeno prikazivanje sovjetskog filma *Parada mladosti* nakon što su 7. 2. 1941. profesor realne gimnazije Mladen Kaštelan i vjeroučitelj Josip Šmit iz iste gimnazije zviždali na filmskoj projekciji. Neki učenici zviždali su prilikom prikazivanja filma dva dana kasnije te je predstojništvo gradskog redarstva Dubrovnik zabranilo prikazivanje filma „budući da je postojala pogibelj daljnjih ispada“.[776] Ministar prosvjete također je upozorio bana Šubašića 18. 2. 1941. da je film *Parada mladosti* koji se prikazuje s velikim uspjehom u

[770] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 8, inv. br. 360, 20 000-30 000, Mjesečno izvješće kotarske ispostave Vis o kretanju komunizma, 30. 4. 1940.
[771] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 360, 50 000 – 60 000, Mjesečno izvješće predstojništva gradskog redarstva Osijek o kretanju komunizma, 1. 8. 1940
[772] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 8, inv. br. 360, 5-10 000, Mjesečno izvješće Predstojništva gradskog redarstva Dubrovnik o kretanju komunizma, 20. 2. 1940., 1.
[773] AHMETOVIĆ, „Najširа podrška građana“, 105.
[774] HR-HDA-158-BH ODZ, kut. 7., Uputa Odjeljka za državnu zaštitu Ispostavi banske vlasti u Splitu, redarstvenim ravnateljstvima u Zagrebu i Splitu, kotarskim poglavarstvima i ispostavama te predstojništvima gradskih policija o filmu „Zašto sam postala špijunka, 27. 9. 1939.
[775] HR-HDA-155-BH KB, kut. 71., br. 72460, Banska vlast šalje Ispostava Banske Vlasti u Splitu, svim kotarskim poglavarstvima, predstojništvima gradskih policija te upravama policije u Zagrebu i Splitu, dopis o cenzuri prikazivanja filmova, 11. 10. 1940.
[776] HR-HDA-155-BH KB, kut. 88, Predstojništvo gradskog redarstva izvještava Ispostavu Banske Vlasti u Splitu i Kabinet bana o zabrani prikazivanja filma *Parada mladosti*, 10. 2. 1941.

Hrvatskoj film „izrazito propagandne sadržine“. Zbog hvaljenja uspjeha Sovjetskog Saveza i prikazivanja velikih Lenjinovih i Staljinovih slika u tom filmu ministar prosvjete je istaknuo kako je cenzurna komisija u Beogradu zabranila film. Ministar je predložio uspostavu „zajedničkog foruma“ Beograda i Zagreba koji bi zajednički donosio odluke o cenzuri određenih filmova[777] Izvedbe kazališnih komada također su bile podložne cenzuru. Tako je Kabinet bana odobrio program Hrvatskog narodnog kazališta u Osijeku, uz napomenu da jednu predstavu ruskog autora izvedu uz izbacivanje određenih scena.[778]

18. KPH u ostalim sferama: selo, sveučilište, SKOJ i žene

Iako se komunističke stranke prvenstveno oslanjaju na radništvo, u Banovini Hrvatskoj (i Jugoslaviji), partija je tražila saveznika u seljaštvu, u sklopu, već spomenute parole o „savezu radnika i seljaka“, što je dakako bila i nužnost s obzirom na nizak stupanj industrijaliziranosti zemlje.[779] KPJ je već 1937. pokrenula *Seljačku misao* kako bi širila svoje ideje među seoskim pučanstvom. U toj su im borbi za utjecaj na selu svakako bili najveći suparnici HSS-ovci. Za rad na selu bila je zadužena Seljačka komisija KPH, osnovana početkom 1938., čiji su članovi bili Martin Franekić, Šime Balen i Nina Rubčić, bivši članovi HSS-a. Seljačka je misao nastojala približiti učenja braće Radić komunizmu.[780] KPH nje imala jako uporište na selu, a IKKI je upozorio KPJ 23. 11. 1939. da je rad na selu slab te da ta „okolnost također mnogo otežava stvaranje saveza radnika i seljaka i širenje utjecaja Komunističke partije na selu“.[781]

Komunisti su tvrdili da se na selu odvija proces jačanja „klasnih suprotnosti“ te su se kristalizirali s jedne strane „bogate gazde“, tj. kulaci koji imaju vodeće položaje u HSS-u te „siromašne seljačke mase i seoski poluproleteri“.[782] Na Prvoj konferenciji KPH zaključeno je da se partijske organizacije na selu trebaju boriti za oprost seljačkih dugova, smanjenje poreza siromašnim seljacima, prebacivanje poreznog opterećenja na veleposjednike i „seoske bogataše“, za mogućnost da seljački seljaci koriste šume besplatno za ogrjev, osiguranje

[777] HR-HDA-155-BH KB, kut. 88, Ministar prosvjete šalje banu Šubašiću pismo o komunističkom karakteru filma Parada mladosti koji se prikazuje u Banovini Hrvatskoj, 18. 2. 1941.
[778] HR-HDA-155-BH KB, kut. 82, br. 1467, Kabinet bana šalje dopis HNK-u u Osijeku o odobrenju prikazivanja kazališnih komada, 17. 12. 1940.
[779] Jugoslavija je bila pretežito agrarna zemlja te je 1931. na području Savske banovine od poljoprivrede živjelo 75, 3 % stanovništva, a u Primorskoj 83, 5 % stanovništva. Pritom je Primorska banovina u tom pogledu čak bila iznad jugoslavenskog prosjeka (76, 5 %). JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945,* sv. 1.,168-169.
[780] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945,* sv. 1., 178-179.; Na Petoj zemaljskoj konferenciji Tito će kritizirati Seljačku komisiju, koju će detektirati kao jedan od uzroka slabih rezultata na selu. Tito je tada naveo kako je CK KPH postao savjetodavno tijelo Seljačkoj komisiji, iako je trebalo biti obratno. To je Tito povezao s ostatcima „likvidatorstva“. JOVANOVIĆ, *KPJ prema seljaštvu 1919.-1941*., 289.
[781] BROZ TITO, *Sabrana djela,* tom 5., 197.
[782] „Kojim putem?“, *Srp i čekić,* kolovoz 1940., 73.

prehrane u pasivnim krajevima i za siromašne seljake te za raspodjelu veleposjedničkih i crkvenih posjeda bez naknade siromašnim seljacima.[783]

Komunisti u Banovini Hrvatskoj nisu postigli značajne rezultate u radu na selu, pogotovo u krajevima gdje nije bilo radnika-seljaka.[784] Komunisti osim izoliranih slučajeva nisu stekli prije rata uporište na selu. Kuriozitet je međimursko selo Turčišće, u kojem su komunisti bili izrazito jaki. Prema izvještaju kotarskog poglavarstva Prelog seljaci su se pozdravljali sa „druže" i „drugarica", dok se često moglo čuti „već je Jože (Staljin T. K.) blizu". Kotarsko poglavarstvo navelo je kako je komunizam ujedinio inače podijeljene stanovnike tog međimurskog sela: „Ranijih godina turčišćanci su bili toliko politički izmiješani, da nije prošla nijedna veselica ili zabava, a da se nijesu međusobno potukli, a i noževima izboli, dočim sada vlada takova harmonija i drugarstvo, da su svi kao jedan. Komunistički letci su česta pojava, no rasturača istih nije moguće pronaći, što je dokaz njihove solidarnosti".[785] U Turčišću je već 1937. osnovana čak i organizacija SKOJ-a.[786]

Mnogi studenti širom svijeta napajali su se komunističkom ideologijom, u kojoj su vidjeli rješenje za svjetske nepravde. Možda najpoznatiji slučaj je Kembrička petorka koju je činilo pet sovjetskih špijuna zaposlenih u britanskim tajnim službama, ministarstvu vanjskih poslova, SOE-u itd., koje su vrbovali Sovjeti. Naziv su dobili upravo po tome što su mladi marksisti vrbovani za sovjetsku tajnu službu dok su studirali na Cambridgeu. Ta je skupina desetke tisuća klasificiranih dokumenata iz Londona prosljeđivala u Moskvu.[787]

„O tome od čega ću živjeti i kakva će mi biti budućnost uopće nisam razmišljao. Doći će revolucija i oružana borba, što je jedino važno. Čekao sam je kao svjedoci Jehove sudnji dan. Pri pomisli na učiteljevanje dizala mi se kosa na glavi", prisjetit će se Ivan Šibl vremena kada je bio jedva punoljetni simpatizer partije.[788]

Važno je istaknuti da u promatranom razdoblju nije bilo puno studenata na sveučilištu te su dolazili iz vrlo ograničenog socijalnog sloja, točnije većinom iz obitelji dobrostojećih ili elite. Tako je, primjerice, 1939. od 1129 studenata medicine, samo 25 (2, 2 %) bilo iz radničkih obitelji, a 86 (7, 6 %) iz seljačkih. Čak 1014 (89, 8 %) studenata bili su sinovi roditelja iz „intelektualnih i građanskih zanimanja", dok je bilo samo četvero (0, 4 %) sinova industrijalaca

[783] „Rezolucija Prve konferencije Komunističke partije Hrvatske", *Srp i čekić,* prosinac 1940., 120.
[784] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 8, inv. br. 360, 1-5 000, Mjesečno izvješće kotarskog poglavarstva Županja o kretanju komunizma, 1. 1. 1940.
[785] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 364, 1– 20 000, Mjesečno izvješće kotarskog poglavarstva Prelog o kretanju komunizma, 27. 12. 1940.
[786] RAJČEVIĆ, *Revolucionarni omladinski pokret u Hrvatskoj:* sv. 2, *1929.-1941*., 212.
[787] FERGUSON, *The Square and the Tower: Networks and Power, from the Freemasons to Facebook*, 236-246.
[788] ŠIBL, *Sjećanja,* sv. I., 27.

i veleposjednika.[789]

U drugom semestru akademske godine 1938./1939. bilo je na cjelokupnom sveučilištu ukupno 4837, a u prethodnom semestru 5371 slušača. Najviše je slušača bilo na Pravnom i Filozofskom fakultetu, zatim na Medicinskom. Zatim je po broju slušača slijedio Tehnički fakultet, pa Gospodarsko-šumarski, Veterinarski i Bogoslovski.[790]

Postojale su tri glavne skupine na sveučilištu, formirane po ideološkim linijama, studenti ljevičari/(pro)komunisti, studenti HSS-ovci u organizaciji *Matija Gubec*[791] i frankovci koji su surađivali s katoličkim studentskim udruženjem *Domagoj*.[792] Ukupno je partijska organizacija na Sveučilištu u Zagrebu imala 50 članova.[793] Ipak, prema Rajčeviću, na sveučilištu je bilo preko 500 „bližih simpatizera" partije.[794] Ubrzo nakon nastanka Banovine Hrvatske dolazi do sukoba s frankovcima, s kojima su studenti ljevičari imali historijat sukoba. Tako je u travnju 1937. u sukobu s frankovačkim studentima ubijen Krsto Ljubičić, član komunističkog studentskog udruženja.[795]

Već 24. 10. 1939. izbila je tučnjava frankovaca i komunista u (i kod) zgradi sveučilišta. Reagirala je Hrvatska građanska zaštita i studente ljevičare, među kojima je bio Ivan Supek, predala policiji. Sveučilište je nakon toga pokrenulo disciplinski postupak protiv 40 studenata ljevičara.[796] Sukladno strategiji KPH studenti ljevičari prestaju surađivati s HSS-ovskim sveučilištarcima i pristašama drugih građanskih stranaka na sveučilištu.[797] Tako komunisti izlaze i iz organizacija SDS-a *Seljačko kolo* i *Samostalnog akademskog kluba seljačke demokracije*.[798] Izlazak iz tih organizacija bio je tim paradoksalniji što su ih kontrolirali komunisti, ali su time zakamuflirali svoju kontrolu nad tim „buržoaskim organizacijama".[799] Krajem studenog (27.11.) na sveučilištu su se sukobili komunistički, frankovački i studenti pristaše HSS-a, što su izazvali frankovci. Nakon tih nereda u Lepoglavu je zatvoren Sergije Vuković, student tehničkog fakulteta i komunist.[800]

---

[789] RAJČEVIĆ, *Studentski pokret na zagrebačkom sveučilištu: između dva rata 1918. – 1941.,* 26.
Simptomatično je da će upravo na Medicinskom fakultetu, vjerojatno najelitističkijem pobijediti upravo komunisti.
[790] RAJČEVIĆ, *Studentski pokret na zagrebačkom sveučilištu: između dva rata 1918. – 1941.,* 42.
[791] Prethodno su komunisti dobrim dijelom infiltrirali sveučilišnu organizaciju HSS-a. Članovi te organizacije su, primjerice, po direktivi partije, bili Šime Balen, Nina Rupčić, Skender Kulenović i drugi , a predsjednik te organizacije Franjo Puškarić postupno je postao komunist te je poginuo u Španjolskoj kao dobrovoljac. BALEN, *Bili smo idealisti: uspomena jedne revolucionarke*, 28.
[792] RAJČEVIĆ, *Studentski pokret na zagrebačkom sveučilištu: između dva rata 1918. – 1941.,* 142-143.
[793] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945*, sv. 1, 402.
[794] RAJČEVIĆ, *Studentski pokret na zagrebačkom sveučilištu: između dva rata 1918. – 1941.,* 275.
[795] RAJČEVIĆ, *Revolucionarni omladinski pokret u Hrvatskoj:* sv. 2, *1929.-1941*., 150-152.
[796] RAJČEVIĆ, *Studentski pokret na zagrebačkom sveučilištu: između dva rata 1918. – 1941.,* 264-265.
[797] Isto, 265.
[798] RAJČEVIĆ, *Revolucionarni omladinski pokret u Hrvatskoj:* sv. 2, *1929.-1941*., 198.
[799] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945*, sv. 1, 184.
[800] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 360, 90 000 – 100 000, Mjesečno izvješće redarstvenog ravnateljstva

Komunisti su djelovali u međuratnom razdoblju na sveučilištu preko različitih udruženja te su osnivali časopise. I udruženja i časopisi bili bi nakon nekog vremena zabranjeni. U Banovini Hrvatskoj su djelovali preko Kulturnog udruženja studenata pacifista osnovanog 1935.[801] To je društvo izdavalo časopis *Novi student.* Vlasti su zabranile rasturanje tog lista izdanog 24. 10. 1939., zbog članka *Hrvatski studenti i drugi imperijalistički rat*, pod argumentom da isti krši *Zakon o zaštiti javne sigurnosti i poretka u državi*.[802] Nastavljeno je tiskanje časopisa pod nazivom *Studentski list*, ali je taj novi časopis izišao u samo dva ili tri broja.[803] Zagrebačka policija je 27. 1. 1940. provalilo u prostorije *Kulturnog udruženja studenata pacifista* i pritvorila 16 studenata i studentica. U izvješću se navodi kako je dužim nadzorom ustvrđeno da je to društvo „sjecište svih komunističkih i ljevičarski orijentiranih studenata" i centar za štampanje *Novog studenta*. Vlasti su primijetile da pod KUSP-om komunisti osnivaju tzv. fakultetske odbore na svakom fakultetu, koje čini oko 10 studenata svakog fakulteta i preko njih šire ljevičarske ideje. Među 16 uhićenih bili su i „evidentirani komunisti": studenti prava Vladimir Mlađarević, Mlade Čaldarević i Dušan Čalić, studentica filozofije Nada Solomun i student medicine i predsjednik Kluba medicinara Bogoslav Kadić.[804]

Banska vlast je prije akademske godine 1940/1941 ukinula autonomiju sveučilišta *Općom naredbom o Sveučilištu*. Zabranjena su sva zabranjena sva stručna udruženja, osim onih u kojima je članstvo obvezatno, pa tako i KUSP. Naredbom o disciplinskom redu je sudac došao na čelo disciplinskog suda, koji su prije činili profesori.[805] Senat je pak 26. 10. 1940. zabranio Kulturno udruženje studenata pacifista pa su komunisti počeli djelovati u organizaciji *Hrvatski studenti ljevičari*. KUSP je održao sastanak u Matici hrvatskih obrtnika 5. 11. 1940. iako je organizacija zabranjena. Sastanak je organiziran kao proslava Oktobarske revolucije, za što je saznala policija i pritvorila 62 osobe, a 18 prognala iz Zagreba.[806] Jelić pa navodi da je tada uhićeno 380 sudionika, a Rajčević da ih je uhićeno 351, od kojih je nakon saslušanja pušteno 303, dok su ostali zadržani.[807] Krajem 1940. na savjetovanju komunističkih studenata

Zagreb (politički odsjek) o kretanju komunizma, 31. 12. 1940.
[801] RAJČEVIĆ, *Studentski pokret na zagrebačkom sveučilištu: između dva rata 1918. – 1941.,* 185.
[802] HR-HDA-158-BH ODZ, kut. 9., Zabrana rasturanja časopisa „Novi student", 26. 10. 1939.
[803] IVEKOVIĆ, *Hrvatska lijeva inteligencija 1918.-1945*., sv. 1., *1918.-1941.,* 252.
[804] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 8, inv. br. 360, 1-5 000, Mjesečno izvješće redarstvenog ravnateljstva Zagreb (politički odsjek) o kretanju komunizma, 31. 1. 1940., 3.
[805] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945,* sv. 1., 335.
[806] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 360, 80 000 – 90 000, Mjesečno izvješće redarstvenog ravnateljstva Zagreb (politički odsjek) o kretanju komunizma, 2. 12. 1940. Darko Hudelist i Anđelko Mijatović navode da je tada uhićen Tuđman, ali je pušten jer je bio učenik. *Predsjednik* (2020), epizoda 1.
[807] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945,* sv. 1., 409.; RAJČEVIĆ*, Revolucionarni omladinski pokret u Hrvatskoj*: sv. 2, *1929.-1941*., 218.

promijenjen je naziv *Hrvatski studenti ljevičari* u *Narodna studentska omladina*.[808]

Iako su bili relativno jaki na sveučilištu, komunisti su u studenom i prosincu 1939. na izborima za uprave studentskih organizacija pobijedili samo na Medicinskom fakultetu, dok su na većini ostalih fakulteta pobijedili frankovci. Frankovci su tako pobijedili na izborima za Klub studenata agronomije sa 108 glasova, dok je lista HSS-a dobila 85 glasova, a ljevičari 55. Frankovci su dobili 217 glasova na izborima za Klub studenata prava, a HSS 172. Na Veterinarskom su fakultetu frankovci dobili 71 glas, a HSS-ova lista 60, dok su ljevičari dobili 37. Na izborima u Ekonomsko komercijalnoj visokoj školi (EKVŠ) pobijedili je studentska lista HSS-a, ljevičari su dobili 88, a frankovci 43 glasa. Na izborima za Klub studenata medicine pobijedili su ljevičari, odnosno lista Bogoslava Kadića s 201 glasom. Lista HSS-a dobila je 154 glasa, a frankovci 152. Ljevičari su pobijedili i na tehničkom fakultetu na izborima za uprave pojedinih sekcija – kemičara, geodeta i arhitekata.[809] Godišnja skupština Udruženja studenata tehničkog fakulteta održana je 18. 5. 1940., a na izborima za novu upravu pobijedila je ljevičarska lista Nike Tomića sa 187 glasova, dok su frankovci dobili 160, a lista HSS-a 95.[810] U akademskoj godini 1940./1941., prema Rajčeviću, komunisti su na svim fakultetima osvojile najveći broj mjesta u upravnim odborima stručnih udruženja, izuzev Pravnog fakulteta na kojemu nisu održani izbori.[811]

Sveučilištarci su često bili predmet partijske kritike, zbog „klikaštva“ (sektaštva) i odvojenosti od masa (slično kao intelektualci). Kako je pisao *Srp i čekić*, partijska organizacija na Sveučilištu imala je „nedrugarski“ odnos prema drugim članovima partije, a bila je pomirljiva prema „partijskim neprijateljima“. Očito je bilo teško uspostaviti „partijsku disciplinu među studentima“. [812] KPH je naredila da više ne smije student partijac biti nepovezan s partijskom jedinicom na svom fakultetu, odnosno da ne radi na svom „terenu“.[813] Zbog navedenog je vodstvo KPH provelo reorganizaciju partijske reorganizacije na sveučilištu. Godine 1940., na početku ljetnog semestra izbačeno je nekoliko studenata iz KPH, partijska organizacija na sveučilištu je raspuštena i ponovno formirana što je , u ime CK KPH vodio Vladimir Bakarić. U novi partijski biro sveučilišne organizacije ušli su kao sekretar Vojo Biljanović, Dušan Čalić, Vicko Raspor, Sergije Vuković i Zvonko Ivanković, dok je Jaroslav Hala postao član biroa nakon što je uhićen Sergije Vuković.[814]

---

[808] Isto.
[809] RAJČEVIĆ, *Studentski pokret na zagrebačkom sveučilištu: između dva rata 1918. – 1941.,* 265-266.
[810] Isto*,* 273.
[811] Isto*,* 275.
[812] „Još jedan udarac studentskoj omladini “; *Srp i čekić,* rujan/listopad 1940., 100-101..
[813] „Nešto iz organizacionih pitanja “; *Srp i čekić,* rujan/listopad 1940., 102.
[814] RAJČEVIĆ, *Revolucionarni omladinski pokret u Hrvatskoj:* sv. 2, *1929.-1941*., 200.; SENTIĆ, LENGEL-

Sveučilištarci su često bili izvršioci komunističkih zadataka. Tako su primjerice, u noći s 18. na 19. 8. 1940. na zapadnoj periferiji grada studenti medicine Marijan Đanješić, Predrag Vranicki (budući rektor) i Ivan Siročić uhićeni jer su raspačavali letke kojima se traži povrat španjolskih dragovoljaca iz Francuske u Jugoslaviju.[815] Studenti su po povratku iz Zagreba u svoja rodna mjesto, kao i radnici seljaci, širili komunizam u svojim matičnim općinama. Tako je 15. 12. 1939. uhićen student agronomije Jefto Šašić, budući šef OZNA-e i KOS-a, jer je u svojoj rodnoj Novskoj širio komunizam.[816]

O sveučilišnim nastavnicima koji su podupirali komunizam ili bili komunisti ne postoje istraživanja. Poznato je da su sveučilišni nastavnici 1940. osnovali partijsku ćeliju, na čijem je čelu bio profesor na Filozofskom fakultetu dr. Pavao Wertheim, a preostali su članovi bili Ekrem Maglajlić, Stjepan Rapić, Zorislav Golub i Josip Ivoš.[817] Svi navedeni profesori, osim Wertheima, radili su na Veterinarskom fakultetu, kojemu su politički protivnici nadjenuli naziv „crveni fakultet".[818]

Studenti komunisti bili su također članovi SKOJ-a. Štoviše, oni su imali u SKOJ-u najvažniju ulogu, što je za čelnike partije bila slabost, jer se SKOJ odvaja od radnika i seljaka. Kao slabost u organizaciji SKOJ-a još u pismu CK SKOJ-a iz svibnja 1939. navedeno je oslanjanje omladinskog pokreta na „studentske mase", što povlači razvoj pokreta „izolirano od širokih masa radničke i seljačke omladine".[819] Pokrajinski komitet SKOJ-a za Hrvatsku, osnovan nakon Pete zemaljske konferencije SKOJ-a 1939., činili su kao sekretar Leo Mates, Rade Vlkov, Dušan Mamula, Marijan Cvetković, Veljko Vlahović i Buba Jančić, a u ljeto 1940. na pokrajinskom savjetovanju u Pokrajinski komitet SKOJ-a kooptirani su Joco Đaković, Dragica Hotko i Vicko Raspor.[820]

Pokrajinska konferencija SKOJ-a trebala je biti održana u ljeto 1940., ali je umjesto toga, potkraj srpnja 1940. održano pokrajinsko savjetovanje SKOJ-a. Na savjetovanju je istaknuto da SKOJ ima oko 17 tisuća članova.[821] U Zagrebu je održana Šesta zemaljska konferencija SKOJ-a, u trajanju od 8. do 10. 9.1940., na kojoj je prisustvovao i Tito. Nakon te konferencije Pokrajinski komitet u Zagrebu je vezu s CK KPH održavao preko Vladimira Bakarića.[822] Prije

KRIZMAN, *Revolucionarni Zagreb 1918.-1945. (kronologija)*, 82.
[815] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 360, 50 000 – 60 000, Mjesečno izvješće redarstvenog ravnateljstva Zagreb o kretanju komunizma, 2. 8. 1940
[816] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 8, inv. br. 360, 1-5 000, Mjesečno izvješće kotarskog poglavarstva Novska o kretanju komunizma, 30. 12. 1939.
[817] RAJČEVIĆ, *Revolucionarni omladinski pokret u Hrvatskoj:* sv. 2, *1929.-1941*., 201.
[818] Isto, 201-202.
[819] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945,* sv. 1., 373.
[820] RAJČEVIĆ, *Revolucionarni omladinski pokret u Hrvatskoj:* sv. 2, *1929.-1941*., 209.
[821] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945,* sv. 1.,375.
[822] Isto, 375-376.

konferencije održano je 48 mjesnih i okružnih konferencija, četiri pokrajinske konferencije i dva pokrajinska savjetovanja na kojima je bilo prisutno oko 1500 delegata.[823] Prema Rajčeviću SKOJ je u vrijeme održavanja konferencije imao 17 800 članova, od kojih su 45 % bili radnici, 30 % seljaci i 25 % intelektualci, dok je u Hrvatskoj bilo 11 tisuća članova SKOJ-a.[824]

Pokrajinska konferencija SKOJ-a za Hrvatsku održana je u Zagrebu 7. 1. 1941. u Konjičkoj ulici na Trešnjevci. Konferencija je trebala biti održana u ljeto 1940. u Jukićevoj u Zagrebu, ali nije došao dio delegata iz različitih okruga, zbog čega je otkazana.[825] Na konferenciji u stanu Josipa Brnčića bilo je 25 delegata.[826] Izabran je novi CK SKOJ, na čijem je čelu bio Ivo Lola Ribar. U politbiro CK SKOJ-a izabran je Vlahović iz Hrvatske, dok su u plenum izabrani iz Hrvatske Mika Špiljak i Neda Marović.[827] U rezoluciji Pokrajinske konferencije SKOJ-a istaknuto je kao loša strana da su 50 % delegata radnici, 40 % intelektualci, a samo 10 % seljačka, uz malo žena na konferenciji.[828] Nadproporcionalni udio intelektualaca svjedoči da je kod mladih komunizam bio upravo najprivlačniji za obrazovane i bogatije.

SKOJ je, u rezoluciji, definiran kao „masovna organizacija radne omladine“, čija je „glavna zadaća da svu omladinu dobre volje okupi na stranu borbe radničke klase i radnog naroda uopće, da iz te omladine izrazi svjesne borce za konačnu pobjedu komunizma“.[829] Istaknuto je da je SKOJ „odgojna organizacija“ jer mora odgojiti nove komuniste.[830] Kao nedostatci rada organizacije apostrofirani su „ženska omladina“, odnosno malen udio žena u SKOJ-u te sektaštvo.[831] Kao imperativ djelatnosti i za SKOJ je zadan ulazak u razne građanske udruge, u kojima bi se trebalo širiti komunističko učenje. Omladinu u „raznim drugim divljim grupama i kružocima“ treba „istrgnuti ispod štetnog uticaja i dovesti je u redove SKOJ-a“, zaključeno je u rezoluciji.[832] Uistinu KPH/KPJ širio je putem takvih organizacija, kulturno-prosvjetnih društava itd., svoj utjecaj među mlade. Primjerice, komunisti su osnovali društvo *Mladost* 1934. na Trnju. To je društvo imalo preko 1000 članova 1937. Unutar *Mladosti* postojale su razne sekcije poput planinarske, šahovske, pjevački zbog, jazz sekcija, knjižnica itd. Naravno u toj su se organizaciji širile marksističke ideje. *Trešnjevačka kazališna omladina*, okupljala je većinom mlade radnike, a 1939. je to društvo, u kojem su komunisti imali značajnu

[823] RAJČEVIĆ, *Revolucionarni omladinski pokret u Hrvatskoj:* sv. 2, *1929.-1941*., 220.
[824] Isto.
[825] ŠPILJAK, „Dvije značajne skojevske konferencije“, 28. U Splitu je u 30-31. 3. 1941. održana Oblasna konferencija za Dalmaciju. JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945,* sv. 1., 377.
[826] SENTIĆ, LENGEL-KRIZMAN, *Revolucionarni Zagreb 1918.-1945. (kronologija)*, 88.
[827] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945,* sv. 1., 376.
[828] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 9, inv. br. 365, *Prijepis rezolucije Pokrajinske konferencije SKOJ-a,* 1.
[829] Isto, 4.
[830] Isto.
[831] Isto, 8-9.
[832] Isto, 8.

ulogu, imalo oko 800 članova.[833] Unutar organizacija URSS-a često je širen komunizam usmjeren prema mladim radnicima. Tako su se, prema ispostavi banske vlasti u Splitu, u Radničkom domu okupljali mladi radnici tamo čitali novine, igrali šah, uz širenje komunističke propagande.[834]

Posebni sektor za srednje škole pri Mjesnom komitet zagrebačkog SKOJ-a osnovan je 1940., a na njegovom je čelu bio Buba Jančić, dok su od ožujka 1941. taj sektor vodili srednjoškolci.[835] Zadaća tog sektora bilo je širenje komunizma u srednjim školama. U zagrebačkim srednjim školama postojali su skojevski aktivi koji su organizirali zajednička čitanja marksističke literature i *Historije SKP(b)*, zajedničke izlete, odlaske u kino, sportska natjecanja itd. Po broju skojevaca isticale su se Sisačka gimnazija te pogotovo gimnazija u Karlovcu i učiteljska škola u tom gradu.[836] Prema Ivekoviću, učiteljska škola u Gospiću „bila je bastion napredne omladine", dok su „iz učiteljske škole u Šibeniku izišli mnogi revolucionari".[837] Komunisti su raspačavali svoje letke i brošure gimnazijalcima. Tako je policija u krčkoj gimnaziji pronašle tri zabranjena letka: *Govor Molotova*, *Radnom narodu grada i sela* i *Radnicima i namještenicima*.[838] Vlasti su pak srednjoškolce koji su „propagirali" komunizam znali isključiti iz škole.[839] U slavonskobrodskoj realnoj gimnaziji 70 je učenika 18. 11. stupilo u štrajk i to učenici 7. i 8. razreda., sa zahtjevom da im više ne predaje troje profesora koji su im dali loše ocjene. Štrajk je trajao do 19. 11. kada je su razredi koji su štrajkali raspušteni. Štrajkašima je zabranjeno daljnje školovanje u cijeloj Banovini Hrvatskoj, nastavnici i slavonskobrodska policija smatrali su da su učenici stupili u štrajk „po nagovoru komunistički nastrojenih elemenata", kako bi vlasti iz pritvora pustile profesora Josipa Godlara.[840]

Koliki su utjecaj na mlade, u usporedbi s drugim pokretima i strankama, komunisti imali teško je reći, ali u neobjavljenom članku *Borba za mladu generaciju* sam Tito priznaje kako je

[833] RAJČEVIĆ, *Revolucionarni omladinski pokret u Hrvatskoj:* sv. 2, *1929.-1941*., 208.
[834] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 8, inv. br. 358, Tjedno izvješće o komunističkoj propagandi za period 5-12. 11. Ispostave banske vlasti u Splitu (upravno odjeljenje II), 18. 11. 1939., 2.
[835] RAJČEVIĆ, *Revolucionarni omladinski pokret u Hrvatskoj:* sv. 2, *1929.-1941*., 212.
[836] Isto, 213-214.
[837] IVEKOVIĆ, *Hrvatska lijeva inteligencija 1918.-1945*., sv. 1., *1918.-1941.,* 301-302.
[838] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 8, inv. br. 360, 5-10 000, Mjesečno izvješće kotarskog poglavarstva Krk o kretanju komunizma, 31. 1. 1940.
[839] HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 8, inv. br. 360, 1-5 000, Mjesečno izvješće kotarskog poglavarstva Nova Gradiška o kretanju komunizma, 2. 2. 1940.
[840] HR-HDA-1363/AI - 1-PS, kut. 72, inv. br. 6085. Predstojništvo gradskog redarstva u Slavonskom brodu izvještava bansku vlast o štrjaku učenika 7. i 8. razreda gimnazije, 18. 11. 1940; HR-HDA-1363/AI - 1-PS, kut. 72., inv. br. 6085. Savski žandarmerijski puk izvještava bansku vlast o štrajku učenika realne gimnazije u Slavonskom brodu, 23. 11. 1940.

„ogromna većina radne omladine pod uticajem reakcije: popova, nacionalšovinista itd.“.[841]

Već je istaknuto kako je kao nedostatak u radu SKOJ-a isticana slaba djelatnost po pitanju žena. Unutar CK KPH postojala je kratko Komisija za rad sa ženama, koji su sačinjavali Marija Šoljan, Marija Gržetić, Olga Žerdik, Danica Cazi i Ružica Turković, a glavna legalna organizacija za rad KP po pitanju uključivanja žena u svoj pokret bilo je *Društvo za prosvjetu žena*, dok su postojale ženske sekcije URSS-a i SBOTIČ-a. [842] Časopis *Ženski svijet* formulirao je poglede komunističke partije o položaju žena te o feminizmu. Taj je časopis prestao izlaziti u studenom 1939., da bi bio obnovljen u srpnju 1940. i izlazio do veljače 1941..[843] Za ženski je svijet bila karakteristična kritika tzv. „buržoaskog feminizma“ koji, kako je zaključila Peta zemaljska konferencija „stvara jaz između radnika i radnica i ima za cilj da otupi oštricu klasne borbe“.[844] Tako je u srpanjskom broju *Ženskog svijeta* 1940. pisalo:

> Razni ženski pokreti kod nas su propadali, no treba vidjeti uzroke. Sve takve akcije kod nas, a naročito u prošlosti, vrtjele su se oko dvije riječi: 'žena' i 'muškarac'. Tražilo se izjednačenje sa muškarcima, postavljali su se 'ženski' zahtjevi (…) Vrijeme feminizma je prošlo. Svaka akcija, koja suprotstavlja muškarca i ženu, smiješna je u očima većine žena (…) Bile mi radnice, seljanke ili namještenice, naši su zahtjevi također i zahtjevi naših muževa, a naši muževi nemaju interesa koji bi nama mogli biti ravnodušni.[845]

Na Petoj zemaljskoj konferenciji istaknuto je kako su žene nedovoljno uključene u rat KPH te je navedeno da postoji opasnost da se borba na tom polju isključivo putem „ženskih organizacije“ jer to otvara prostor da se stvori „nepravilan odnos između takozvanih ženskih organizacija i borbe radnog naroda“ te da te organizacije postanu zagovornici „nepravilne teorije o borbi protiv muškaraca“.[846] Rezolucija te konferencije ističe da je „zanemaren“ u KPJ „sistematski rad među ženama“.[847]

19. Komunistički utjecaj u Banovini Hrvatskoj

Historiografija u Jugoslaviji tvrdila je kako su komunisti stekli značajan utjecaj prije Drugog svjetskog rata u Jugoslaviji. Tako Boban tvrdi kako je „razvoj događaja u toku rata pokazao (…) da je KP već prije rata izgradila vrlo značajne pozicije, u svim slojevima

[841] BROZ TITO, *Sabrana djela,* tom 5, 176.
[842] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945,* sv. 1., 378
[843] Isto.
[844] BROZ TITO, *Sabrana djela,* tom 6, 66.; JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945,* sv. 1., 378.
[845] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945,* sv. 1., 378.
[846] Isto, 377.
[847] BROZ TITO, *Sabrana djela,* tom 6, 66.

stanovništva“.[848] Simptomatično je da, primjerice, Vladko Maček, u svojim memoarima, vrlo malo prostora posvećuju komunistima i komunističkoj opasnosti prije rata.[849] Maček će reći da su komunisti „među širim slojevima pučanstva komunisti imali tek nešto pristaša u primorskim krajevima Hrvatske“, dok su u Srbiji, pogotovo na beogradskom sveučilištu bili puno jači.[850]

Teško je ustvrditi koliko je KPH imala članova pred Drugi svjetski rat, pogotovo jer se većina procjena temelji na tvrdnjama samih sudionika. Prema izvješću Rade Končara na Petoj zemaljskoj konferenciji KPH je imao 2544 člana, organiziranih u 610 ćelija, a u Rezoluciji Pete zemaljske konferencije zaključeno je kako je KPJ ima 200 % više članova nego prije tri godine. Ukupno je KPJ tada imao 6500 članova. Prema izvješću Antuna Bibera na Drugom kongresu KPH, ukupno je uoči rata u KPH bilo učlanjeno 3605 članova.[851]

Prema Jelićevoj rekonstrukciji, uoči travanjskog rata KPH je imala između 3600 i 4000 članova. Jelić navodi kako su najveće organizacije bile u Zagrebu, Varaždinu, Čakovcu, Karlovcu, Sisku, Slavonskom Brodu, Osijeku, Sušaku, Šibeniku, Splitu i Dubrovniku te da je u tim organizacijama bila otprilike trećina članstva. U zagrebačkoj je organizaciji do travnja 1941. bilo, navodi Jelić, 480 članova.[852] KPJ je pak tada, prema Jeliću, imala 8 tisuća članova, a SKOJ 30 tisuća. To je prema istom autoru bilo deseterostruko povećanje članstva KPJ u 10 godina te trideseterostruko povećanje članstva SKOJ-a.[853] Mujadžević pak navodi da je KPJ prije rata imala oko 7 tisuća članova, a Stewan K. Pavlowitch da je 1940. KPJ imala malo više od 6 tisuća članova.[854] Slavko i Ivo Goldstein pak navode da je KPJ imala 1500 članova početkom 1937., oko 3000 početkom 1939., u vrijeme Pete zemaljske konferencije 6635 (2 544 u Hrvatskoj) te „približno 12 000“ za vrijeme podizanja ustanka.[855] SKOJ je pak, navode, imao u rujnu 1940. 17 800 članova, a do Travanjskog rata „vjerojatno 30 000“.[856] Brojke koje navode Slavko i Ivo Goldstein (i Jelić za SKOJ) navodi i Josip Broz Tito u *Zborniku sjećanja Zagreb 1941-1945*. Tito navodi da je partija u rat ušla s 30 000 skojevaca i 12 000 članova, a da je „bilo više od 40 000 ljudi spremnih da podnesu i najteže žrtve u borbi“.[857] U drugom članku u istom zborniku Tito navodi da je do travnja 1941. KPJ imala 8 tisuća članova, od kojih su otprilike tri

[848] BOBAN, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941,* sv. 2., 192.
[849] MAČEK, *Memoari.*
[850] Isto*,* 238.
[851] JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945,* sv. 1., 400.
[852] Isto, 401-402.
[853] JELIĆ, „Tito-graditelj partije revolucije“, 37.
[854] MUJADŽEVIĆ, *Bakarić: politička biografija,* 41.; PAVLOWITCH, *Tito, Yugoslavia's Great Dictator: A Reassesment,* 26.
[855] GOLDSTEIN, GOLDSTEIN, *Tito*, 177.
[856] Isto, 178.
[857] BROZ TITO, „Na čelu partije“, 24.

tisuće bile u zatvorima.[858] Takvi su podatci evidentno preuveličavanje kako bi se fabricirala snažna partija prije Drugog svjetskog rata. Zbog nedostatka recentnijih procjena, Jelićeva rekonstrukcija članstva KPH može se uzeti kao najrealniji broj članova KPH pred Drugi svjetski rat – između 3600 i 4000 članova. S takvim relativno malim brojem članova jasno je da komunisti nisu mogli imati veći utjecaj na stanovništva osim kada bi ga mobilizirali za akcije na široj osnovi – borba protiv skupoće, niskih plaća itd. – što ne znači da su osobe koje su sudjelovale u tim prosvjedima ili URS-ovim štrajkovima podržavale komuniste.

Također, u većini Banovine Hrvatske komunističke aktivnosti gotovo da i nije bilo. Kao što je pokazano velika većina izravne, vidljive, komunističke djelatnosti događala se u Zagrebu i Splitu te u siromašnim dalmatinskim općinama.[859] Iako je po marksističkom učenju radništvo klasa koja treba provesti revoluciju, komunistička djelatnost nije bila naročito jaka u industrijskim središtima, izuzev Zagreba. U velikim tvornicama poput Tivara, Tvornice vagona strojeva i mostova, Bate, sisačkih tvornica[860] i slično, nije dolazilo do većih radničkih akcija i demonstracija. Općenito, na području bivše Savske banovine, osim Zagreba, i ponekih manjih mjesta, poput, primjerice, međimurskog Turčišća, nije bilo značajne, manifestne, komunističke aktivnosti.

Zanimljivo je da u Osijeku, koji je 1931., po zadnjem popisu stanovništva imao 40 337 stanovnika, nešto manje od Splita te godine (43 711), nije bilo veće komunističke aktivnosti, iako je otprilike jednako brzo raslo stanovništvo u tim gradovima. Naime, Osijek je 1910. imao 27 383 stanovnika, a Split 28 837. Karlovac, koji je rapidno porastao s 5 854 stanovnika na 21 210 1931., također nije bio plodno tlo za komuniste.[861]

S druge strane, u znatno siromašnijoj, ali i manje industrijaliziranoj bivšoj Primorskoj banovini, prvenstveno u Dalmaciji, bilo je puno više komunističke aktivnosti. U Dalmaciji se tada nalazilo samo 13, 22 % svih tvornica u Hrvatskoj te samo 4, 23 % od ukupnog broja tvornica u Jugoslaviji.[862] U Dalmaciji su 1929. stočari težaci činili 14, 96 % ukupne populacije, poljoprivredni težaci 45, 76 %, a najamni radnici i namještenici samo 20, 80 %. Ostatak su bili državni službenici namještenici (2 %), industrijalci, trgovci i obrtnici (4, 48 %), ribari i pomorci

[858] BROZ TITO, „Pripremanje narodnooslobodilačke borbe“, 26.
[859] Ispostava banske vlasti u Splitu je kao područja s najvećom komunističkom propagandom, na području pod svojom ingerencijom, navela grad Split s kotarom, Dubrovnik s kotarom, Šibenik s kotarom, kotar makarski, kotar hvarski, kotar korčulanski, kotar sinjski i kotar mostarski. HR-HDA-1349-PIOKK, kut. 8, inv. br. 358, Ispostava banske vlasti u Splitu šalje uputu nižim instancama o slanju izvještaja o komunističkoj aktivnosti, 29. 10. 1939.
[860] Ukupno je u sisačkoj industriji, luci te na željeznici krajem 1939., navodi Klasić, radilo oko 3 tisuće ljudi, a Sisak je tada imao manje od 15 000 stanovnika. KLASIĆ, *Mika Špiljak: revolucionar i državnik*, 26.
[861] STIPETIĆ, „Gospodarstvo Hrvatske 1919.-1940. (prilog makroekonomskom sagledavanju stupnja i dinamike razvitka Hrvatske)“, 229.
[862] ŠUTE, *Hrvatska povijest 1918. – 1941*., 185.

(12 %).[863] Marksističkim rječnikom rečeno, nije postojala „klasna osnova“ za jak komunistički pokret, ali je upravo Tito, u *Izvještaju o organizacionom pitanju* na Petoj zemaljskoj konferenciji 19. 10. 1940. apostrofirao Dalmaciju kao područje gdje postoje „najbolji uslovi“ za partijski rad, ali je ta pokrajina postala, kako je rekao Tito, „rak-rana“ partije zbog sektaštva i partijske opozicije.[864]

Zanimljivo je kako Tito apostrofira Dalmaciju kao najpogodniju za partijski rad iako je riječ o jednom od najmanje industrijaliziranih dijelova Banovine Hrvatske. Očito su se komunisti usmjeravali više na osiromašene radnike-seljake, ali i na opće siromaštvo pri svom djelovanju, što se pokazalo i ispravnim jer su upravo tamo, a ne u velikim tvornicama kontinentalne Hrvatske komunisti bili najjači. Kako je objasnio Tito u čuvenom članku *Za boljševizaciju i čistotu partije*, u Dalmaciji su „radnici i seljaci divan revolucionarni elemenat“.[865]

Ipak komunistički uspjeh u tim krajevima ne može se tumačiti monokauzalno siromaštvom. U Hercegovini i srednjoj Bosni gdje je ekonomska situacija bila još teža, izuzev Mostara, komunisti nisu bili uspješni. Zbog loše prometne povezanosti centralne su vlasti teško mogle opskrbljivati pučanstvo hranom, a ti su krajevi naravno bili agrarno prenapučeni, pri čemu je stanje posebno bilo teško u Srednjoj Bosni.[866]

Pokazalo se da je preduvjet podrške komunistima u širim masama veliko siromaštvo i/ili veći broj radnika, iako su komunisti dobili podršku samo u manjem broju siromašnih općina i gradova s velikim brojem radnika (Zagreb, Split). Ukratko KPH prije Drugog svjetskog rata nije bila masovni pokret i nije imala masovnu podršku, a možda i najznačajniji komunistički utjecaj bio je utjecaj na zagrebačku kulturnu i intelektualnu elitu, pri čemu su komunističke aktivnosti putem *Hrvatske naklade i* časopisa *Izraz* bile znatne. Također, dio građanskih političara gledao je sa simpatijama na komunizam, ili im je komunizam barem bio prihvatljiv, pa su pod određenim okolnostima, kao što se i pokazalo u Drugom svjetskom ratu mogli s njima surađivati. Odnosno, „Overtonov prozor“[867] bio je pomaknut do granice da su komunistička gledišta bila normalizirana za dio građanskih političara i intelektualaca, a suradnja s komunistima nije bila tabu, čemu je zasigurno pomogla rusofilija dijela stanovništva i političara.

---

[863] JAKIR, *Dalmacija u međuratnom razdoblju 1918.-1941.,* 142.
[864] BROZ TITO, *Sabrana djela,* tom 6, 16.; JAKIR, *Dalmacija u međuratnom razdoblju 1918.-1941.,* 156.
[865] BROZ TITO, *Sabrana djela,* tom 5., 83.
[866] ŠUTE, *Slogom slobodi! Gospodarska sloga 1935-1941.*, 410.
[867] Overtonov prozor je koncept nazvan po Josephu P. Overtonu prema kojemu postoji raspon ideja koje je prihvatljivo javno iznositi i o njima raspravljati. SZAŁEK, „ Some Praxiological Reflections on the so Called 'Overton Window of Political Possibiliteis', 'Framing' and Related Problems“, 237-25

20. Zaključak

U radu je obrađena djelatnost KPH u Banovini Hrvatskoj te je pokazano da je utjecaj KPH u Banovini Hrvatskoj bio uvelike ograničen i značajan samo na određenim, manjim, teritorijalnim područjima (Zagreb, Split i okolica, dalmatinski otoci i dio dalmatinske zagore) i sektorima društva (radništvo, intelektualci i studenti). Pokazano je da je Kominterna imala ključnu ulogu u osnivanju KPH, u sklopu politike narodne fronte. Paktom Ribbentrop-Molotov, koji gotovo koincidira s osnutkom Banovine Hrvatske propala je Kominternina politika narodne fronte koju su osobito provodili hrvatski komunisti odnosno KPH pa je Tito izbijanjem, kako je Kominterna ocijenila „drugog imperijalističkog rata“, morao smijeniti rukovodstvo KPH i nametnuti ispravnu partijsku liniju. KPH je u svojim tiskovinama, za vrijeme Banovine Hrvatske, promatrala Drugi svjetski rat kao „drugi imperijalistički rat“, pri čemu je nakon pada Francuske koji je poremetio sovjetske vanjskopolitičke planove, naglasak stavljen na prijetnju osovinskih sila, dok je do tada u prvom planu bio anglo-francuski imperijalistički tabor. U čitavom periodu KPH koristi revolucionarni diskurs i izriče težnju za rušenjem postojećeg poretka i uspostavom komunizma, bez suradnje s drugim „antifašističkim opcijama“.

Vladajuća koalicija u Banovini Hrvatskoj SDK, u kojoj je HSS imao glavnu ulogu, bila je izrazito antikomunistički nastrojena te je prema komunistima provođena represivna politika. U tome je vlast u Banovini Hrvatskoj imala podršku i centralnih vlasti koje su također bile izrazito antikomunističke. Komunisti su u Banovini Hrvatskoj kontrolirali sindikat URSS koji su uvelike koristili za pokretanje štrajkova, demonstracija, prosvjeda protiv skupoće i slično, dok isti sindikat nije zabranjen krajem 1940. Najveći prosvjedi izbili su u prosincu 1939. te u rujnu 1940., ali su oba prosvjedna vala banovinske vlasti, uz pomoć HSZ-a uspješno suzbile i reagirale uhićenjem velikog broja komunista. Nakon što bi veći broj komunista završio u kaznenom zavodu Lepoglava komunističke bi aktivnosti utihnule, a može se reći da su vlasti uspješno suzbile sve manifestne komunističke aktivnosti

Na izborima za seoske općine 1940. komunisti su dobili ukupno oko 2 % glasova te su osvojili vlast u Komiži, Sinju, Trogiru, čemu je pogodovalo loše ekonomsko stanje u tim općinama. Općenito su komunisti najjača uporišta imali u Zagrebu (radnička periferija), Splitu i okolici, na dalmatinskim otocima te u dijelu Dalmatinske zagore. U daljnjim istraživanjima zahvalno bi bilo ustanoviti postoji li korelacija između snažne predratne komunističke aktivnosti u određenom području i kasnijeg velikog sudjelovanja stanovništva tog područja u NOB-u. Točnije, uspostaviti je li snažna predratna komunistička aktivnost dobar prediktor za masovno sudjelovanje u NOB-u.

Na selu pak komunisti nisu postigli gotovo nikakve rezultate prije Drugog svjetskog rata, ali su bili jaki među intelektualcima, na sveučilištu, uživali su simpatije dijela građanske elite te su kontrolirali jedan dio stranačkih organizacija SDS-a, prvenstveno na Baniji.

Iako su u širim slojevima stanovništva komunisti imali slab utjecaj u Banovini Hrvatskoj, dobro organizirana stranka, malog broja osoba fanatično odanih „višem cilju“ mogla je u iznimnim okolnostima, što će se i dogoditi, preuzeti vodeću ulogu.

21. Popis izvora i literature

21. 1. Arhivski izvori

HR-HDA: Hrvatska, Hrvatski državni arhiv, Zagreb:

- fond 155, Banovina Hrvatska. Kabinet bana (BH KB)
- fond 158, Banovina Hrvatska. Odjeljak za državnu zaštitu (BH ODZ)
- 1349, grupa II, Periodička izvješća o kretanju komunizma (PIOKK)
- 1362/AI – 1, Robija – Politički kažnjenici (R PK)
- 1363/A – 1, grupa XXI, Politička situacija (PS)
- 1368, grupa XII, Kominterna, Kominterna (1921-1940)

21. 2. Novine i časopisi

Izraz: časopis za sva kulturna pitanja (Zagreb), 1939.-1941.

Stopar, Vladimir (ur.) *Politički vjesnik; Vjesnik radnog naroda*: *1940.-1941*. (kritičko izdanje), Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta, 1965.

Srp i Čekić 1940-1941. Zagreb: Historijsko odjeljenje Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske*,* 1951.

21. 3. Dokumentarni serijali

Jugoslavija u ratu 1941.-1945., epizoda 4., Radiotelevizija Srbije (RTS), 1991.

Predsjednik, epizoda 1., Hrvatska radiotelevizija (HRT), 2020.

24. 4. Literatura

1. Aralica, Višeslav. *Kmet, fiškal, hajduk: konstrukcija identiteta Hrvata 1935.-1945.* Zagreb: Ljevak, 2016.

2. Ahmetović, Lutvo. „Najšira podrška građana“. U: *Zbornik sjećanja Zagreb 1941.-1945.,* sv. I., ur. Lutvo Ahmetović i dr. Zagreb: Gradska konferencija SSRNH, Institut za historiju radničkog pokreta, Školska knjiga, 1982, 104-116.

3. Balen, Marija Vica. *Bili smo idealisti: uspomene jedne revolucionarke*. Disput: Zagreb, 2009

4. Bakarić, Vladimir. „Susreti s Titom“. U: *Zbornik sjećanja Zagreb 1941.-1945.,* sv. I., ur.

Lutvo Ahmetović i dr. Zagreb: Gradska konferencija SSRNH, Institut za historiju radničkog pokreta, Školska knjiga, 1982, 33-34.
5. Bakarić, Vladimir. „Pomoć Edvarda Kardelja“. U: *Zbornik sjećanja Zagreb 1941.-1945.,* sv. I., ur. Lutvo Ahmetović i dr. Zagreb: Gradska konferencija SSRNH, Institut za historiju radničkog pokreta, Školska knjiga, 1982, 35-37.
6. Banac, Ivo. *Sa Staljinom protiv Tita: Informbirovski rascjepi u jugoslavenskom komunističkom pokretu.* Prev. Josip Šentija. Globus: Zagreb, 1990.
7.Banac, Ivo (ur.). The Diary of Georgi Dimitrov, 1933-1949. New Haven: London, Yale University Press, 2003.
8. Banac, Ivo. „Rat prije rata: raspad jugoslavenske historiografije“, U: *Cijena Bosne: članci, izjave i javni nastupi, 1992-1993*. Zagreb: Europa danas, 1994.
9. Banac, Ivo. „Yugoslav Communism and the Yugoslav State“. U: *Cambridge History of Communism: sv. 2. The Socialist Camp and World Power 1941-1960*s., ur. Norman Naimark, Silvio Pons i Sophie Quinn Judge. Cambridge: Cambridge University Press, 2017, 570-596.
10. Barić, Nikica. „O problemu nacionalnog sastava žandarmerije nakon sporazuma Cvetković-Maček“. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 32 (2000), br. 1: 179-189.
11. Berend, Ivan Tibor. *Ekonomska povijest Europe dvadesetog stoljeća: ekonomski režimi od laissez-fairea do globalizacije,* prev. L. Marković, Zagreb: MATE, 2012.
12. Berus, Anka. „Narodna pomoć“. U: *Zbornik sjećanja Zagreb 1941.-1945.,* sv. I., ur. Lutvo Ahmetović i dr. Zagreb: Gradska konferencija SSRNH, Institut za historiju radničkog pokreta, Školska knjiga, 1982, 176-205.
13. Boban, Ljubo. *Sporazum Cvetković-Maček.* Beograd : Institut društvenih nauka, 1965.
14. Boban, Ljubo. *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941,* sv. 2. Zagreb: Liber i Otokar Keršovani, 1974.
15. Brown, Archie. *The Rise and Fall of Communism.* HarperCollins e-books, 2009.
16. Ahmetović, Lutvo. „Djelovanje partije u Zagrebu 1941.“. U: *Zbornik sjećanja Zagreb 1941.-1945.,* sv. I., ur. Lutvo Ahmetović i dr. Zagreb: Gradska konferencija SSRNH, Institut za historiju radničkog pokreta, Školska knjiga, 1982, 76-103.
17. Broz Tito, Josip. „Zagreb – grad heroj“. U: *Zbornik sjećanja Zagreb 1941.-1945.,* sv. I., ur. Lutvo Ahmetović i dr. Zagreb: Gradska konferencija SSRNH, Institut za historiju radničkog pokreta, Školska knjiga, 1982, 5-6.
18.Broz Tito, Josip. „Na čelu partije“. U: *Zbornik sjećanja Zagreb 1941.-1945.,* sv. I., ur. Lutvo Ahetović i dr. Zagreb: Gradska konferencija SSRNH, Institut za historiju radničkog pokreta,

Školska knjiga, 1982, 19-25.
19. Broz Tito, Josip. „Pripremanje narodnooslobodilačke borbe“. U: *Zbornik sjećanja Zagreb 1941.-1945.,* sv. I., ur. Lutvo Ahetović i dr. Zagreb: Gradska konferencija SSRNH, Institut za historiju radničkog pokreta, Školska knjiga, 1982, 26-32.
20. Broz Tito, Josip. *Sabrana djela,* tom 5. ur. Pero Damjanović. Beograd: Izdavački centar „Komunist“, Beogradski izdavačko grafički zavod, Izdavačko-knjižarsko poduzeće „Naprijed“, 1983.
21. Broz Tito, Josip. *Sabrana djela*, tom 6. ur. Pero Damjanović. Beograd: Izdavački centar „Komunist“, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Izdavačko-knjižarsko poduzeće „Naprijed“, 1983.
22. Cesarec, August. „Putovanje po Sovjetskom Savezu (odlomci)“, U: *August Cesarec, pjesme, novele, zapisi, eseji i putopisi,* sv. 1, ur. Šime Vučetić. Zagreb: Matica Hrvatska i Zora, 1966., 349-387.
23. Chase, William J. *Enemies Withing the Gates?: The Comintern and the Stalinist Repression, 1934-1939.* New Haven; London: Yale University Press, 2001.
24. „Crvena pomoć“, http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=12898. *Enciklopedija Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža*, stranica posjećena 23. 1. 2020.
25. Čalić, Dušan. „Do viđenja grade“. U: *Zbornik sjećanja Zagreb 1941.-1945.,* sv. I., ur. Lutvo Ahmetović i dr. Zagreb: Gradska konferencija SSRNH, Institut za historiju radničkog pokreta, Školska knjiga, 1982, 60-73.
26. Degras, Jane (ur.). *The Communist International 1919-1943: Documents,* sv. 1. *1919-1922*. Oxford/New York/Toronto: Oxford University Press, 1956
27. Degras, Jane (ur.). *The Communist International 1919-1943: Documents,* sv. 3. *1929-1943*. New York: Oxford University Press, 1965.
28. Ferguson, Niall, *The Square and the Tower: Networks and Power, from the Freemasons to Facebook.* New York: Penguin 2017.
29. Firsov, Fridrikh I.; Klehr, Harwey; Haynes, John Earl. *Secret Cables of the Comintern 1933-1943*. Prev. Lynn Visson. New Haven; London: Yale University Press, 2014.
30. Gamulin, Grgo. „Uvod“. U: Rajčević, Vojo. *Studentski pokret na zagrebačkom sveučilištu; između dva rata 1918. – 1941.,* Zagreb: Mladost, 1959., str. 5-7.
31. Globačnik, Matko. „Prilozi političkoj, kulturnoj i intelektualnoj historiji Splita u doba Banovine Hrvatske (1939. – 1941.)“. U. *Split i Vladan Desnica 1918.-1945.: umjetničko stvaralaštvo između kulture i politike. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Desničini susreti 2015.*, ur. Drago Roksandić, Ivana Cvijović Javorina. Zagreb: Filozofski fakultet, Centar za

komparativnohistorijske i interkulturne studije, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu i FF press, 2016., 307-324.
32. Globačnik, Matko. *Vrijeme ideoloških kolebanja: Komunistička partija Jugoslavije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj od Travanjskog rata do napada nacističke Njemačke na Sovjetski Savez*. Zagreb: Plejada i Centar za komparativnohistorijske i interkulturne, 2019.
33. Goldstein, Ivo; Goldstein, Slavko. *Tito*, Zagreb: Profil, 2015.
34. Hobsbawm, Eric J. *Age of Extremes 1914-1991.* London: Abacus, 1995.
35. Iveković, Mladen. *Hrvatska lijeva inteligencija 1918.-1945*., sv. 1., *1918.-1941.,* Zagreb: Naprijed, 1970.
36. Jakir, Aleksandar. *Dalmacija u međuratnom razdoblju 1918.-1941.* Zagreb: Leykam, 2018.
37. Janjatović, Bosiljka. „O nekim aspektima djelovanja KPJ u zagrebačkim sindikatima i preuzimanju vodeće uloge u URSSJ-u u razdoblju 1933-1941. godine". U; *Revolucionarni radnički pokret u Zagrebu između dva rata*, sv. 1., ur. Dušan Bilandžić i dr. Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, 1968, 255-285.
38. Janjatović, Bosiljka. „Sindikalni pokret u društvenom životu Hrvatske između dva svjetska rata". *Časopis za suvremenu povijest* 10 (1978), br. 1.: 15-23.
39. Janjatović, Bosiljka. *Politika Hrvatske seljačke stranke prema radničkoj klasi: Hrvatski radnički savez 1921-1941. godine*. Zagreb: Centar za kulturnu djelatnost i Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, 1983.
40. Janković, Branimir. *Mijenjanje sebe same: preobrazbe hrvatske historiografije kasnog socijalizma*. Zagreb: Srednja Europa, 2016.
41. Jareb, Jere. *Pola stoljeća hrvatske politike: povodom Mačekove autobiografije*. Zagreb: Institut za suvremenu hrvatsku povijest, 1995.
42. Jelaska Marijan, Zdravka. *Grad i ljudi: Split 1918.-1941.* Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2009.
43. Jelić, Ivan. „Prvomajske demonstracije u Zagrebu 1940.". *Historijski zbornik* 18 (1965), br. 1-4: 189-201.
44. Jelić, Ivan. „Komunistička partija Jugoslavije u društveno-političkom razvoju Zagreba između dva svjetska rata". U: *Revolucionarni radnički pokret u Zagrebu između dva rata*, sv. 1., ur. Dušan Bilandžić i dr. Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, 1968, 9-45.
45. Jelić, Ivan. „Značenje osnivanja Komunističke partije hrvatske". *Časopis za suvremenu povijest* 2 (1970), br. 1: 9-21.
46. Jelić, Ivan. „Komunistički pokret u Hrvatskoj i aspekti federativne Jugoslavije 1935–1941".

Časopis za suvremenu povijest 19 (1978), br. 1: 1-18.
47. Jelić, Ivan. „Tito–graditelj partije revolucije". *Časopis za suvremenu povijest* 12 (1980), br. 2: 33-48.
48. Jelić, Ivan. *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945.* sv. 1. Zagreb: Globus, 1981.
49. Jelić, Ivan. *Tragedija u Kerestincu: Zagrebačko ljeto 1941*. Zagreb: Globus, 1986.
50. Jelić-Butić, Fikreta. *Hrvatska seljačka stranka.* Zagreb: Globus, 1983.
51. Jovanović, Žarko. *KPJ prema seljaštvu 1919-1941*. Beograd: Narodna knjiga, 1984.
52. Lasić, Stanko. *Sukob na književnoj ljevici 1928.-1952.* Zagreb: Liber, 1970.
53. Leček, Suzana, Petrović Leš, Tihana. *Znanost i svjetonazor: etnologija i prosvjetna politika Banovine Hrvatske 1939.-1941.* Zagreb: Srednja Europa, 2010.
54. Lengel-Krizman, Narcisa. „Organizacija i rad Pokrajinskog i Mjesno g odbora Narodne pomoći u Zagreb u 1941—1942.“, 1 (1969), br. 1-2: 93-112.
55. Ljuba, Faust. „U rajonskom komitetu“. U: *Zbornik sjećanja Zagreb 1941.-1945.,* sv. I., ur. Lutvo Ahmetović i dr. Zagreb: Gradska konferencija SSRNH, Institut za historiju radničkog pokreta, Školska knjiga, 1982, 129-136.
56. Karaula, Željko. *Mačekova vojska: Hrvatska seljačka zaštita u Kraljevini Jugoslaviji*. Zagreb: Despot Infinitus, 2015.
57. Keršovani, Otokar. *Povijest Hrvata*. Otokar Keršovani: Rijeka, 1971.
58. Kissinger, Henry. *Diplomacija.* Prev. Jasna Grubić. Zagreb: Golden Marketing, 2000.
59. Kljaić, Stipe. *Nikada više Jugoslavija: intelektualci i hrvatsko nacionalno pitanje (1929.-1945.)*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2017.
60. Klasić, Hrvoje. *Mika Špiljak: revolucionar i državnik*. Zagreb: Ljevak, 2019.
61. Klinger, William; Kuljiš, Denis. *Tito: neispričane priče*, Zagreb; Banja Luka: Paragon, Nezavisne novine, 2013.
62. Kolar-Dimitrijević, Mira. „Fragmenti sjećanja na institutske dane“. *Časopis za suvremenu povijest* 51 (2019), br. 3: 693-697.
63. Konjević, Mile. „Općinski izbori u Banovini Hrvatskoj 19. maja 1940. godine“. *Prilozi Instituta za istoriju Sarajevo* 9 (1973), br. 1: 271-300.
64. Kotkin, Stephen. *Stalin*: *Paradoxes of Power, 1878-1928*. London: Penguin Books, 2014.
65. Kotkin, Stephen. *Stalin: Waiting for Hitler, 1929-1941*. New York: Penguin Press, 2017.
66. Krleža, Miroslav. *Na rubu pameti.* Zagreb: Novi liber, 2013.
67.Krstulović, Vicko. *Memoari jugoslavenskog revolucionera,* sv. 1., *Na stazama partije, revolucije i bratstva i jedinstva 1905.-1943.*, Beograd; Sarajevo; Zagreb: Most Art i Buybook, 2012.

68. „Kuhn, Samuel (Kun)“, *Židovski biografski leksikon LZMK-a*. https://zbl.lzmk.hr/?p=942. stranica posjećena 13. 1. 2020.
69. Maček, Vladko. *Memoari.* Zagreb: Dom i svijet. 2003.
70. Mawdsley, Evan. „World War II, Soviet Power and International Communism“. U: *Cambridge History of Communism,* sv. 2*., The Socialist Camp and World Power 1941-1960*s., ur. Norman Naimark, Silvio Pons i Sophie Quinn Judge. Cambridge: Cambridge University Press, 2017, 15-37.
71. Matković, Hrvoje. *Povijest Hrvatske seljačke stranke*. Zagreb: Naklada P. I. P. Pavičić, 1999.
72. McDermott, Kevin; Agnew, Jeremy. *A History of International Communism from Lenin to Stalin*. London: Macmillan press ltd, 1996.
73. Mrkalj, Igor. „Od logora do oslobođenja: prilozi za biografiju dr Čede Rajačića“. *Prosvjeta: novine za kulturu* (2018) br. 146-147: 35-45.
74. Mujadžević, Dino. *Bakarić: politička biografija.* Plejada, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje: Zagreb, 2011.
75. Münkler, Herfried. *Imperiji: Logika svjetske vladavine – od Staroga Rima do Sjedinjenih Američkih država,* prev. Nadežda Čačinović. Zagreb: Izdanja Antibarbarus, 2010.
76. Nađ, Kosta. „Na putu u Zagreb“. U: *Zbornik sjećanja Zagreb 1941.-1945.,* sv. I., ur. Lutvo Ahmetović i dr. Zagreb: Gradska konferencija SSRNH, Institut za historiju radničkog pokreta, Školska knjiga, 1982, 241-243.
77. Najbar-Agičić, Magdalena. *U skladu s marksizmom ili činjenicama? Hrvatska historiografija 1945-1960.* Zagreb: Ibis grafika, 2013.
78. Novak, Božo. „Smrtna presuda građanskom novinarstvu." *MediAnali* 1 (2007), br. 2: 149-162.
79. Opalo-Milidrag, Milica. „Trešnjevačka omladina“. U: *Zbornik sjećanja Zagreb 1941.-1945.,* sv. I., ur. Lutvo Ahmetović i dr. Zagreb: Gradska konferencija SSRNH, Institut za historiju radničkog pokreta, Školska knjiga, 1982, 168-172.
80. Payne, Stanley G. *A History of Fascism, 1914–1945*. London: University College London Press, 1995.
81. Pojman, Paul, "Ernst Mach", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy,* 2019., https://plato.stanford.edu/entries/ernst-mach/ , stranica posjećena 8. 1. 2020.
82. Pavlowitch, Stevan K. Tito, *Yugoslavia's Great Dictator: A Reassessment*. London: C. Hurst & Company, 1992.
83. Pirjevec, Jože. *Tito i drugovi*, Zagreb: Mozaik knjiga, 2012.
84. Popović, Vlado. „Povratak 'Španaca' iz Njemačke“. U: *Zbornik sjećanja Zagreb 1941.-*

1945., sv. I., ur. Lutvo Ahmetović i dr. Zagreb: Gradska konferencija SSRNH, Institut za historiju radničkog pokreta, Školska knjiga, 1982, 232-234.

85. Radelić, Zdenko. *Hrvatska seljačka stranka 1941.-1950.* Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 1996.

86. Rajčević, Vojo. *Studentski pokret na zagrebačkom sveučilištu; između dva rata 1918.- 1941.,* Zagreb: Mladost, 1959.

87. Rajčević, Vojo. *Revolucionarni omladinski pokret u Hrvatskoj*, sv. 2: *1929.-1941.* Zagreb: Centar društvenih djelatnosti SSO Hrvatske, 1980.

88. Rapajić, Nikola. „Seljačko kolo: društvo za kulturno i ekonomsko unapređenje sela“. U: *Vjetrom vijani: spomenica srpskog kulturnog društva 'Prosvjeta',* ur. Stanko Korać. Zagreb: Glavni odbor srpskog kulturnog društva 'Prosvjeta', 53-81.

89. „Richtmann, Zvonimir“; *Židovski biografski leksikon LZMK-a,* https://zbl.lzmk.hr/?p=1785 ,stranica posjećena 17. 1. 2020.

90. Riklin, Mihail. *Komunizam kao religija: intelektualci i oktobarska revolucija.* Prev. Ivo Alebić. Zaprešić: Fraktura, 2010.

91. Rob, Antun, Vanić, Mirko. „Partijska organizacije“. U: *Zbornik sjećanja Zagreb 1941.-1945.,* sv. I., ur. Lutvo Ahetović i dr. Zagreb: Gradska konferencija SSRNH, Institut za historiju radničkog pokreta, Školska knjiga, 1982, 117-122.

92. Roberts, Walter R. *Tito, Mihailović, and the Allies, 1941-1945.* Durham: Duke University Press, 1987.

93. Simić, Pero. *Kada, kako i zašto je Tito postavljen za sekretara CK KPJ*. Beograd: Akvarijus, 1989.

94. Simić, Pero. *Tito: fenomen stoljeća*. Zagreb: Večernji list, 2009.

95. Simić, Pero; Despot, Zvonimir. *Tito: Strogo povjerljivo: Arhivski dokumenti*. Zagreb: Večernji posebni proizvodi, 2010.

96. Sentić, Marija; Lengel-Krizman, Narcisa. *Revolucionarni Zagreb 1918.-1945. (kronologija).* Zagreb: Gradski odbor SUBNOR-a, Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske i Školska knjiga, 1979

97. Stern, Ludmila. *Western Intellectuals and the Soviet Union, 1920-1940: From Red Square to the Left Bank.* London; New York: Routledge, 2007.

98. Stipetić, Vladimir. „Gospodarstvo Hrvatske 1919.-1940. (prilog makroekonomskom sagledavanju stupnja i dinamike razvitka Hrvatske)“, *Rad HAZU*, 495, 2006., 203-298.

99. Stipetić, Zorica. *Komunistički pokret i inteligencija: istraživanja ideološkog i političkog*

djelovanja inteligencije u Hrvatskoj (1918.-1945.), Zagreb: Centar za kulturnu djelatnost SSO, 1980.

100. Swain, Geoffrey R. *Tito: A Biography*, London; New York: I. B. Tauris, 2011.

101. Swain, Geoffrey R. „Tito: The Formation of a Disloyal Bolshevik". *International Review of Social History* 34 (1989), br. 2: 248-271.

102. Šibl, Ivan. *Sjećanja*, sv. I. Zagreb: Globus, 1986.

103. Šibl, Ivan. *Iz ilegalnog Zagreba 1941.* Zagreb: Naprijed, 1965.

104. Špiljak, Mika. „Dvije značajne skojevske konferencije". U*: Revolucionarni omladinski pokret u Zagrebu 1941-1945 : zbornik povijesnih pregleda i sjećanja*, sv. I., ur. Ladislav Grakalić i dr. Zagreb: Gradska konferencija SSRNH, 1984, 26-28.

105. Štrok, Izidor. „Povratak iz Španjolske". U: *Zbornik sjećanja Zagreb 1941.-1945.,* sv. I., ur. Lutvo Ahmetović i dr. Zagreb: Gradska konferencija SSRNH, Institut za historiju radničkog pokreta, Školska knjiga, 1982, 256-258.

106. Šute, Ivica. *Slogom slobodi! Gospodarska sloga 1935-1941.*, Srednja Europa: Zagreb 2010.

107. Šute, Ivica. *Hrvatska povijest 1918. – 1941.* Zagreb: Leykam, 2019.

108. Szałek, Benon Zbigniew. „ Some Praxiological Reflections on the so Called 'Overton Window of Political Possibiliteis', 'Framing' and Related Problems". *Reality of Politics* 4 (2013), br. 6: 237-257.

109. Tomasevich, Jozo*. War and Revolution in Yugoslavia: Occupation and Collaboration.* Stanford: Stanford University Press, 2001.

110. Trifković, Srđan. „Yugoslavia in Crisis: Europe and the Croat Question 1939-41". *European History Quarterly* 23 (1993), br. 4: 529-561.

111. Tuđman, Franjo. *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji 1918.-1941.: Knjiga druga 1929.-1941.* Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1993.

112. Ugarković, Stipe. „Partijska tehnika u okupiranom Zagrebu". U: *Zbornik sjećanja Zagreb 1941.-1945.,* sv. I., ur. Lutvo Ahmetović i dr. Zagreb: Gradska konferencija SSRNH, Institut za historiju radničkog pokreta, Školska knjiga, 1982, 213-217.

113. Velebit, Vladimir. *Moj život*. Zagreb: Fraktura, 2016.

114. Wolikow, Serge. „The Comintern as a World Network". U: *Cambridge History of Communism: sv. 1. World Revolution and Socialism in One Country*. ur. Silvio Pons i Stephen A. Smith. Cambridge: Cambridge University Press, 2017, 232-255.

115. Woolf, Stuart Joseph. „Pokreti i režimi fašističkog tipa u Europi". U: Enricco Cravetto (ur.) *Prvi svjetski rat i poslijeratna Europa (1914.-1936)*. Zagreb: Europapress holding, 2008, 164-210